

Rola dziedzictwa kulturowego w rewitalizacji

Ministerstwo Rozwoju
Warszawa, styczeń 2018 r.

Fundusze Europejskie
Pomoc Techniczna

**Rzeczpospolita
Polska**

Unia Europejska
Fundusz Spójności

Zespół autorski w składzie:

Część Vademecum:

Maria Baderńska-Stapp (2.2)
Agnieszka Dębska (2.1., 2.2.)
Sylwia Groblica (2.2.)
Barbara Kozłowska (2.3.)
Aleksandra Jadach-Sepioło (2.1.)

Część Inspiracje:

Agnieszka Dębska (3.1.)
Aleksandra Jadach-Sepioło (3.1.)
prof. dr hab. Krzysztof Skalski (3.2)

Redakcja:

Aleksandra Kułaczkowska – Ministerstwo Rozwoju

Wydawca:

Instytut Rozwoju Miast, ul. Targowa 45, 03–728 Warszawa
Adres korespondencyjny: ul. Cieszyńska 2, 30–015 Kraków
tel: (00 48) 12 634 23 22 wew. 28
fax: (00 48) 12 633 94 05
www.irm.krakow.pl

ISBN (e-book): 978-83-65105-17-2

Opracowanie zrealizowane na zlecenie Ministerstwa Rozwoju, Departament Programów Pomocowych, w ramach umowy nr DPT/BDG-II/POPT/110/15 z dn. 29 października 2015 r.

**Rzeczpospolita
Polska**

Unia Europejska
Fundusz Spójności

Spis treści

I.	Wprowadzenie.....	3
II.	Vademecum	5
2.1.	Integracja rewitalizacji z ochroną dziedzictwa kulturowego na etapie programowania działań rewitalizacyjnych.....	5
2.2.	Współpraca konserwatora z inwestorem w działaniach rewitalizacyjnych	27
2.3.	Finansowanie ochrony dziedzictwa kulturowego w projektach rewitalizacyjnych	38
III.	Inspiracje.....	69
3.1.	Formy ochrony zabytków a projekty rewitalizacyjne.....	69
3.2.	Doświadczenia francuskie	85

Skróty

GPOZ – gminny program opieki nad zabytkami

GPR – gminny program rewitalizacji

LPR – lokalny program rewitalizacji

PR – program rewitalizacji

MKiDN – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa

WKZ – wojewódzki konserwator zabytków

I. Wprowadzenie

Oddajemy w Państwa ręce poradnik *Rola dziedzictwa kulturowego w rewitalizacji*. To publikacja, która powstaje z aktywnym udziałem gmin, dla których rewitalizacja jest jednym z głównych zadań w nadchodzących latach. Celem poradnika jest zwrócenie Państwa uwagi na znaczenie dziedzictwa materialnego i niematerialnego w działaniach rewitalizacyjnych oraz na możliwości drzemiące w zabytkach i tradycji obszarów rewitalizacji. Ocena potencjału dziedzictwa powinna być stałym elementem diagnozy pogłębionej obszaru rewitalizacji i – jak pokazują przykłady przedstawione w Poradniku – inspiracją do podejmowania wielu wartościowych inicjatyw, zarówno w sferze społecznej, jak i przestrzenno-funkcjonalnej. Często to obiekty zabytkowe i prowadzone w ich otoczeniu działania społeczności lokalnej są motorem projektów rewitalizacyjnych. Wielokrotnie uczestniczą w nich konserwatorzy zabytków – nie tylko opiniując programy rewitalizacji czy uzgadniając zakres kolejnych inwestycji, ale przede wszystkim jako kluczowi partnerzy zachęcający właścicieli zabytków do skorzystania z nowych możliwości wynikających z rozpoczynającej się rewitalizacji. Rola konserwatora zabytków w rewitalizacji jest bezcenna w każdym obszarze rewitalizacji, od etapu diagnozy do wdrożenia i monitorowania efektów przeprowadzonych działań.

Poradnik jest publikacją interaktywną, która może „uczyć się” wraz z postępem projektów rewitalizacyjnych, w których dziedzictwo będzie odgrywało ważną rolę. Pierwsza część publikacji ma formę vademecum (pytania i odpowiedzi), w którym zebrano podstawowe zagadnienia przydatne osobom zajmującym się rewitalizacją w czasie pracy z zabytkami. Druga część zawiera przykłady projektów i rozwiązań rewitalizacyjnych z Polski i zagranicy, które mogą być dla Państwa inspiracją.

Nie mieliśmy ambicji, żeby przedstawić pełne spektrum zagadnień, które wiążą dziedzictwo kulturowe z rewitalizacją. Nie sposób ich wyliczyć, a z biegiem czasu będzie ich w polskich gminach coraz więcej. Jako temat przewodni wybraliśmy adaptację obiektów zabytkowych do nowych funkcji społeczno-gospodarczych i realizację projektów z udziałem przedsiębiorców i mieszkańców w odnowionych przestrzeniach bądź budynkach. Publikacja wskazuje odniesienia (hiperłącza) do istniejących rozwiązań, w tym wskazanie konkretnych publikacji czy stron internetowych gdzie można poszerzyć wiedzę na prezentowane tematy. Istotne znaczenie w tym kontekście mają opracowania Narodowego Instytutu Dziedzictwa – instytucja kultury, stanowiąca zaplecze eksperckie dla Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Do zadań Instytutu należy również gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie, kształtowanie świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego oraz wyznaczanie i upowszechnianie standardów ochrony oraz konserwacji zabytków.

Dziedzictwo jest zasobem nieodnawialnym, dlatego wymaga zintensyfikowanej ochrony i świadomego gospodarowania. Dziedzictwo może dawać miejsca pracy, pomagać wychodzić z ubóstwa i bezrobocia, dzięki niemu można realizować swoje pasje i twórczo spędzać czas, wreszcie może być ono sposobem inwestowania i magnesem dla prywatnych przedsiębiorców, ale też

dźwignią rozwoju turystyki, przemysłów kreatywnych i ruchów *slow life*. Na poziomie lokalnym dziedzictwo kulturowe sprzyja utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności, integrując mieszkańców. Mnogość podejść powoduje, że jest to najbardziej uniwersalne bogactwo niemal każdego obszaru rewitalizacji. Dzięki unikatowej policentrycznej sieci osadniczej, wielowiekowej trudnej historii i wielokulturowej tradycji polskie miasta mają w większości potencjał, który czeka na odkrycie i wykorzystanie na potrzeby rewitalizacji.

II. Vademecum

2.1. Integracja rewitalizacji z ochroną dziedzictwa kulturowego na etapie programowania działań rewitalizacyjnych

Gdzie szukać informacji o zabytkach?

Zgodnie z Międzynarodową Kartą Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (tzw. Karta Wenecka) na współczesnych społeczeństwach spoczywa obowiązek zapewnienia ciągłości należytego utrzymania zabytków sztuki i kultury. Są one otaczane opieką przede wszystkim jako element środowiska kulturowego, a więc czynnik ściśle zintegrowany ze społecznym i gospodarczym rozwojem każdego społeczeństwa. Z tego względu funkcja użytkowa zabytków zmienia się, dostosowując się do aktualnych potrzeb. Przyjmuje się, że w normalnie użytkowanym zespole budowlanym zmian nie da się zahamować, co nie znaczy, że nie można ich kontrolować, a nawet ograniczać tam, gdzie jest to uzasadnione względami ochrony. Zachowanie cennych kulturowo obiektów dotyczy zarówno ich substancji zabytkowej, jak i wiążących się z nimi wartości niematerialnych, w tym przede wszystkim ich znaczenia użytkowego. Art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹ określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków – rejestr zabytków (nieruchomych, ruchomych i archeologicznych) dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W trybie określonym w ustawie do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. W odniesieniu do tego typu obiektu ochronie podlega jego forma architektoniczna we wszystkich jej elementach, w tym: wysokość, forma dachu, kompozycja elewacji wraz z detalem architektonicznym i stolarką, materiał budowlany. Ochronie podlega również funkcja obiektu, której ewentualna zmiana wymaga zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa – to forma ochrony zabytków ruchomych o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, rejestrowanych w wykazie prowadzonym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, obejmująca zasoby prywatne i publiczne. Minister został upoważniony do wyłączenia za odszkodowaniem zabytku wpisanego na tę listę w sytuacji, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia.

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 2187)

- 3) uznanie za pomnik historii – za pomnik historii może być uznany zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o ponadregionalnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego kraju. Mogą to być obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. Na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia uznaje zabytek za pomnik historii .
- 4) park kulturowy – utworzenie parku kulturowego powołuje mocą uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, rada gminy (lub rady gmin, jeśli obszar parku znajduje się na terenie kilku gmin). Utworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. W celu powołania parku kulturowego wymagane są trzy akty prawne:
 - uchwała rady gminy o utworzeniu parku kulturowego w zakresie zaopiniowanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - plan ochrony parku kulturowego uzgodniony z wojewódzkim konserwatorem zabytków, zatwierdzony przez radę gminy w dalszym terminie;
 - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru parku, do którego opracowania należy przystąpić w terminie 3 miesięcy od chwili utworzenia parku.
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ochronie prawnej podlegają jedynie wymienione wyżej zabytki. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków ochronie podlegają tylko wtedy, gdy są uwzględnione w ustaleniach m.in. miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Informacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego możemy znaleźć w wielu dokumentach, z których podstawowe to:

- rejestr zabytków,
- gminna ewidencja zabytków,
- gminny program ochrony zabytków,
- studium ochrony wartości kulturowych gminy,
- [Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego.](#)

Wymienione dokumenty i wykazy potencjału lokalnego dziedzictwa kulturowego mogą być cenną wskazówką w programowaniu działań rewitalizacyjnych. Istotne informacje dotyczące dziedzictwa kulturowego można także znaleźć w dokumentach, które pośrednio do niego się odnoszą –

w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Informacje te gromadzone są przez wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków (WKZ) jako organ administracji rządowej wykonuje podstawowe zadania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego na podstawie delegacji zawartej w ustawie o ochronie zabytków. W szczególności prowadzi rejestr zabytków, ale także:

- sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;
- prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- opiniowanie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz nowych inwestycji w strefach ochrony konserwatorskiej;
- opiniowanie i uzgadnianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- opiniowanie gminnych programów rewitalizacji w przypadku, gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru.

Samorządowy (powiatowy lub miejski) konserwator zabytków (PKZ lub MKZ), w odróżnieniu od WKZ, nie jest organem administracji państwowej, lecz podlega bezpośrednio prezydentowi, burmistrzowi lub staroście. Jest powoływany na podstawie porozumienia między wojewodą i przedstawicielem gminy lub powiatu na wniosek WKZ. Szczegółowy zakres zadań samorządowego konserwatora zabytków zależy od specyfiki jednostki samorządu terytorialnego. Zróżnicowanie dotyczy zarówno przekazywanych kompetencji, jak i zakresu współdziałania WKZ z [samorządowym konserwatorem zabytków](#).

Przykład – Przykładowe informacje dostępne poprzez [serwis Miejskiego Konserwatora Zabytków](#)

We Wrocławiu serwis MKZ zawiera kompendium podstawowych informacji na temat wszystkich aspektów dotyczących dziedzictwa materialnego, w tym:

- rejestr zabytków miasta Wrocławia,
- obszary rejestrowe i ewidencyjne,
- Gminną Ewidencję Zabytków Miasta Wrocławia,
- pomniki, rzeźby i fontanny powstałe przed i po 1945 roku,
- listę Społecznych Opiekunów Zabytków Wrocławia.

Zanim przystąpimy do szczegółowych analiz obiektów zabytkowych bądź dziedzictwa niematerialnego w gminie na potrzeby opracowania programu rewitalizacji, sprawdźmy kontekst jego ochrony i promocji w dokumentach lokalnych.

Przykład – Lokalny kontekst ochrony dziedzictwa kulturowego w Łodzi

W przypadku Łodzi głównymi dokumentami zawierającymi informacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego są:

- Strategia Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+,
- Strategia Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017,
- Zarządzenie Prezydenta Miasta Łodzi w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków miasta Łodzi (zbiór GEZ uaktualniany nowymi zarządzeniami),
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi (dokument obowiązujący oraz projekt nowego studium),
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- Uchwała Nr XXI/483/15 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 9 grudnia 2015 roku w sprawie utworzenia Parku Kulturowego ulicy Piotrkowskiej.

Więcej informacji na stronie [Miejskiego Konserwatora Zabytków w Łodzi](#).

Przykład – Lokalny kontekst ochrony dziedzictwa kulturowego w Rybniku

W Rybniku głównymi dokumentami zawierającymi informacje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego są:

- Strategia Zintegrowanego Rozwoju Miasta Rybnika na lata 2014–2020,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Rybnika,
- Program współpracy Miasta Rybnika z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na rok 2017,
- Polityka mieszkaniowa Miasta Rybnika 2023 +,
- Polityka społeczna Miasta Rybnika 2023 +,
- Gminny Program Ochrony Zabytków (w trakcie opracowania),
- gminna ewidencja zabytków.

Jak pokazano na powyższych przykładach, od specyfiki gminy zależy, jak szeroki kontekst ochrony dziedzictwa kulturowego jest przedstawiany w dokumentach strategicznych. Może on się ograniczać do dokumentów dotyczących ochrony zabytków, a może obejmować ustalenia większości miejskich polityk – np. przez preferencje podatkowe dla właścicieli zabytków, politykę czynszową wobec najemców lokali w zabytkowych budynkach, włączenie osób bezrobotnych do prac konserwatorskich.

Koncentracja obiektów zabytkowych o dużej wartości historycznej i architektonicznej oraz o znaczeniu symbolicznym dla lokalnej społeczności w Strefie Wielkomięskiej spowodowała w Łodzi wprowadzenie do priorytetów inwestycyjnych gminy wymienionych w Strategii Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+ zabezpieczenia budynków w strefie przed degradacją². Na podstawie zapisów

² Strategia Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+, s. 33.

tego dokumentu określono zasięg degradacji przestrzennej i technicznej w Łodzi³ z pominięciem odrębnej diagnozy delimitacyjnej, korzystając z art. 12 ustawy o rewitalizacji⁴.

Jakie informacje można znaleźć w dokumentach dotyczących dziedzictwa w gminie i w jakim stopniu można wykorzystać je w programach rewitalizacji?

Z punktu widzenia programu rewitalizacji kluczowymi informacjami dotyczącymi dziedzictwa są dane dotyczące liczby, jakości, rozmieszczenia i stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dane takie podawane są w zestawieniu kart adresowych obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków, w rejestrze zabytków, w gminnym programie opieki nad zabytkami, w studium ochrony wartości kulturowych, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Potrzebne są także wskazania granic obszarów chronionych z wytycznymi możliwych ingerencji w układy zabytkowe, wskazania rodzaju ochrony konkretnych obiektów (rejestr zabytków, gminna ewidencja zabytków, plan miejscowy, park kulturowy) i wytyczne/ustalenia dla nich dotyczące przede wszystkim koniecznego zachowania elementów chronionych i/lub możliwego ich przekształcania (tj. przebudowy, rozbudowy, przeniesienia itp).

Kompleksowych informacji dotyczących obowiązków i możliwości wynikających z ochrony zabytków w gminie dostarcza dokument przedplanistyczny – **studium ochrony wartości kulturowych miasta/gminy**. Mimo że jego wartość informacyjna jest ogromna, dokument rzadko był opracowywany przez gminy. W związku z tym Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) wspiera gminy w jego przygotowaniu w ramach jednego z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki na zabytkami na lata 2014–2017 (Wsparcie samorządu terytorialnego przy tworzeniu dokumentów planistycznych poprzez opracowanie studiów ochrony wartości kulturowych).

Opracowanie dokumentu powinno być zlecane⁵ przed sporządzeniem lub aktualizacją studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i/lub miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Opracowanie dostarcza informacji o:

- zagrożeniach krajobrazu kulturowego,
- zakresie przestrzennym, celach i formach ochrony w poszczególnych sferach ochrony konserwatorskich,
- konserwatorskich jednostkach urbanistycznych,
- obiektach i obszarach w rejestrze zabytków,

³ <http://centrumwiedzy.org/delimitacja-obszaru>

⁴ Ustawa z dnia 9 października 2015 o rewitalizacji (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1023, 1529, 1566)

⁵ NID w ramach promocji dokumentu zlecił opracowanie wzorcowych studiów dla kilkunastu gmin w Polsce (m.in. Jędrzejowa, Szydłowca, Reszla, Dukli). Na potrzeby zamówień publicznych zostały wypracowane wzory dokumentów, które mogą być pomocne gminom, w których planowane jest opracowanie analogicznych dokumentów już bez wsparcia NID: https://www.nid.pl/pl/O_NID/Ogloszenia/szczegoly.php?ID=3049

- chronionych zespołach zieleni (historycznej, pocmentarnej i założeniach ogrodowo-parkowych),
- zasobach archeologicznych i strefach ochrony stanowisk archeologicznych.

Wartość tego dokumentu z punktu widzenia metodyki opracowania programu rewitalizacji jest nie do przecenienia. Po pierwsze, zawiera on obiektywnie wydzielone konserwatorskie jednostki urbanistyczne, które mogą być cenną wskazówką do wydzielenia jednostek strukturalnych do delimitacji obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji. Warto więc sięgnąć już przed określeniem podziału gminy na jednostki do delimitacji. Po drugie, wykaz obszarów i obiektów zabytkowych w rejestrze zabytków zawiera dokładne dane adresowe, umożliwiające przedstawienie obiektów na mapie jako potencjału poszczególnych jednostek. Po trzecie, oprócz wykazu obiektów i obszarów wpisanych do rejestru studium ochrony wartości kulturowych miasta/gminy wskazuje także objekty i obszary typowane do wpisu do rejestru zabytków. To istotna informacja diagnostyczna, która może być wykorzystana do:

- a) delimitacji obszaru rewitalizacji – udział obiektów typowanych do wpisu do rejestru zabytków w liczbie budynków w gminnej ewidencji zabytków jako wskaźnik przestrzenno-funkcjonalny, informacja o nagromadzeniu w jednostkach strukturalnych obiektów, których ochrona nie jest wystarczająca wobec ich wartości kulturowej,⁶
- b) pogłębionej diagnozy – w charakterystyce potencjałów obszaru rewitalizacji, zwłaszcza jeśli część z typowanych obiektów została poddana adaptacji do nowych funkcji, co pokazuje, że objekty zabytkowe przeszły choć raz przez pełen cykl życia dla określonej funkcji i w tradycji obszaru jest już wypracowana społeczna aprobata dla zmian funkcji,
- c) pracy warsztatowej – w przypadku, gdy część obiektów zabytkowych to pustostany można w trakcie warsztatów strategicznych z udziałem właścicieli/użytkowników obiektów przedyskutować możliwości zgłoszenia projektów powiązanych z tymi obiektami, a w przypadku nieruchomości porzuconych zaproponować zasady tzw. konserwacji zapobiegawczej (np. *Monumentenwacht* – więcej w części *Inspiracje*).

Właściwie opracowany, aktualny **gminny program opieki nad zabytkami**⁷ (GPOZ) jest kopalnią informacji o stanie zabytków w gminie. W części poświęconej uwarunkowaniom wewnętrznym ochrony dziedzictwa kulturowego przedstawia się charakterystykę zasobów i analizę stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy, która zgodnie z metodyką NID obejmuje:

⁶ Podobnie jako wskaźnik obrazujący zjawiska kryzysowe w sferze funkcjonalno-przestrzennej można zastosować udział powierzchni obszarów typowanych do wpisu do rejestru zabytków w całkowitej powierzchni jednostki. Wskaźnik informuje, wobec jak dużej powierzchni jednostki ochrona nie jest wystarczająca mimo jej wartości kulturowej.

⁷ Chociaż GPOZ jest obowiązkowym dokumentem gminy, wiele gmin nie traktuje priorytetowo jego opracowania lub aktualizacji. Nie należy do rzadkości sytuacja, w której w gminach (zwłaszcza mniejszych) nie opracowano go albo jest, ale od kilku lat nieaktualizowany. Opracowanie programu rewitalizacji to okazja do nadrobienia tych zaległości, zwłaszcza że jak pokazują doświadczenia wielu miast, integracja tych dokumentów jest często bardzo pożądana.

- zarys historii obszaru gminy,
- krajobraz kulturowy,
- zabytki nieruchome,
- zabytki ruchome,
- zabytki archeologiczne,
- zabytki w zbiorach muzealnych i innych,
- dziedzictwo niematerialne.

Gminny program opieki nad zabytkami opracowywany jest na okres czterech lat dla obszaru całej gminy i zawiera oprócz opisu jej zasobu zabytkowego zadania, przez prowadzenie których będą realizowane cele strategiczne i operacyjne programu skupiające się na ochronie dziedzictwa kulturowego, wzmocnieniu i wykorzystaniu jego potencjału oraz jego promocji wśród mieszkańców miasta. Z gminnego programu opieki nad zabytkami można więc wywnioskować przede wszystkim to, jakie podejście do dziedzictwa kulturowego ma dana gmina oraz w jaki sposób chce wykorzystać swoje dziedzictwo kulturowe (np. czy obiekty zabytkowe mają pełnić głównie funkcje muzealne i reprezentacyjne, czy też ich przyszłością jest adaptacja do nowych funkcji). Na podstawie zadań programu można również określić zaangażowanie władz gminy w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz to, w jakim stopniu przyszłość gminy jest wiązana i budowana na podstawie zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przy tworzeniu programu opieki nad zabytkami wskazane jest korzystanie z metody oraz instrukcji Narodowego Instytutu Dziedzictwa zawartych w opracowaniu [*Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*](#)⁸. Zasadniczo proces sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami można podzielić na trzy fazy: poznawczą, analizy i wniosków oraz programową.

- 1) W pierwszej fazie, tzw. poznawczej, konieczne jest zebranie i przeanalizowanie obowiązujących materiałów o charakterze strategicznym i planistycznym. Według poradnika metodycznego gminny program opieki nad zabytkami powinien odwoływać się do dokumentów zgrupowanych na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) i lokalnym (gminnym), czyli w swych założeniach powinien być zgodny z dokumentami strategicznymi województwa i powiatu oraz przedstawiać relacje z dokumentami programowymi gminy, w tym programu rewitalizacji (wskazane jest dokonanie analizy tychże dokumentów). Jednocześnie faza poznawcza powinna obejmować rozpoznanie zasobu środowiska kulturowego gminy w oparciu o aktualną gminną ewidencję zabytków i badania terenowe, czyli rozpoznanie stanu zachowania zabytków. Ponadto warto sięgnąć do opracowań historyczno-konserwatorskich, literatury przedmiotu oraz źródeł ikonograficznych i kartograficznych.
- 2) Drugi etap opracowania to tzw. faza analizy i wniosków, podczas której należy przebadać stan dziedzictwa kulturowego gminy na podstawie zebranych informacji w trakcie fazy

⁸ *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny* opublikowany został w „Kurierze Konserwatorskim” nr 3 z 2009 r., dostępny jest na stronie internetowej NID.

poznawczej oraz określić potencjalne szanse i zagrożenia dla zabytków w aspekcie rozwoju społeczno-gospodarczego gminy.

- 3) Trzecia faza, tzw. Programowa, zawiera określenie priorytetów, kierunków działań i zadań wraz z instrumentarium, przedstawia możliwości finansowania tychże zadań oraz określa kryteria oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.

Wiedzy o zabytkach dostarczyć mogą także **społeczni opiekunowie zabytków**, ich rola często jest nie do przecenienia. Zgodnie z art. 102 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami mogą sprawować tę funkcję osoby, które są pełnoletnie i ich zdolność do czynności prawnych nie została ograniczona, nie były karane za przestępstwa umyślne i mają wiedzę w zakresie ochrony zabytków. Społeczni opiekunowie zabytków są powoływani przez starostę po kwalifikacji i zatwierdzeniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. WKZ przydziela im także konkretny zabytek pod opiekę. Mogą podejmować różnorodne działania zmierzające do ratowania przydzielonego zabytku, a także prowadzić działania wyjaśniające i rzecznicze, zgłaszając zagrożenia dotyczące zabytku do odpowiednich urzędów. Kompetencje bezpośredniego nadzoru nad ochroną dziedzictwa pozostają przy WKZ. Interwencje podejmowane przez społecznych opiekunów zabytków mają charakter zgłoszenia lub, w przypadku braku reakcji, sprowadzają się do nagłośnienia w mediach konkretnego przypadku. Dlatego warto wspomnieć o mniej znanej, a wartej większego wykorzystania kompetencji społecznego opiekuna zabytku. Może on zaangażować się w poszukiwanie gospodarza obiektu zabytkowego, którego stan prawny nie jest wyjaśniony. Co prawda nie ma możliwości, aby był to inwestor, który podejmie się remontu, ale może to być np. grupa nieformalna lub organizacja pozarządowa, która dzięki swojej aktywności w zabytku nie pozwoli na jego dalszą degradację.

Jeśli wymagają uszczegółowienia kwestie dotyczące dziedzictwa niematerialnego na obszarze rewitalizacji, informacje na ten temat można znaleźć w instytucjach kultury działających na terenie miasta, wśród społecznych opiekunów zabytków, a także poprzez organizacje pozarządowe zajmujące się dziedzictwem kulturowym. Opis dziedzictwa niematerialnego może być ujęty w opisie sfery społecznej w pogłębionej diagnozie obszaru rewitalizacji jako jego potencjał, a także w analizie SWOT, jeśli jest wykonywana na potrzeby programu.

Przykład – Znaczenie powiązania GOPZ z Programem Rewitalizacji w Lublinie

W [Programie Rewitalizacji Lublina na lata 2017–2023](#)⁹ stwierdzono, że Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lublin na lata 2015–2019 jest jednym z najważniejszych dokumentów programowych miasta z punktu widzenia programu rewitalizacji. Wspomniano nie tylko o wartości informacyjnej i diagnostycznej dokumentu, ale także o znaczeniu właściwego prowadzenia polityki w dziedzinie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta – materialnego i niematerialnego. W związku z tym zwrócono uwagę na konieczność stałej współpracy i współdziałania „samorządu miasta i podległych mu jednostek (ze szczególnym uwzględnieniem

⁹ Załącznik do uchwały nr 868/XXXIII/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 12 października 2017 r. zmieniająca uchwałę nr 735/XXIX/2017 Rady Miasta Lublin z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie Programu Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023

Biura Miejskiego Konserwatora Zabytków), państwowych służb ochrony zabytków, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, środowisk naukowych, organizacji pozarządowych” (s. 110).

Istotne jest także głębokie zrozumienie rewitalizacji jako procesu, widoczne w lubelskim GPOZ. Dokument ten „wyraźnie wskazuje potrzebę wyraźnego rozgraniczenia w podejściu do obszarów, gdzie niezbędne jest prowadzenie działań rewitalizacyjnych, od obszarów, gdzie ze względu na nagromadzenie zjawisk kryzysowych konieczne jest podjęcie działań rewitalizacyjnych (czyli pełnego wachlarza działań społecznych, przestrzennych, infrastrukturalnych)” (s. 110). Zapisy dokumentu stanowią dzięki temu bardzo cenne źródło informacji o degradacji zabytków i o różnorodnych, potencjalnych możliwościach zarządczych, zarówno w odniesieniu do dziedzictwa materialnego, jak i duchowego¹⁰.

Stan zachowania dziedzictwa materialnego może być **przesłanką do wyznaczenia obszaru zdegradowanego** lub zawężenia go, z racji znaczenia dla rozwoju gminy, do obszaru rewitalizacji. Nagromadzenie zabytków to w sytuacji brakujących środków na ich odnowę wymierna oznaka degradacji w sferze technicznej. Przykładem konkretnego wskaźnika w tym przypadku może być stan techniczny budynków ujętych w GEZ. Obiekty zabytkowe są jednym z najistotniejszych potencjałów obszarów rewitalizacji, szczególnie w przypadku miast z historycznym rodowodem. Jednocześnie nagromadzenie takich obiektów, zwłaszcza w sytuacji wieloletnich zaniedbań remontowych, niejednokrotnie sprawia, że obszary te stanowią miejsca koncentracji problemów w sferze technicznej, związanej ze złym stanem obiektów budowlanych lub ich niewystarczającym wyposażeniem w podstawowe instalacje. Im wyższa wartość wskaźnika, tym sytuacja jest bardziej niepożądana – wynika to z faktu, że obiekty zabytkowe nierzadko wymagają znacznych nakładów inwestycyjnych, aby zapobiec ich degradacji. W mieście bogatym w obiekty zabytkowe, które jednocześnie charakteryzują się złym stanem technicznym z uwagi na wieloletnie zaniedbania, problemem jest nagromadzenie takich budynków, ponieważ ich modernizacja to znaczący wysiłek organizacyjny – a przede wszystkim finansowy.

Przykład – Szczególna forma ochrony zabytku jako przesłanka do włączenia do obszaru rewitalizacji na przykładzie Żyrardowa

Na terenie Żyrardowa znajduje się osada fabryczna i zespoły „Centrali” i „Wykańczalni” dawnych zakładów Iniarskich uznane za pomnik historii Rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 4 stycznia 2012 roku (Dz.U. z 2012 roku., nr 11, poz. 59). Od początku XXI wieku zabytkowe obiekty poprzemysłowe są adaptowane do nowych funkcji (usługowych, mieszkaniowych, nieuciążliwego przemysłu i rzemiosła oraz na cele kulturalne) z poszanowaniem ich wartości jako zabytku o najwyższym znaczeniu. W [Programie Rewitalizacji Miasta Żyrardowa do roku 2020](#)¹¹ ta szczególna forma ochrony wpłynęła na kształt obszaru rewitalizacji, który obejmuje obszar pomnika historii wraz z sąsiadującymi terenami. „W związku z ponadregionalną wartością zabytku – Pomnika Historii »Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna« nakładanie się obszarów kryzysowych zaobserwowanych

¹⁰ Więcej o zarządzaniu dziedzictwem w gminach: Chabiera A., Koziół A., Skaldawski B., 2016, [Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach](#), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.

¹¹ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXVII/188/16 Rady Miasta Żyrardowa z dnia 12 lipca 2016 roku w sprawie Programu Rewitalizacji Miasta Żyrardowa do roku 2020.

pod względem kwestii społecznych na wyjątkowo wartościowe pod względem zabytkowym, także turystycznym tereny, stanowi duży problem, uniemożliwiający właściwy rozwój miasta Żyrardowa” (s. 85). Ochrona konserwatorska jest w przypadku osady fabrycznej i potencjałem, i trudnością, ponieważ remonty zwłaszcza w zabudowie mieszkaniowej są kosztowne i przekraczają możliwości wspólnot mieszkaniowych.

Nie mniejszym problemem jest dziedzictwo przemysłowe, szczególnie na Śląsku. W większości tereny te są niezamieszkałe. Kwalifikują się więc zgodnie z art. 1 ust. 3 ustawy o rewitalizacji do włączenia do obszaru rewitalizacji jedynie po łącznym spełnieniu dwóch warunków:

- wskazania poziomu degradacji w sferze gospodarczej lub środowiskowej, lub technicznej, lub przestrzenno-funkcjonalnej,
- zdefiniowania wpływu działań dedykowanych terenowi przemysłowemu na ograniczenie kryzysu społecznego, w oparciu o który wyznaczono obszar zdegradowany.

Spełnienie tych przesłanek, w tym degradacji w sferze technicznej i przestrzenno-funkcjonalnej, nie jest problemem w przypadku tych terenów, często porzuconych w latach 90. po upadku przemysłu. Większą trudnością jest wskazanie dla tych obszarów działań, które przyczynią się do rozwiązania problemów społecznych.

Przykład – Degradacja techniczna zabytkowych obszarów przemysłowych w Bytomiu

W Bytomiu występuje szczególne nagromadzenie dawnych zespołów przemysłowych, zabytków techniki oraz kolonii i osiedli robotniczych¹². Jednymi z najbardziej zdegradowanych, a jednocześnie o ogromnej wartości kulturowej są np. obiekty po dawnej KWK Rozbark. Teren po kopalni węgla kamiennego KWK Rozbark, a szczególnie trzy zlokalizowane tu obiekty zabytkowe, tj. cechownia, kotłownia i maszynownia szybu „Bończyk” wraz z charakterystycznym murem oporowym wpisane są do rejestru zabytków województwa śląskiego. Część obszaru została zrewitalizowana w latach 2011–2013 w ramach projektu „Rewitalizacja terenów po byłej KWK Rozbark – Etap I”. Na podobszarze zidentyfikowano problemy gospodarcze, środowiskowe, przestrzenno-funkcjonalne. Zgodnie z zapisami [uchwały delimitacyjnej](#) „planowane jest tutaj utworzenie strefy aktywności gospodarczej. Na zrewitalizowanych terenach pokopalnianych możliwa będzie lokalizacja nowych przedsiębiorstw, w których zatrudnienie znajdą mieszkańcy zidentyfikowanych w mieście terenów zdegradowanych” (s. 31).

Dziedzictwo kulturowe to także stały **element pogłębionej analizy obszaru rewitalizacji** zarówno w części poświęconej charakterystyce zjawisk kryzysowych, jak i potencjałów. Poziomą szczegółowość tej analizy jest zróżnicowany w zależności od specyfiki gminy, podobnie jak przyporządkowanie do sfer (społecznej, technicznej lub przestrzenno-funkcjonalnej).

¹² Szczególnym przykładem są osiedle Bobrek i Kolonia Zgorzelec, oba wchodzą w skład obszaru rewitalizacji zgodnie z uchwałą nr XXIII/300/16 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 29 marca 2016 roku w sprawie wyznaczenia obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji miasta Bytom.

Przykład – Charakterystyka ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego w GPR Słupska

Już na etapie delimitacji obszaru zdegradowanego zastosowano jako jeden ze wskaźników w podsystemie przestrzennym udział budynków objętych ochroną konserwatorską w ogólnej ich liczbie. W [Gminnym Programie Rewitalizacji Miasta Słupska na lata 2017-2025+](#)¹³ przedstawiono dokładną charakterystykę obszaru rewitalizacji, wykazując znaczącą koncentrację obiektów zabytkowych – aż 80 z 87 obiektów zabytkowych w rejestrze znajduje się właśnie tutaj. W GPR stwierdzono, że „nałożenie na wskaźniki dotyczące opieki konserwatorskiej wskaźników stanu obiektów, prowadzi do wniosków, że zdecydowana większość, zwłaszcza obiektów mieszkalnych, wymaga pilnych prac remontowych, a zatrzymanie postępującej degradacji substancji zabytkowej, zwłaszcza wystroju elewacji, wymagać będzie olbrzymich nakładów finansowych” (s. 102). Wymieniono obiekty, które najszybciej wymagają prac, a także stwierdzono, że spotkało się to ze zrozumieniem i zainteresowaniem właścicieli i zarządców tych budynków oraz zgłoszeniami celu umieszczenia ich zamierzeń na liście przedsięwzięć podstawowych do ujęcia w Gminnym Programie Rewitalizacji.

Przykład – Dziedzictwo kulturowe jako tło uczestnictwa w kulturze na obszarze rewitalizacji w Starachowicach

W [Gminnym Programie Rewitalizacji dla Gminy Starachowice na lata 2016–2025](#)¹⁴ informacja o rozmieszczeniu w mieście obiektów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego została włączona do diagnozy w sferze społecznej. Tymczasem właśnie zestawienie tego potencjału z informacjami o tym, że mieszkańcy obszaru rewitalizacji „przyznają, że ze względu na trudną sytuację materialną oraz poczucie marginalizacji rzadko uczestniczą w ofercie kulturalnej, nawet tej bezpłatnej” (s. 51). Część mieszkańców nie zna tej oferty. Ze spacerów badawczych i ankiet wynikało, że potrzebna jest intensywna promocja działań kulturalnych oraz przygotowanie bogatszej oferty wydarzeń bezpłatnych i plenerowych. Na tej podstawie w przedsięwzięciach podstawowych zaproponowano działania odpowiadające na te potrzeby.

Przykład – Niewykorzystany zasób historycznej zabudowy jako odpowiedź na negatywne zjawiska przestrzenno-funkcjonalne w Łodzi

Zgodnie z diagnozą zawartą w [Gminnym Programie Rewitalizacji dla Miasta Łodzi 2026+](#)¹⁵ na obszarze rewitalizacji występuje złożenie wszystkich negatywnych zjawisk w sferze funkcjonalno-przestrzennej. Chociaż „Łódź w obrębie obszaru rewitalizacji ma wyjątkową w skali kraju liczbę unikatowych, zabytkowych fabryk, pałaców, willi miejskich oraz kamienic, tworzących wyjątkowy

¹³ Załącznik do Uchwały nr XL/527/17 Rady Miejskiej w Słupsku z dnia 28 czerwca 2017 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Słupska na lata 2017-2025+.

¹⁴ Załącznik nr 1 do Uchwały nr IV/1/2017 Rady Miejskiej w Starachowicach z dnia 31 marca 2017 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji dla Gminy Starachowice na lata 2016-2025

¹⁵ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXXV/916/16 Rady Miasta Łodzi z dnia 28 września 2016 roku w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Łodzi

charakter tego obszaru” (s. 61), ten zasób nie jest wykorzystany. Może być jednak odpowiedzią na łódzkie problemy, ponieważ „umożliwia adaptowanie obiektów historycznych na potrzeby zróżnicowanych funkcji, co może wpływać korzystnie na jakość życia w centrum. Charakterystyczny układ łódzkich podwórz pozwala na ich przekrywanie w celu stworzenia atrakcyjnych przestrzeni użytkowych: socjalnych (również prywatnych lub półprywatnych) lub handlowo-usługowych, co w połączeniu z bardzo ważnym czynnikiem, jakim jest dobry system komunikacji miejskiej, dodatkowo może podnieść dostępność usług i handlu stanowiąc konkurencję dla centrów handlowych. Jednocześnie, zabytkowe budynki mieszkalne, ze względu na swoją specyfikę, pozwalają na stworzenie wyjątkowych mieszkań, o niedostępnym poza Strefą Wielkomiejską standardzie” (s. 61). Podobnie jak we wcześniejszych przykładach efektem złożenia potrzeb rewitalizacyjnych i potencjał zabytkowej przestrzeni są podstawowe projekty rewitalizacyjne w ramach rewitalizacji obszarowej.

W wielu programach w diagnozie podkreślano brak możliwości dotowania remontów prywatnych ujętych w gminnej ewidencji zabytków i potrzebę ustanowienia Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR) w celu wprowadzenia takich dotacji. W związku ze zmianą przepisów obecnie możliwe jest także dotowanie obiektów wpisanych do GEZ bez konieczności stanowienia SSR, a więc w tym miejscu zapisy programów uległy dezaktualizacji.

Potencjały obszaru rewitalizacji w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego mogą być wyrażane w różny sposób. Często autorzy programów koncentrują się na zasobach materialnych, wskazując zabytki architektury, układy urbanistyczne czy założenia parkowo-ogrodowe. Tymczasem nie mniejszym potencjałem jest kapitał kulturowy – tradycja, tożsamość miejsca.

Przykład – Kapitał kulturowy jako lokalny potencjał w Łodzi

Analizując kapitał kulturowy w [Gminnym Programie Rewitalizacji dla Miasta Łodzi 2026+](#), przedstawiono wszystkie jego aspekty, poczynsz od stanowisk archeologicznych, zabytki i dobra kultury współczesnej po „zasób chronionego dziedzictwa kulturowego składający się na wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego oraz specyficzne dziedzictwo awangardy artystycznej [...] obecność współczesnych twórców i inicjatyw artystycznych [...] łódzkie inicjatywy kulturalne i przedsiębiorczość kreatywną związaną z dizajnem, rzemiosłem, modą, filmem, multimediami i grafiką użytkową” (s. 74). To siła obszaru rewitalizacji, która jest przesłanką nie tylko do propozycji projektowych, ale także do tworzenia różnorodnych instrumentów wspierających rewitalizację (np. preferencyjny najem lokali użytkowych dla organizacji pozarządowych i artystycznych, działania animacyjne z mieszkańcami z zaangażowaniem lokalnych artystów).

Jak powiązać program rewitalizacji z dokumentami strategicznymi i planistycznymi gminy w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego?

Zgodnie z Wytycznymi w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020 obowiązkowym elementem programu rewitalizacji jest opis jego powiązań z dokumentami strategicznymi i planistycznymi gminy (s. 24). Wytyczne nie wskazują, które dokumenty należy obowiązkowo przeanalizować. Powiązania programu rewitalizacji z innymi politykami w gminie mają wynikać ze:

- a) spójności diagnozy społecznej i gospodarczej gminy, które są podstawą opracowania poszczególnych dokumentów strategicznych i planistycznych gminy,
- b) uwzględnieniu w celach i kierunkach działań dla obszaru rewitalizacji celów sformułowanych w innych dokumentach.

Jeśli więc w GPOZ zostały wskazane cele czy kierunki działań dla obszaru rewitalizacji, umieszczenie w programie opisu jego powiązania z GPOZ jest zalecane ze względu na specyfikę obszaru.

Przykład – Opis GPOZ w Miejskim Programie Rewitalizacji Miasta Mysłowice na lata 2016–2020+

W GPOZ zawiera cele, które są spójne z działaniami przewidzianymi w Miejskim Programie Rewitalizacji dla miasta Mysłowice na lata 2014–2020+¹⁶ (MPR Mysłowice): wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOZ przeprowadzono analizę SWOT dotyczącą miejskiego dziedzictwa kulturowego. Jedną z wymienionych mocnych stron jest rewitalizacja Parku Zamkowego, a wśród zidentyfikowanych szans m.in. podjęcie działań w zakresie rewitalizacji historycznej zabudowy i rozwoju centrum miasta oraz terenów pokopalnianych; rewitalizacja obszarów przemysłowych w mieście; działania na rzecz rewitalizacji doliny Przemszy. Są to jednocześnie działania wymieniane w MPR Mysłowice.

GPOZ prezentuje priorytety, kierunki, działania i zadania opieki nad zabytkami. Wiele z nich będzie realizowanych w ramach MPR. W ramach Priorytetu I (Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno- gospodarczego gminy):

- kierunki – podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne;
- działania – prowadzenie prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność gminy; rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni, w tym gminnych parków, cmentarzy oraz obszarów nieczynnych cmentarzy; prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy, dawnych parkach dworskich;

¹⁶ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXV/405/16 Rady Miejskiej Mysłowice z dnia 29.09.2016 r. w sprawie uchwalenia Miejskiego Programu Rewitalizacji Miasta Mysłowice na lata 2016-2020+

- zadania – kilkanaście zadań wymienionych w tym priorytecie występuje w identycznym brzmieniu w MPR.

W ramach Priorytetu II (Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego):

- kierunki – zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego;
- działania – wdrażanie programu rewitalizacji;
- zadania – zakończenie prac nad aktualizacją Miejskiego Programu Rewitalizacji dla miasta Mysłowice, zinwentaryzowanie cmentarza żydowskiego przy ul. Gwarków, opracowanie dokumentacji konserwatorskiej i wpis do rejestru zabytków.

Pełna korelacja GPOZ z MPR Mysłowice widoczna jest na poziomie szczegółowych zadań, ponieważ w programie rewitalizacji wprost wprowadzono zadania wynikające z GPOZ.

Wszystkie działania przewidziane w GPOZ bezpośrednio przyczyniają się do realizacji celu MPR – „Przywrócenia ładu przestrzeni publicznej oraz podnoszenia wartości substancji miejskiej poprzez nadawanie i przywracanie jej funkcji gospodarczych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych, społecznych i kulturalnych z jednoczesnym nadaniem jej wysokich parametrów jakościowych i estetycznych”.

Niejednokrotnie GPOZ zawierają szczegółową listę planowanych przedsięwzięć, które mogą być wprost włączone do programu rewitalizacji, jeśli są zgodne ze zdiagnozowanymi potrzebami obszaru rewitalizacji.

Przykład – Wprowadzenie projektów wymienionych w GPOZ do projektów podstawowych w Gminnym Programie Rewitalizacji. Bytom 2020+

Do bytomskiego GPR¹⁷ włączono część działań wynikających wprost z GPOZ, które wiązały się wprowadzaniem nowych funkcji do zdegradowanych obiektów zabytkowych. Zostały one zasygnalizowane w opisie powiązań GPR z GPOZ:

- rewaloryzacja obszarów i obiektów zabytkowych przemysłowych z możliwością ich adaptacji do nowych funkcji (m.in. rewitalizacja terenów po byłej KWK Rozbark),
- zabezpieczenie i przekształcenie pozostałości zespołu pałacowo-parkowego w Miechowicach w trwałą ruinę,
- podjęcie działań w celu zachowania wodociągowej wieży ciśnień przy ul. Oświęcimskiej;
- rewitalizacja budynku Liceum Ogólnokształcącego nr IV,
- rewitalizacja zabytkowych osiedli robotniczych w dzielnicach Łągiewniki i Bobrek oraz Kolonii Zgorzelec,

a następnie skonkretyzowane w fiskach projektowych.

Szczególną formą powiązania jest dyskusja pomiędzy omawianymi dokumentami. Do takiej sytuacji może szczególnie dojść, gdy GPOZ określa sposób osiągnięcia poszczególnych celów i omawia problemy, które stoją na drodze do ich realizacji.

¹⁷ Załącznik do Uchwały Nr XXXVIII/487/17 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 27 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji. Bytom 2020+

Przykład – Dialog GPR i GPOZ w Lesznie

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Leszna na lata 2014–2017 określił sposoby realizacji poszczególnych celów w stosunku do obiektów zabytkowych, stanowiących własność gminy. W szczególności znalazły się tu odniesienia dotyczące wyznaczonego znacznie później obszaru rewitalizacji¹⁸. Stwierdzono, że:

- opracowano koncepcję rewaloryzacji pl. Metziga, która została zaaprobowana przez konserwatora zabytków, ale wzbudza kontrowersje wśród mieszkańców;
- opracowano wstępną koncepcję urbanistyczną rewaloryzacji Rynku, ale została ona negatywnie oceniona przez Delegaturę WUOZ, planowane jest pozyskanie środków zewnętrznych na tę inwestycję;
- planowana jest rewaloryzacja Parku im. T. Kościuszki, ale i koordynacja ochrony całej zieleni miejskiej;
- konieczne jest dbanie o estetykę zabudowy miejskiej ze szczególnym naciskiem na stan elewacji obiektów zabytkowych, planowana jest kontynuacja wieloletnich planów remontowych obiektów miejskich i zachęcanie właścicieli prywatnych do remontów.

Gminny Program Rewitalizacji Miasta Leszna¹⁹ w pogłębionej diagnozie obszaru rewitalizacji odnosi się do tych zagadnień w części poświęconej negatywnym zjawiskom w sferze przestrzenno-funkcjonalnej i środowiskowej:

- „Stary Rynek jest jednym z najistotniejszych elementów historycznego układu urbanistycznego miasta Leszna, wraz z zabytkowym Ratuszem stanowi centrum kulturalne miasta. Odbywają się tu imprezy, z których korzystają nie tylko mieszkańcy, ale i turyści, co przekłada się na kondycję handlu, gastronomii oraz hoteli funkcjonujących na obszarze rewitalizacji. Infrastruktura płyty Rynku wraz z ulicami doprowadzającymi wymaga przebudowy, a elewacja Ratusza renowacji. Układ komunikacyjny pełen jest barier architektonicznych dla osób z niepełnosprawnościami. Brakuje elementów małej architektury i zieleni zachęcających do spędzania czasu na Rynku.
- Plac Jana Metziga znajduje się w niewielkiej odległości od Rynku, jest placem z ogromnym potencjałem wymagającym gruntownej modernizacji i nowego zagospodarowania. [...]
- Park przy pl. Tadeusza Kościuszki położony jest w otoczeniu zabytkowych budynków w samym centrum miasta. Uznany za miejsce wypoczynku i wytchnienia, park jest nie tylko cennym obiektem przyrodniczym, ale i historycznym. Park wymaga modernizacji, nie jest ogrodzony, brakuje w jego otoczeniu obiektów gastronomicznych i szaleatów. Mieszkańcy narzekają też na często dewastowane i zabrudzone przez ptaki ławki. (s. 35)”.

Spacery badawcze były okazją do przedyskutowania problemów tych obszarów. M.in. „Stojąc przy placu Jana Metziga dyskutowano o zagospodarowaniu skweru. Mieszkańcy oczekują, że zostanie zmieniona nawierzchnia i odnowiona zieleń. Przedstawicielka Urzędu Miasta przedstawiła plany

¹⁸ Uchwała nr XXIII/280/2016 Rady Miejskiej w Lesznie z dnia 19 maja 2016 roku w sprawie wyznaczenia obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji.

¹⁹ Załącznik do Uchwały nr XLI/530/2017 Rady Miejskiej Leszna z dnia 26 października 2017 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Leszna na lata 2017-2027

opracowania koncepcji związanej z placem. Przywołano również plany przeniesienia do jednego z budynków Biblioteki Miejskiej. Uczestnicy spaceru stwierdzili również, że na placu powinno odbywać się więcej wydarzeń kulturalnych (np. wystawy plenerowe, małe koncerty), które ożywią to miejsce. [...] Dalej dyskusja dotyczyła znajdującego się w pobliżu Muzeum Okręgowego i jego roli w funkcjonalności rejonu placu Metziga. Uczestnicy spaceru podjęli dyskusję na temat stworzenia muzeum żużla. Pod koniec rozmowy o placu spacerowicze byli zgodni, że plac i skwer znajdujący się przy nim nie wymagają dużych zmian prócz uporządkowania i doświetlenia” (s. 69).

Efektom prac analitycznych i konsultacji społecznych jest kompozycja komplementarnych projektów miękkich i twardych odpowiadających potrzebom mieszkańców i potencjałowi tych zabytkowych terenów i obiektów:

- przedsięwzięcie nr 4 – Opracowanie koncepcji działań w sferze społecznej jako element działań rewitalizacyjnych pobudzających aktywność mieszkańców obszaru rewitalizacji,
- przedsięwzięcie nr 16 – Modernizacja budynku przy pl. Jana Metziga 25 z dostosowaniem na potrzeby Miejskiej Biblioteki Publicznej w Lesznie,
- przedsięwzięcie nr 23 – Partycypacja społeczna w procesie rewitalizacji,
- przedsięwzięcie nr 24 – Edukacja w procesie rewitalizacji,
- przedsięwzięcie nr 34 – Rewitalizacja Rynku w Lesznie wraz z modernizacją budynku Ratusza,
- przedsięwzięcie nr 35 – Reanimacja doktora Metziga,
- przedsięwzięcie nr 36 – Nowy Rynek na nowo.

Problem braku dobrej koncepcji uwzględniającej wytyczne konserwatorskie ma rozwiązać konkurs architektoniczno-urbanistyczny na opracowanie koncepcji zagospodarowania dwóch placów miejskich: Nowego Rynku i Jana Metziga w Lesznie oraz powiązań funkcjonalno-przestrzennych między nimi. Celem konkursu jest uzyskanie możliwie najbardziej uniwersalnej i mobilnej przestrzeni dla placu Jana Metziga i Nowego Rynku, dostosowanej do planowanych działań społecznych i edukacyjnych w tych przestrzeniach.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego to podstawowy dokument planistyczny gminy i jeden z trzech dokumentów, których powiązanie z gminnym programem rewitalizacji należy prześledzić (oprócz strategii rozwoju gminy i strategii rozwiązywania problemów społecznych). Określa cele oraz sposoby rozwoju przestrzennego i ramy dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zawiera też informacje o obszarach wymagających przekształceń, rehabilitacji i rekultywacji. W GPR należy przytoczyć informacje o tych terenach, wyjaśniając, czy pokrywają się z obszarem rewitalizacji. Zgodnie z ustawą o rewitalizacji studium może także wskazywać obszary zdegradowane i obszary rewitalizacji.

Należy pamiętać, że niezamieszkałe obszary (poprzemysłowe, powojenne, pokolejowe), które najczęściej są wskazywane przez studium do rehabilitacji, mogą być włączone do obszaru rewitalizacji jedynie warunkowo. Przeznaczenie ich do przekształceń, rehabilitacji czy rekultywacji nie wystarczy do włączenia do obszaru rewitalizacji. Konieczne jest zaplanowanie na nich działań, które pomogą rozwiązać problemy społeczności obszaru rewitalizacji.

Może zdarzyć się sytuacja, w której planowane inwestycje o kluczowym znaczeniu dla rewitalizacji stoją w sprzeczności z zapisami studium. To wskazówka, aby skorzystać z dopuszczonej ustawą o rewitalizacji nadrzędności GPR nad studium. Należy wtedy zgodnie z art. 15 ust. 1 pkt 13 wskazać w GPR zakres wymaganych zmian w dokumencie studium i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Przykład – Powiązanie między Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego a Gminnym Programem Rewitalizacji w Starachowicach

W Starachowicach przy opracowaniu GPR poddano analizie aktualność zapisów studium. Stwierdzono, że zrealizowano zaplanowaną w Studium modernizację rynku. W czasie pracy nad GPR pojawiła się także potrzeba dodatkowych zapisów. W związku z tym w opisie powiązań GPR i Studium zawarto rekomendacje dotyczące aktualizacji studium. Głównym celem polityki przestrzennej w Starachowicach jest zapewnienie godziwych warunków życia, odpowiadających współczesnym potrzebom i oczekiwaniom. W jednym z podobszarów rewitalizacji (osiedle Wierzbnik) problemem jest obecna organizacja ruchu kołowego. Bez zmian w tym zakresie nie jest możliwa rewitalizacja tego obszaru. Potrzebne jest wzmocnienie znaczenia transportu zbiorowego. W związku z tym w opisie powiązań GPR i Studium wskazano jako konieczne odpowiednie zmiany Studium.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest ważnym narzędziem polityki przestrzennej gminy, które może być wykorzystane w ramach działań rewitalizacyjnych. Tak sytuacja miała miejsce w Bydgoszczy i dotyczyła priorytetowej dla miasta przestrzeni – Starego Miasta. W 2008 roku Rada Miasta Bydgoszczy podjęła Uchwałę o przystąpieniu do sporządzenia planu miejscowego dla Starego Miasta (Uchwała nr XXXI/425/08 Rady Miasta Bydgoszczy z dnia 23 kwietnia 2008 roku). Obszar objęty planem (41 ha) to przestrzeń o wysokich wymaganiach konserwatorskich (obszar – przestrzeń wraz z budynkami wpisany do rejestru lub gminnej ewidencji zabytków, ścisła strefa ochrony konserwatorskiej). Obszar charakteryzował się również: złym stanem budynków, często zabytkowych, dużą liczbą pustych lokali usługowych i handlowych w parterach, a także dużym rozdrobieniem własnościowym lub nieuregulowanym stanem prawnym nieruchomości. Procedura planistyczna była prowadzona przy dużym współudziale/zaangażowaniu użytkowników obszaru (mieszkańców, właścicieli lokali, przedsiębiorców i organizacji pozarządowych). Uchwalenie planu umożliwiło realizację jego głównych założeń wspierających działania rewitalizacyjne w zakresie:

- przeprowadzania remontów zastępczych,
- udzielania dotacji na remonty obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków,
- pierwokupu lub sprzedaży na preferencyjnych warunkach nieruchomości (przeznaczonych na konkretne funkcje – m.in. kultura, gastronomia), ułatwienie procedury zmiany sposobu użytkowania istniejących budynków i lokali,
- preferencyjnych stawek najmu nieruchomości dla konkretnych funkcji,
- działań związanych z poprawą bezpieczeństwa obszaru,
- podniesienia jakości przestrzeni publicznych stanowiących o tożsamości miasta,

- wprowadzenia ograniczeń dla ruchu samochodowego oraz ustalenie priorytetu dla ruchu pieszych i transportu publicznego.

Zapisy i narzędzie planistyczne (MPZP „Stare Miasto”) zostały wzmocnione dokumentami ukierunkowanymi na działania rewitalizacyjne (LPR, „Kierunki działań służących rewitalizacji przestrzeni publicznych Starego Miasta w Bydgoszczy”). Powiązanie tych dokumentów było jednym z elementów przyczyniających się realizacji zamierzonych celów. Dzięki podjętym działaniom planistycznym i programowym możliwe było przeprowadzenie remontów kamienic zlokalizowanych w obszarze staromiejskim. Dotyczyły one budynków gminnych, prywatnych i wspólnot mieszkaniowych. Obejmowały odnowę istniejących kamienic, modernizację techniczną i wprowadzenie nowych funkcji. W latach 2012–2014 wyremontowano siedem budynków będących własnością gminy i 26 będących własnością wspólnot mieszkaniowych. Wykorzystano także gminne lokale użytkowe dla ożywienia ulic obszaru staromiejskiego. Na podstawie zapisów dokumentów programowych wprowadzono preferencyjne zasady najmu lokali użytkowych (wysokość czynszu) przeznaczonych na działalność artystyczną i kulturotwórczą (galerie sztuki, pracownie artystyczne i rękodzielnicze, drobne rzemiosło, gastronomia itp.). Administracja Domów Miejskich (ADM) zawarła umowy najmu dotyczące m.in. pracowni artystycznych, galerii i salonów antykwarycznych oraz kawiarni połączonych z działalnością artystyczną.

Przesłanki dotyczące ochrony dziedzictwa w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – wnioski dla obszaru rewitalizacji

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedynym dokumentem sporządzanym obowiązkowo dla obszaru całej gminy określającym jej politykę przestrzenną. Studium nie jest aktem prawa miejscowego, a wprowadzenie przyjętych w nim zapisów do obiegu prawnego następuje poprzez ustalenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Zgodnie z art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w studium oraz miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się szczególnie ochronę:

- a) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- b) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- c) parków kulturowych.

Zgodnie z ustawą wojewódzcy konserwatorzy zabytków formułują w trakcie opracowania studiów wnioski zawierające konieczny do uwzględnienia zasób wartości kulturowych i wskazany optymalny sposób jego ochrony. Wnioski te powinny być w całości uwzględnione w treści projektu

studium²⁰.W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium.

W studium ustala się także, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Z punktu widzenia prowadzenia działań rewitalizacyjnych studium zawiera wiele istotnych zapisów dotyczących dziedzictwa i jego ochrony:

- wykaz obiektów zabytkowych na terenie miasta;
- wykaz możliwych i zabronionych działań z zakresu polityki przestrzennej, m.in. kontynuacja działań w zakresie rehabilitacji starej zabudowy; ochrona historycznie ukształtowanej struktury funkcjonalno-przestrzennej śródmieścia przez zachowanie przebiegu starych ulic; ochrona obiektów wpisanych do rejestru zabytków lub ewidencji zabytków przez ich zachowanie i utrzymanie w odpowiednim stanie technicznym – wszystkie prace przy obiektach i na terenach zabytkowych oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone po uzyskaniu zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- zakaz lokalizowania w sąsiedztwie zabytków obiektów uciążliwych i inwestycji, które mogą pogorszyć stan środowiska przyrodniczego;
- zakaz lokalizowania budynków zasłaniających widok na zabytek, a także obiektów dysharmonizujących przestrzennie i kompozycyjnie z tym zabytkiem;
- obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów planów miejscowych w celu wykonania obowiązków w zakresie dbałości o dobro kultury oraz uwzględniania zadań ochrony zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Przykład – Pogłębienie diagnozy w sferze przestrzenno-funkcjonalnej na podstawie zapisów Studium miasta Suwałki

W [Zintegrowanym Programie Rewitalizacyjnym Miasta Suwałki na lata 2017–2023](#)²¹ posłużono się zapisami studium, aby pogłębić diagnozę w sferze przestrzenno-funkcjonalnej. Na potrzeby opracowania studium została wykonana szczegółowa kwerenda, dzięki czemu nie było konieczne powielanie czy uzupełnianie jej rezultatów.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Suwałk zostały wskazane obszary, które wymagają w mieście przekształceń, rehabilitacji i rekultywacji. Szczególnie rewaloryzacji wymagają zabytkowe układy urbanistyczne położone w południowej i wschodniej części śródmieścia, ponieważ są to tereny:

²⁰ Welc-Jędrzejewska J., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Jagielska E. (red.), 2009, *Wnioski w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków do projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*, „Kurier Konserwatorski. Poradnik prawny konserwatora zabytków”, nr 4, s. 6.

²¹ Załącznik Nr 1 do uchwały Nr XXXV/424/2017 Rady Miejskiej w Suwałkach z dnia 26 lipca 2017 r. w sprawie przyjęcia „Zintegrowanego Programu Rewitalizacyjnego Miasta Suwałki na lata 2017-2023”

- o zdegradowanej tkance śródmiejskiej leżące w strefie ochrony konserwatorskiej,
- zdegradowane i nieuporządkowane tereny nadrzeczne,
- zabudowane obiektami i urządzeniami przemysłowo-składowymi o niskim standardzie architektonicznym,
- przeznaczone do zmiany funkcji tereny kolejowe zamknięte.

Kierunki zmian w zagospodarowaniu przestrzennym tych obszarów oraz przeznaczenie terenów, w tym zasady i kierunki przekształceń, określono szczegółowo w części: Kierunki szczegółowe dla poszczególnych jednostek podstawowych, wchodzących w skład jednostki strukturalnej „A”, i w rozdziale 3 Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej SUIKZP miasta Suwałk. Wytyczne konserwatorskie dla tych obszarów jednoznacznie wskazują na występujące tam zatarcia zabytkowych układów urbanistycznych, potrzebę uporządkowania wnętrza kwartałów przez usunięcie zdekapitalizowanych zabudowań niemających wartości architektonicznych i historycznych takich, jak komórki gospodarcze i garaże oraz uporządkowanie istniejącej zieleni. Potrzebne jest otwarcie części zabytkowych kwartałów na nowe inwestycje, czego nie da się uzyskać bez uporządkowania terenu i usunięcia barier architektonicznych. W tym kontekście istotnym elementem oceny przestrzenno-funkcjonalnej jest rozkład przestrzenny budynków komunalnych, w sąsiedztwie których takie działania mogą być w pierwszej kolejności prowadzone.

W strukturze przestrzenno-funkcjonalnej obszaru rewitalizacji wyróżnia się zachowany historyczny układ urbanistyczny, kształtowany od początku XVIII do połowy XIX wieku. Został on objęty wpisem do rejestru zabytków. Decyzją wojewódzkiego konserwatora zabytków w Suwałkach nr KL W KZ 534/31/d/79 z dnia 15 maja 1979 roku ochroną objęto obszar między rzeką Czarna Hańcza od zachodu i południa oraz ulicami Zacisze, Dwernickiego, Noniewiczka i 1 Maja do rzeki Czarna Hańcza. Układ ten praktycznie w całości znajduje się w granicach obszaru rewitalizacji. Na terenie układu obowiązuje priorytet ochrony konserwatorskiej, a historyczna zabudowa bezwzględnie ma być zachowana. Zachowaniu podlegają: układ ulic w istniejących liniach regulacyjnych oraz linie zabudowy wyznaczone zabytkowymi budynkami, podziały parceli, budynki zabytkowe i ich usytuowanie oraz historyczne zasady zabudowy pierzei. W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego uznano, że głównym działaniem na tym obszarze powinna być konserwacja historycznej zabudowy i remonty połączone z adaptacją. Celem polityki przestrzennej powinno być utrzymanie charakteru wiążącej zabytkową zabudowę osi miasta, którą stanowi ul. Tadeusza Kościuszki, przy jednoczesnym dbaniu o zabytki i ich ekspozycję. Zasoby dziedzictwa narodowego powinny być odpowiednio eksponowane. Wymaga to uporządkowania otoczenia zabytków oraz stanu tych obiektów.

Głównym elementem zabytkowego założenia urbanistycznego jest ul. Kościuszki wraz z dwoma placami: Starym Rynkiem – przylegającym do ul. Kościuszki (obecnie park Konstytucji 3 Maja) – oraz Nowym Rynkiem (pl. Marii Konopnickiej). W tym rejonie znajduje się najcenniejsza klasycystyczna zabudowa miasta z zabytkową katedrą i budynkiem Urzędu Miasta. Zabudowę tworzą głównie parterowe, piętrowe i dwupiętrowe murowane domy, w wielu przypadkach z przejazdami bramnymi prowadzącymi na rozległe podwórka, na których znajdują się pozostałości oficyn i pomieszczeń pomocniczych. Są one obecnie wykorzystywane do prowadzenia różnego rodzaju działalności gospodarczej. Podwórka są często nieuporządkowane, nieutwardzone, zabudowane komórkami przeznaczonymi na węgiel. Ten stan powoli ulega zmianie. Gmina podejmuje działania mające na

celu uporządkowanie wewnętrznych kwartałów. Niektóre z zabytkowych kamienic zostały przez miasto sprzedane prywatnym właścicielom. Wiele obiektów zostało już wyremontowanych, a wtórna zabudowa wewnątrz kwartałów jest sukcesywnie rozbierana. Należy podkreślić, że nadal wiele podwórek znajdujących się w głębi, za główną linią zabudowy ulic, kontrastuje pod względem typu zabudowy, funkcji i sposobu użytkowania z zabudową miejską od strony ulic.

Integracja zarządzania dziedzictwem kulturowym z rewitalizacją w gminie, gdy nie istnieją miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i gminny program opieki nad zabytkami

Niezależnie od stanu posiadania przez gminę dokumentów programowych i planistycznych, w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym obowiązują zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ochrona zabytków realizowana jest przez organy administracji publicznej, działające w publicznym interesie, zgodnie z przypisanymi im ustawowo kompetencjami. Natomiast opieka nad zabytkiem obejmuje ogół czynności wykonywanych przez jego właściciela lub posiadacza.

Zarówno miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, jak i program opieki nad zabytkami, powinny stanowić podstawę dla wyznaczania działań, kierunków i inwestycji w gminie. W chwili, gdy rozpoczynają się prace nad gminnym programem rewitalizacji, a tego typu opracowania nie funkcjonują w gminie, najważniejsze jest przeprowadzenie dla obszaru rewitalizacji rzetelnych, wielowymiarowych, pogłębionych analiz przestrzennych, stosunków własności, stanu zachowania, zasobu dziedzictwa kulturowego, sytuacji ekonomiczno-społeczno-gospodarczej oraz problemów, jakie na tym terenie występują. Konieczne jest także rozpoznanie oczekiwań mieszkańców w stosunku do działań rewitalizacyjnych na danym obszarze. Analizy takie pozwolą wyznaczyć główne cele programu rewitalizacji, a następnie opracować program działań, dzięki którym cele te zostaną osiągnięte.

W przypadku braku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszaru rewitalizacji, priorytetem staje się wobec obszarów chronionych konserwatorsko w gminie – opracowanie wytycznych konserwatorskich i sformułowanie zaleceń do planów we współpracy z konserwatorem zabytków.

Przykład – Sposób realizacji GPR Wałbrzycha w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego

Diagnoza opracowana na potrzeby wyznaczenia obszaru rewitalizacji w Wałbrzychu pozwoliła na zebranie i pokazanie w wymiarze terytorialnym informacji o dziedzictwie urbanistycznym obszaru. Ponieważ wszystkie podobszary rewitalizacji w Wałbrzychu stanowią fragmenty historycznych układów urbanistycznych poszczególnych dzielnic, wpisanych do rejestru zabytków oraz wobec braku pełnego pokrycia miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego całego obszaru rewitalizacji potrzebna jest wyprzedzająca koordynacja działań miejskich i prywatnych w celu

kształtowania zrównoważonych zasad zagospodarowania przestrzennego terenów mieszkaniowych. Prowadzone są analizy, gdzie powinna być lokalizowana nowa zabudowa, realizowana np. w wyniku procesu wyburzeń obiektów w katastrofalnym stanie technicznym, gdzie mają być realizowane projekty prywatne i publiczne. Niezbędne staje się określenie zasad ich realizacji oraz wskazanie wytycznych dla opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Jednym z pierwszych działań w Wałbrzychu jest więc opracowanie wytycznych konserwatorskich dla podobszarów rewitalizacji, które przyspieszą organizację procesu inwestycyjnego dzięki wcześniejszemu ustaleniu zakresu ochrony z konserwatorem zabytków.

Więcej o zarządzaniu dziedzictwem w gminach można dowiedzieć się z podręcznika Narodowego Instytutu Dziedzictwa [*Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach.*](#)

2.2. Współpraca konserwatora z inwestorem w działaniach rewitalizacyjnych

Rola konserwatora w przypadku adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych

Większość zabytków jest wtórnie użytkowana, a więc sposób ich zagospodarowania odbiega od ich pierwotnej funkcji, co jest konsekwencją naturalnych procesów zachodzących w kulturze. Fakt przynależności zabytków do szerszej kategorii „dziedzictwa kulturowego” powoduje, że podlegają one dynamicznym przemianom, którym podlega sama kultura. Aby w procesie tym zagwarantować właściwy sposób ich użytkowania, tj. odpowiadający charakterowi danego zabytku nieruchomego, w tym warunkom jego zachowania oraz wartościom, których jest nośnikiem, służby konserwatorskie mają możliwość ingerencji w sposób zagospodarowania zabytków. Trzeba mieć bowiem na uwadze, że niewłaściwe użytkowanie oraz naruszenie ich substancji może skutkować zatarciem prawdy o chronionym obiekcie oraz jego autentyczności, co w konsekwencji może oznaczać utratę cech zabytkowych²².

Dobra współpraca z konserwatorem będzie prowadziła do ograniczenia do minimum utraty wartości spowodowanej zmianą rozumianą jako remont obiektu, powinna też spowodować przywrócenie zabytkowi utraconych walorów, przede wszystkim estetycznych. Aby współpraca dobrze się układała obie strony muszą mieć do siebie zaufanie, które można zbudować tylko prowadząc dialog, który powinien rozpocząć się jak najwcześniej, jednakże po zapoznaniu się z posiadanymi przez inwestora materiałami dotyczącymi przedmiotowego zabytku. Konserwatorzy częstokroć podają informacje na temat możliwości przeprowadzenia inwestycji w zabytku osobom, które zastanawiają się nad zakupem nieruchomości objętej którąś formą ochrony prawnej, co pozwala przyszłemu inwestorowi świadomie zdecydować.

Jeżeli zasób zabytkowy został dobrze rozpoznany, gmina ma aktualne dokumenty z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (GEZ, GPONZ) oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, to w tych dokumentach inwestor znajdzie wstępne informacje dotyczące możliwości inwestycyjnych w zabytku. Zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego uzgodnionego z organem konserwatorskim są prawem lokalnym i obowiązują zarówno inwestora, jak i odpowiedniego konserwatora zabytków. Problemy pojawiają się, gdy nie ma któregoś albo wszystkich z wymienionych elementów, ponieważ zapisy w studium są dosyć ogólne, rzadko przydatne przy rozstrzygnięciu problemów szczegółowych.

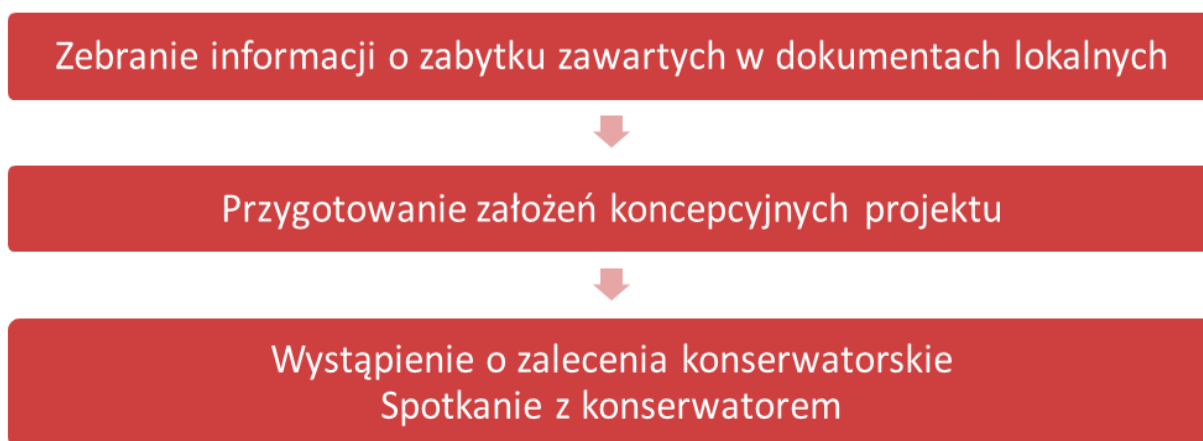
²² Zalańska K., *Zalecenia konserwatorskie na tle prawnych form działania administracji*, artykuł opublikowano: PPP 2009/6/27–36, <https://sip.lex.pl/#/szukaj?sl=PL&q=Zalecenia%20konserwatorskie%20na%20tle%20prawnych%20form%20dzia%C5%82ania%20administracji>.

Warto zawczasu rozpoznać kwestie kompetencji konserwatorskich, czy uzgodnienia dotyczące planowanej inwestycji będą prowadzone w wojewódzkim urzędzie ochrony zabytków, w delegaturze tego urzędu czy w biurze konserwatora samorządowego, który na mocy porozumienia pomiędzy miastem/związkiem miast/powiatem a wojewodą wypełnia na danym obszarze, obowiązki konserwatora wojewódzkiego.

Przed spotkaniem z konserwatorem zaleca się przygotować założenia, koncepcję inwestycji, aby zadawać konkretne pytania i oczekiwać konkretnych odpowiedzi. Warto także wystąpić o zalecenia konserwatorskie wydawane właścicielom zabytków na podstawie art. 27 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W przypadku inwestycji o bardzo szerokim zakresie, wyjątkowo ważnych dla procesu rewitalizacji bądź zakładających pewną powtarzalność, dobrze umówić się na spotkanie z odpowiednim pracownikiem biura konserwatorskiego lub z samym konserwatorem. Niestety w środowisku konserwatorskim będzie wielu specjalistów od zabytków, którzy nie będą mieli wystarczającej wiedzy na temat rewitalizacji, ponieważ, szczególnie w tej branży, często pojawiały się projekty traktujące rewitalizację jako remont konserwatorski – „przywrócenie życia w stare mury”.

Zalecaną ścieżkę budowania współpracy inwestor – konserwator przedstawia poniższy schemat:

Ochrona zabytku nie polega na zakazie prowadzenia jakichkolwiek prac adaptacyjnych czy jakiegokolwiek przebudowy. Ochrona zabytku w rozumieniu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza tego rodzaju prace pod warunkiem, by nie zmieniały one bryły obiektu, jego stylu i charakterystycznych cech obiektu, z uwagi na które został on uznany za zabytek. Oceny takiej dokonuje organ konserwatorski.

Rejestr zabytków

Ustawa o ochronie zabytków daje konserwatorowi wiele narzędzi kontrolnych, które mogą być używane w trakcie prowadzenia prac. W pouczeniu każdej decyzji konserwatorskiej można przeczytać, że wojewódzki konserwator zabytków może wznowić postępowanie w sprawie wydanego pozwolenia, o którym mowa w art. 36 ust. 1, a następnie zmienić je lub cofnąć, w drodze decyzji,

jeżeli w trakcie wykonywania badań, prac, robót lub innych działań określonych w pozwoleniu wystąpiły nowe fakty i okoliczności mogące doprowadzić do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku.

Wszystkie nowe okoliczności należy zgłaszać do urzędu konserwatorskiego, ponieważ jeżeli konserwator stwierdzi, że prowadzimy prace bez zezwolenia bądź niezgodnie z wydanym pozwoleniem (to oznacza również niezgodnie z projektem albo programem prac załączonym do pozwolenia), to wstrzyma prace. Nie ma innej możliwości prawnej. Ma po tej decyzji dwa miesiące na wydanie kolejnej decyzji – nakazującej doprowadzenie zabytku do jak najlepszego stanu, do zgodności z projektem, do stanu poprzedniego.

Otrzymanie od konserwatora zabytków decyzji zobowiązującej do wykonania określonych prac nie zwalnia nas z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę bądź zgłoszenia budowy. Zmiana decyzji konserwatorskiej może też nastąpić w postępowaniu prowadzonym przez ministra kultury. Warto pamiętać, że na wykonywanie prac wynikających z nakazu konserwatorskiego nie można dostać dofinansowania.

Gminna Ewidencja Zabytków

W przypadku obiektu ujętego w gminnej ewidencji zabytków, o dużych wartościach zabytkowych, konserwator może wstrzymać prace by rozpocząć procedurę wpisu obiektu do rejestru zabytków. Uprzedzająco warto wystąpić z pytaniem do konserwatora, czy zamierza wpisać obiekt do rejestru, ewentualnie, kiedy planuje to zrobić. Jeżeli prace będą prowadzone zgodnie ze sztuką i z poszanowaniem wartości zabytku, nie ma się czego obawiać.

Podsumowując, jeżeli inwestor jest w kontakcie z urzędem konserwatorskim, nie powinny go spotkać żadne niemiłe niespodzianki. W przypadku nowych odkryć czy ustaleń konserwator będzie starał się pomóc w koniecznych zmianach w zakresie prac czy dodatkowych uzgodnieniach formalnych.

Gdzie można dowiedzieć się o wymaganiach konserwatorskich dotyczących adaptacji budynku zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych przed jego nabyciem?

Posiadanie zabytku wiąże się z ustawowymi obowiązkami, które narzuca art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ponadto ustawa w rozdziale 3 reguluje kwestie dotyczące zagospodarowania zabytków, prowadzenia badań, prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach.

W związku z powyższym potencjalny nabywca powinien dowiedzieć się o formę ochrony zabytków, której podlega przedmiotowa nieruchomość. Natomiast obowiązkiem sprzedającego jest poinformowanie kupującego o wymogach konserwatorskich.

Podstawowe informacje dotyczące zabytków nieruchomych znajdują się w następujących dokumentach:

- gminna ewidencja zabytków,
- gminny program opieki nad zabytkami,
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- księgi wieczyste.

Informacji można zasięgnąć w biurach konserwatora zabytków, warto się tam zapoznać z:

- białą kartą zabytku,
- dokumentami wydanymi odnośnie do tego zabytku,
- dokumentacją historyczno-konserwatorską obiektu.

Część z tych dokumentów jest ogólnodostępna, z częścią można się zapoznać w ramach dostępu do informacji publicznej lub po wcześniejszym umówieniu się z archiwum. Można też skorzystać z wiedzy innych depozytariuszy takich, jak:

- instytucje naukowe: uczelnie wyższe, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,
- lokalne muzea,
- archiwa państwowe, w szczególności przechowujące dawne akta hipoteczne,
- NGO działające w sferze zabytków na danym terenie.

Jak przebiega procedura wydawania wytycznych konserwatorskich w przypadku adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych? Skąd można zdobyć o niej szczegółowe informacje?

Ustawodawca w art. 25 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na właściciela lub posiadacza wymaganie, aby zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru odbywało się na podstawie:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;

- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Podstawą prawną do wydania wytycznych konserwatorskich (zaleceń konserwatorskich) jest art. 27 ustawy, który stanowi: „Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku”. Przepis ten umożliwia wydanie zaleceń wyłącznie odnośnie do sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia, konserwacji, a także dopuszczalnych przekształceń. Charakter prawny zaleceń konserwatorskich nie jest określony w ustawie. Zalecenia konserwatorskie w swojej istocie zawierają jedynie wytyczne, nie są powiązane z przymusem administracyjnym i nie mają charakteru orzeczenia. Nie mogą być zatem wydawane w formie decyzji administracyjnej. Jest to pismo urzędowe mające charakter przyrzeczenia administracyjnego. Oznacza to, że jeżeli będą realizowane wskazania zawarte w tym dokumencie nie powinno być problemów z uzyskaniem dalszych uzgodnień konserwatorskich. Organ nie powinien również zmieniać stanowiska zawartego w piśmie z wytycznymi. Może to się jednak zdarzyć, gdy pojawią się nowe ustalenia naukowe dot. zabytku bądź zalecenia były wydane tak dawno, że stan faktyczny i prawny się zmienił. Na przykład zalecenia wydane dziesięć czy kilkanaście lat temu będą w całości lub w części nie aktualne.

Procedura nie wymaga od wnioskodawcy składania żadnych dodatkowych materiałów poza dokumentem poświadczającym prawo do władania zabytkiem. Wnioski o wydanie zaleceń są dostępne na stronach internetowych odpowiednich biur konserwatora, jednakże nie ma obowiązku korzystania z gotowych druków.

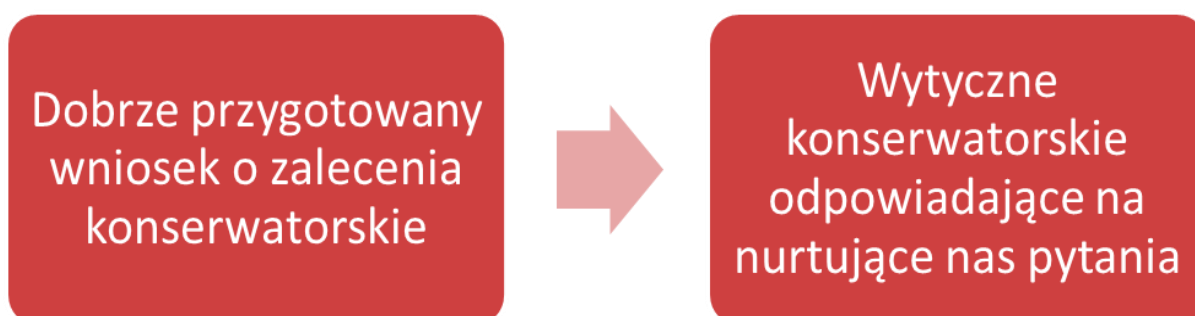
Przykładowe formularze wniosków o wydanie zaleceń konserwatorskich na stronach:

- [Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków](#),
- [Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków](#).

Jednakże im dokładniejszych wskazówek oczekuje się od konserwatora, tym wnikliwiej należy zadawać mu pytania. Można dołączyć do wniosku takie materiały, które inwestor uważa za pomocne dla zrozumienia celu i sposobu planowanych prac. Nie ma skodyfikowanej formy, wzoru zaleceń, każde biuro konserwatora może je wydawać w przyjętej przez siebie szacie graficznej, łączy je przywołanie w treści pisma wymienionego art. 27. Nie ma możliwości prawnych odwołania się czy złożenia zażalenia na zalecenia konserwatorskie, jednakże można wielokrotnie o nie występować bądź składać wnioski o ich uszczegółowienie we wskazanym szczegółowo zakresie.

W trakcie prowadzenia postępowania administracyjnego zazwyczaj przeprowadzane są oględziny zabytku z udziałem stron (wyjątek stanowi sytuacja, gdy konserwator już bardzo dobrze zna obiekt, był w nim niedawno). Ważne jest, by w spotkaniu w obiekcie uczestniczyły osoby, które będą prowadziły tę inwestycję, co pozwoli na właściwe rozpoznanie potencjalnej zmiany wartości zabytku w kontekście planowanych prac. Warto dopilnować zapisania w protokole wszystkich uzgodnień, kwestii spornych czy pytań, na które chcielibyśmy uzyskać odpowiedź przed przystąpieniem do etapu wykonania projektu architektonicznego.

Nie należy pozostawiać wystąpienia o wytyczne konserwatorskie wyłącznie projektantom, warto by w tej procedurze czynnie uczestniczyły osoby, które potem będą realizować inwestycję, a najlepiej również te, które będą go w przyszłości użytkować.

Co powinny zawierać wytyczne konserwatorskie w przypadku adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych?

W żadnym akcie prawnym ani instrukcji nie ma opisanej zawartości pisma z zaleceniami, jednakże przyjęte jest, że zawierają one informacje o zakresie ochrony i sposobie uzyskiwania dalszych zezwoleń, wskazania dotyczące konieczności przeprowadzenia badań bądź sporządzenia dokumentacji historyczno-konserwatorskiej. W dokumencie znaleźć również można zalecenia z wyraźnie określonymi pracami, które należy niezbędnie wykonać, których wykonanie się zaleca, które się dopuszcza, a których się nie dopuszcza. Przy dużych inwestycjach należy spodziewać się zachęty do zaopiniowania w urzędzie konserwatorskim koncepcji architektonicznej, czasem wariantowej.

Ważne jest, aby inwestor wiedział, jakich informacji potrzebuje, by spokojnie móc przystąpić do sporządzenia projektu. W razie wątpliwości pojawiających się podczas przygotowywania dokumentacji można upoważnić projektantów do występowania do konserwatora o uszczegółowienie zaleceń w formie pisemnej lub bieżących kontaktów z organami ochrony zabytków.

Warto zapamiętać, że konserwator ma obowiązek udostępnić nieodpłatnie właścicielowi zabytku wszystkie materiały, które są w jego posiadaniu (archiwum).

Jeżeli do zabytku wprowadzana jest nowa funkcja, zgodnie z zapisami ustawy (art. 25) zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku,
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie,
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Dokumentację przygotowuje inwestor na swój koszt.

Najczęściej wytyczne konserwatorskie w zakresie działań adaptacyjnych odnoszą się do następujących kwestii:

- rozwiązania problemów z zawilgoceniem murów, wykonania izolacji,
- docieplenia budynku,
- remontu lub wymiany pokrycia dachu, więźby dachowej,
- powstania dodatkowych okien (w tym połaciowych) lub lukarn, zamurowania istniejących otworów okiennych lub drzwiowych,
- wymiany stolarki okiennej i drzwiowej,
- dostosowania obiektu i jego otoczenia do potrzeb osób niepełnosprawnych, w tym wykonania podjazdów i likwidacji progów, montażu windy,
- wykonania nowych klatek schodowych lub dostosowania istniejących do obowiązujących wymogów technicznych,
- budowy ścianek działowych,
- przebudowy i modernizacji instalacji wewnętrznych.

Wytyczne konserwatorskie nie obejmują tylko spraw związanych z prowadzeniem prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych. Bardzo ważne jest rozpoznanie obiektu pod kątem ikonograficzno-historycznym. Postawienie diagnozy, wybór metod i środków służących poprawie stanu technicznego budynku oraz dopuszczenie zmian, które nie wpłyną negatywnie na zabytek, wymaga przeprowadzenia gruntownych badań. Wyniki kwerendy archiwalnej lub badań stratygraficznych mogą być zaskakujące nie tylko dla inwestora, ale także dla konserwatora zabytków (np. kolorystyka elewacji lub wnętrz budynków kontrowersyjna dla współczesnego odbiorcy).

W jaki sposób należy uwzględnić wytyczne konserwatorskie w przypadku adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych?

Ogólne normy postępowania konserwatorskiego po raz pierwszy zostały oficjalnie sformułowane w 1931 roku w tzw. Karcie Ateńskiej. Po doświadczeniach II wojny światowej dokument z Aten został uaktualniony i rozwinięty w 1964 roku w tzw. Karcie Weneckiej. Podstawowe przykazanie brzmi: *primum non nocere* (z łac. „po pierwsze nie szkodzić”). Zabytek jest świadectwem historii w jego pełnym wymiarze materialnym. W przypadku zabytku architektury i budownictwa dotyczy to również jego zabytkowego wyposażenia, konstrukcji, materiału i techniki budowlanej, a także otoczenia, które stanowi krajobraz kulturowy i przekazu niematerialnego (np. dom rodzinny wieszca).

Pozostałe zasady konserwatorskie można zamknąć w słowie „autentyczność” (zabytek nie może wyglądać jak „nówka nierdzewka”):

- zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- zasada minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymania się od działań niekoniecznych),
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie wraz z pełną dokumentacją wyników badań oraz przebiegu kolejnych działań.

Przy adaptacji na cele mieszkalne budynków szkolnych (ciekawe pod względem architektonicznym lokalne budownictwo z przełomu XIX i XX wieku, a także z pierwszej ćwierci XX wieku) występują problemy techniczne i funkcjonalne związane z wyodrębnieniem niezależnych mieszkań oraz zmianą elewacji wymagającą nowych podziałów okiennych i drzwiowych dostosowanych do nowych układów pomieszczeń. Cechą charakterystyczną dawnych szkół były liczne duże okna, które w naturalny sposób doświetlały sale lekcyjne. Obecnie ich zamurowywanie i pomniejszanie degradują historyczną elewację. Cechą pozytywną adaptacji budynków szkolnych jest zachowanie w wielu przypadkach sali świetlicowych lub gimnastycznych z przypisaniem im nowych funkcji, np. prowadzenie zajęć terapeutycznych.

Swoistą realizacją urbanistyczno-architektoniczną są rozbudowy i nadbudowy budynków pokoszarowych przeznaczonych na zespoły użyteczności publicznej lub socjalno-komunalne. Problemy ochrony zabytków nie dotyczą tylko adaptacji pojedynczych budynków pokoszarowych, ale wiążą się z zagospodarowaniem przestrzennym – niezabudowywanie wewnętrznych placów manewrowych (apelowych) i skwerów, zachowanie czytelności pierwotnych układów, dostosowanie nowej zabudowy do historycznej.

Należy starać się uwzględnić wszystkie wytyczne konserwatorskie. Co zrobić, gdy okazuje się, że z jakiegoś względu nie jest to możliwe? Pamiętajmy, że zalecenia to nie decyzja nakazująca, tylko warunki, których spełnienie umożliwi nam ochronę wyjątkowych wartości zabytku, w który

inwestujemy, a może przede wszystkim pozwoli na bezbolesne przejście przez czekające kolejne uzgodnienia z konserwatorem.

Zabytki są pełne niespodzianek, konserwatorzy o tym wiedzą. Założenia dotyczące funkcji i sposobu użytkowania zabytku, jakie zostały wskazane na etapie wystąpienia o zalecenia, mogą ewoluować. W trakcie pracy nad projektem zazwyczaj pojawiają się nowe informacje pozyskane dzięki badaniom i kwerendzie archiwalnej. Warto te zmiany omawiać z konserwatorem, choćby mailowo zgłaszać je do opiekującego się obiektem urzędnika czy konsultować się telefonicznie.

Należy pamiętać, że przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru można uzyskać odstępstwo od warunków wymaganych prawem (na przykład przeciwpożarowe, sanitarne itp)²³. Nie należy jednakże nadużywać tej procedury, ponieważ każde odstępstwo ma wpływ na warunki dopuszczenia obiektu do użytkowania (możliwość realizacji w obiekcie wybranej funkcji, liczba osób, które mogą w nim przebywać, dopuszczalny czas przebywania i inne). W tej kwestii projektanci i przyszli użytkownicy częstokroć muszą wykazać się dużą pomysłowością, by pomimo odstępstw zapewnić przyszłym użytkownikom zabytku maksymalne bezpieczeństwo i wygodę.

Czy zmiana funkcji obiektu zabytkowego wymaga zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków?

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 9 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku. Pozwolenie wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

Zgodnie z § 6 *Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*²⁴ wniosek o wydanie pozwolenia na zmianę przeznaczenia lub sposobu korzystania z zabytku powinien zawierać:

- imię, nazwisko i adres lub nazwę, siedzibę i adres wnioskodawcy,

²³ Więcej: <http://mib.gov.pl/2-Odstępstwoodprzepisowtechnicznychdlabudynkow.htm>.

²⁴ *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 roku w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*, Dz.U. z 2017 roku, poz. 1265

- wskazanie zabytku, z uwzględnieniem miejsca jego położenia albo przechowywania,
- uzasadnienie wniosku.

Do wniosku należy dołączyć dokument potwierdzający posiadanie przez wnioskodawcę tytułu prawnego do korzystania z zabytku uprawniającego do występowania z tym wnioskiem albo oświadczenie wnioskodawcy o posiadaniu tego tytułu.

Czy jest miejsce dla konserwatora w trakcie prowadzenia działań partycypacyjnych? Jak godzić zalecenia i warunki konserwatorskie z potrzebami różnych interesariuszy rewitalizacji, w szczególności osób z obszaru rewitalizacji?

Warto zapraszać konserwatora na spotkania z mieszkańcami i do udziału w konsultacjach społecznych. Udział konserwatora w spotkaniach, konsultacjach społecznych np. dotyczących projektu GPR, konkursach architektonicznych, warsztatach urbanistycznych pozwala na uwzględnienie i uwypuklenie wartości zabytkowych obiektu czy obszaru. Dzięki takim spotkaniom również służby konserwatorskie poznają specyfikę obszaru rewitalizacji i problemy ludzi na nim mieszkających. Konserwator zajmuje się ochroną zabytków i ma za zadanie wspierać właścicieli w opiece nad zabytkami. Jeżeli lepiej pozna ich problemy, może trafniej wskazywać rozwiązania chroniące wartości zabytkowe i uwzględniające potrzeby mieszkańców. Jeżeli będzie członkiem komisji konkursowych, zawczasu będzie oceniał zgłaszane projekty pod względem zgodności z wymogami konserwatorskimi.

Jak pomagają różnym typom interesariuszy w realizacji projektów w zabytkach, a także dotyczących innych aspektów dziedzictwa?

Uzyskiwanie uzgodnień w biurze konserwatora nie jest, poza nielicznymi wyjątkami, procedurą z którą często się spotykamy, ponadto jest ona w niewielkim stopniu ustandaryzowana. Dlatego warto, by osoby zajmujące się rewitalizacją zapoznały się z wymogami konserwatorskimi i procedurami odnośnie do zabytków znajdujących na obszarze rewitalizacji tak dobrze, by móc tę wiedzę dalej przekazywać. Polecamy edukowanie mieszkańców i inwestorów na dwóch poziomach:

- 1) ogólnym – skierowanym do poszczególnych grup interesariuszy:
 - wykłady/pogadanki dotyczącym dziedzictwa w najbliższym otoczeniu,
 - przygotowanie druków ulotnych z podstawowymi informacjami o wymaganiach i procedurach konserwatorskich,
 - projekty edukacyjne dedykowane dzieciom (szkoła, domy kultury, miejsca spotkań);

2) szczegółowym – skierowany do indywidualnego inwestora:

- wsparcie w wyszukiwaniu informacji o obiekcie,
- udzielenie informacji o procedurach,
- pomoc w wypełnianiu wniosków.

2.3. Finansowanie ochrony dziedzictwa kulturowego w projektach rewitalizacyjnych

Jakie są główne źródła finansowania poszczególnych komponentów projektów rewitalizacyjnych polegających na adaptacji obiektów zabytkowych?

Zgodnie z art. 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:

- 1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa w części, której dysponentem jest ten minister,
- 2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

Natomiast dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa jest udzielana ze środków budżetu państwa w części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Od 2 września 2017 roku obowiązuje nowe [Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 roku w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków](#)²⁵. Określa ono warunki i tryb udzielania dotacji celowej, dane i informacje zawarte we wnioskach o udzielenie dotacji celowej oraz dokumentację niezbędną do rozpatrzenia tych wniosków, dokumenty niezbędne do zawarcia umowy o udzielenie dotacji celowej oraz elementy tej umowy, dokumenty niezbędne do rozliczenia umowy o udzielenie dotacji celowej.

Należy podkreślić, że Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo kulturowe – priorytet 1 – Ochrona zabytków” dotyczy zadań prowadzących do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku – prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane. Natomiast dofinansowania nie uzyskują projekty zakładające adaptację, przebudowę zabytków lub ich znaczącą rekonstrukcję.

Zgodnie z ustawowymi kompetencjami zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami należą do jednostek samorządu terytorialnego każdego szczebla:

²⁵ *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 roku w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków*, Dz.U. z 2017 roku, poz. 1674

- art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1875, 2232),
- art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1868),
- art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 2096).

Realizując zadania w zakresie ochrony zabytków, jednostka samorządu terytorialnego może uczestniczyć w dofinansowaniu działań przy zabytkach, do którego tytuł prawny posiadają inne podmioty. Przepis art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi dla rady gminy, rady powiatu oraz sejmiku województwa podstawę do udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz znajdującym się w GEZ, na zasadach określonych w podjętej przez nie uchwale. Nieoczekiwanie i wbrew wcześniejszym zapowiedziom ustawa z dnia 22 czerwca 2017 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 roku, poz. 1595) nadała nowe brzmienie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Art. 81. 1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.”

Nowelizacja zakłada także utworzenia z dniem 1 stycznia 2018 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków (NFOZ). NFOZ to państwowy fundusz celowy, którego dysponentem będzie minister kultury i dziedzictwa narodowego. Zgromadzone środki będą przeznaczone na ratowanie zniszczonych lub uszkodzonych zabytków (wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa i do rejestru zabytków), np. w wyniku powodzi lub pożarów. Wpływy Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków to administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia, oraz nawiązki orzekane za przestępstwa zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.

Ponadto, art. 35 ustawy o rewitalizacji umożliwia dotowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych na nieruchomościach położonych na obszarze SSR, służących realizacji podstawowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych, niewpisanych do rejestru zabytków, czyli m.in. dla obiektów z GEZ lub innych niezabytkowych obiektów.

Jakie działania w adaptacji zabytków nieruchomych do funkcji społeczno-gospodarczych mogą być dofinansowane ze środków publicznych?

Zgodnie z art. 76 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.

Art. 77 cytowanej ustawy określa nakłady konieczne, które mogą zostać objęte dotacją:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,

- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Starając się o środki finansowe dla zabytku, obiektu dziedzictwa materialnego i niematerialnego, należy wykazać się elastycznością, znaleźć dla niego funkcję, przeznaczenie, odpowiedzieć na pytanie jaką wartość stanowi on dla lokalnej społeczności i jaką wartość dodaną uzyska się, eksponując publicznie jego walory. Obojętne, czy będzie to przestrzeń publiczna o wysokich wartościach krajobrazowych, pojedynczy obiekt zabytkowy, czy kapliczka na rozstajnych drogach. W dziedzictwo niematerialne wpisuje się z kolei lokalny obyczaj, strój, taniec, potrawa związana z tradycjami kulinarnymi danej społeczności. Szczególne znaczenie ma poszukiwanie funkcji dla budynku lub zespołu budynków o charakterze zabytkowym. Brak rozeznania w potrzebach mieszkańców skutkuje czasami chybnymi decyzjami, podejmowanymi w przekonaniu, że sam remont przyniesie poprawę jakości przestrzeni i przełoży się na ożywienie miejsca na obszarze rewitalizacji. Tak, to oczywiste, że poprawi się stan techniczny obiektu, że podniesie się jego wartość estetyczna, ale to sposób jego wykorzystania zadecyduje o sensowności wydatkowania niejednokrotnie znacznych środków finansowych na przystosowanie obiektu lub całego zespołu urbanistycznego do potrzeb otoczenia. Sam remont i konserwacja, a już szczególnie tak częste do niedawna ograniczanie się do odnawiania fasad kamienic od strony ulicy nie wystarczą, żeby miejsce żyło, stanowiąc atrakcyjną przestrzeń zachęcającą do aktywności i budzącą zainteresowanie. Należy brać pod uwagę przyszłe koszty związane z jej utrzymaniem i to zarówno koszty personalne, jak i związane z eksploatacją oraz doraźną konserwacją. W przypadku obiektów o przeznaczeniu kulturalnym i edukacyjnym istotnym elementem wpływającym na koszty funkcjonowania jest odpowiednio przygotowana i realizowana oferta programowa. Przyszła funkcja powinna wynikać z rozpoznanych i zdefiniowanych potrzeb mieszkańców obszaru rewitalizacji, stąd w przypadku dofinansowania ze środków europejskich na etapie przygotowania wniosku wymagana jest analiza popytu poprzedzona wywiadami i badaniami potrzeb lokalnej społeczności, a nawet otoczenia na szczeblu powiatu i regionu.

Najczęstsze funkcje zlokalizowane w obiektach zabytkowych to:

- instytucja kultury – np. muzeum, dom kultury, teatr, biblioteka, galeria

- inny obiekt użyteczności publicznej – np. szpital, dom dziennego pobytu, ośrodek wychowawczy, bank, hotel, sklep,
- budynek mieszkalny o różnym standardzie – np. kamienica, apartamentowiec, pojedynczy dom mieszkalny,
- obiekt sakralny,
- dworzec, węzeł przesiadkowy,
- obiekt lub kompleks rekreacyjny.

Uzyskanie dofinansowania nie ogranicza się tylko i wyłącznie do remontów oraz prac konserwatorskich. Dominuje trend patrzenia na zabytki przez pryzmat ich niepodważalnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, usankcjonowanej wpisem do rejestru zabytków: nieruchomych, ruchomych czy archeologicznych. Dodatkowo mogą to być wszelkie formalne wymogi ochrony zapisane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (strefy ochrony konserwatorskiej w mpzp, gminna ewidencja zabytków itp.). Tymczasem istnieje również wartościowa zabudowa nieobjęta pełną ochroną wynikającą z zapisów ustawy, a położona np. na terenach wpisanych do rejestru zabytków, z zabudową przemysłową czy śródmiejską, stanowiącą integralną część historycznych układów urbanistycznych. Z założenia nie może ona być przedmiotem dofinansowania w ramach programów MKiDN albo środków pozostających w dyspozycji wojewódzkich konserwatorów zabytków. W ramach rewitalizacji konieczne jest jednak przyjęcie takich działań infrastrukturalnych i społecznych, które przyczynią się do faktycznego ożywienia przestrzeni, wtedy wszelkie elementy dziedzictwa kulturowego występujące na obszarze rewitalizacji należy potraktować jako wartość dodaną, zwiększającą atrakcyjność miejsca, a nie balast stanowiący zbędne obciążenie finansowe i mentalne. Odrębnym zagadnieniem jest odpowiednie wykorzystanie potencjału dziedzictwa niematerialnego, które może się przyczynić do uatrakcyjnienia obszaru rewitalizacji. Mogą to być zarówno lokalne tradycje kulinarne, jak i rzemieślnicze czy obyczajowe.

Do głównych działań, na które należy przewidzieć środki przy przygotowaniu projektów inwestycyjnych w obiektach zabytkowych, należą:

- konserwacja zabytków nieruchomych i ruchomych,
- wszelkie remonty, roboty termomodernizacyjne, instalacyjne i inne,
- usprawnienia dla osób z niepełnosprawnościami,
- wyposażenie, w tym np. gabloty, multimedia, wyposażenia sal koncertowych, konferencyjnych, obiektów biurowych, szkoleniowych,
- wszelkie badania, ekspertyzy, dokumentacje, w tym dokumentacje projektowe,
- studia wykonalności, analizy finansowe pod kątem dofinansowania ze środków europejskich,
- działania edukacyjne i kulturalne,
- promocja miejsca,
- opieka (dotycząca tzw. miejsc pamięci),
- kultywowanie tradycji (mistrz tradycji, jednorazowe wydarzenia kulturalne i edukacyjne, rekonstrukcje i inscenizacje).

Programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Na stronie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego można przejrzeć i przeanalizować programy realizowane przez Ministerstwo od kilku lat (lata 2015–2017). Dla większości programów przewidziane są przeważnie dwa nabory w każdym konkursie, np. w październiku roku poprzedzającego realizację projektu i na koniec marca roku następnego. Z uwagi na duże zainteresowanie szczególnie programami infrastrukturalnymi drugi nabór często nie dochodzi do skutku z uwagi na wyczerpanie środków już po pierwszym naborze i rozpatrzeniu odwołań. Poza tym nabór do każdego programu może wiązać się z różnymi odstępstwami terminowymi i formalnymi. Co roku przewidywane są nabory specjalne związane ze szczególnie uroczystym upamiętnieniem wydarzenia lub postaci historycznej.

W dniu 1 października 2017 r. weszło w życie nowe [Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 września 2017 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury](#)²⁶. Rozporządzenie zmienia m.in. zasady dotyczące terminów naboru do Programów MKiDN oraz określa zgodność programów w zakresie przepisów o pomocy publicznej z regulacjami rozporządzenia Komisji (UE) nr 651/2014 z 17 czerwca 2014 r. uznającego niektóre rodzaje pomocy za zgodne z rynkiem wewnętrznym w zastosowaniu art. 107 i 108 Traktatu (Dz. Urz. UE L 187 z 26.06.2014, z późn. zm.).

Na stronie [Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego](#)²⁷ znajduje się informacja o programach na 2018 r.:

Program	Instytucja Zarządzająca	Status Programu
<u>Muzyka</u>	Departament Mecenatu Państwa	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Teatr i Taniec</u>	Departament Mecenatu Państwa	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Sztuki Wizualne</u>	Zachęta - Narodowa Galeria Sztuki	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Film</u>	Departament Własności Intelektualnej i Mediów	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Narodowe kolekcje sztuki współczesnej</u>	Departament Narodowych Instytucji Kultury	Ogłoszono nabór Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Regionalne kolekcje sztuki</u>	Departament Narodowych	Ogłoszono nabór.

²⁶ *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 września 2017 r. w sprawie szczegółowych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu kultury, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków z Funduszu Promocji Kultury*, Dz. U. z 2017 r. poz. 1808

²⁷ Data dostępu 03.01.2018 r.

<u>współczesnej</u>	Instytucji Kultury	Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Zamówienia kompozytorskie</u>	Instytut Muzyki i Tańca	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Kolekcje muzealne</u>	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Promocja czytelnictwa</u>	Instytut Książki	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Czasopisma</u>	Instytut Książki	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Edukacja kulturalna</u>	Narodowe Centrum Kultury	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Edukacja artystyczna</u>	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Wspierania działań muzealnych</u>	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Kultura ludowa i tradycyjna</u>	Departament Narodowych Instytucji Kultury	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą</u>	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Ochrona zabytków archeologicznych</u>	Narodowy Instytut Dziedzictwa	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą</u>	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju</u>	Departament Dziedzictwa Kulturowego	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Wspieranie samorządowych instytucji kultury- opiekunów miejsc pamięci</u>	Departament Dziedzictwa Kulturowego	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Infrastruktura kultury</u>	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Infrastruktura szkolnictwa artystycznego</u>	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Infrastruktura domów kultury</u>	Narodowe Centrum Kultury	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Kultura dostępna</u>	Narodowe Centrum Kultury	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków

		do 31 stycznia 2018 r.
<u>Kultura cyfrowa</u>	Departament Własności Intelktualnej i Mediów	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Wydarzenia artystyczne dla dzieci i młodzieży</u>	Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Partnerstwo dla książki</u>	Instytut Książki	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Badanie polskich strat wojennych</u>	Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych	Ogłoszono nabór. Termin składania wniosków do 31 stycznia 2018 r.
<u>Ochrona zabytków</u>	Departament Ochrony Zabytków	Nabór zamknięty.
<u>Rozwój sektorów kreatywnych</u>	Departament Własności Intelktualnej i Mediów	Nabór zostanie ogłoszony na początku 2018 r.
Promocja kultury polskiej za granicą 2019 – Promesa	Departament Współpracy z Zagranicą	Nabór odbędzie się w terminie późniejszym.

Dla każdego programu opublikowany jest regulamin, wytyczne i wzór wniosku. Wniosek należy składać elektronicznie przy wykorzystaniu systemu EBOI (Elektroniczne Biuro Obsługi Interesanta). Przyjęty login i hasło obowiązują przy każdym kolejnym naborze, należy go więc zapamiętać.

Z uwagi na dużą liczbę programów w podręczniku omówione zostaną te, które w sposób bezpośredni wiążą się z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Dla ochrony szeroko pojętego dziedzictwa materialnego i niematerialnego adresowane są przede wszystkim programy z zakresu dziedzictwa kulturowego. Należy jednak pamiętać, że wiele instytucji o charakterze publicznym mieści się w obiektach zabytkowych, stąd w dalszych częściach podręcznika zostaną omówione te programy, które dotyczą również prac remontowych w obiektach służby zdrowia, szkołach, instytucjach kultury itp. Z kolei w celu promocji miejsca należy wykorzystać możliwość dofinansowania, jaką dają programy edukacyjne wspierające ważne wydarzenia kulturalne, istotne rocznice historyczne, upamiętniające ważne dla polskiej kultury postaci oraz promujące, a także wspierające rozwój kultury oraz dziedzictwa narodowego.

Program Ochrona zabytków

Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych. Warunkiem do złożenia wniosku jest wpis obiektu lub zespołu obiektów do rejestru zabytków, przy czym promowane są obiekty, które z powodu stanu technicznego są najbardziej narażone na zniszczenie oraz obiekty najcenniejsze wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO i uznane za Pomniki Historii. Wyremontowany, poddany konserwacji obiekt powinien być udostępniony na cele publiczne.

- 1) Termin naboru – Pierwszy termin naboru skończył się 31 października 2017 roku i dotyczył wyłącznie prac planowanych do wykonania w 2018 roku. Drugi termin naboru odbędzie się do 31 marca 2018 roku i będzie dotyczył zarówno prac planowanych do wykonania w roku 2018, jak i refundacji poniesionych kosztów za prace przeprowadzone w latach 2015–2017. W przypadku wyczerpania lub obniżenia budżetu po zakończeniu I naboru minister może odwołać II nabór do programu.
- 2) Sposób finansowania – Regulamin dopuszcza możliwość całkowitego finansowania zadania, jednak tylko w przypadku obiektów o szczególnych wartościach artystycznych, historycznych i naukowych. W pozostałych przypadkach dofinansowanie może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych, przy czym minimalna wartość projektu wynosi 25 000 zł. Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.
- 3) Kto może składać wnioski – O dofinansowanie w ramach programu mogą się ubiegać:
 - osoby fizyczne,
 - jednostki samorządu terytorialnego,
 - lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo mające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Z dofinansowania wyłączone są szkoły artystyczne, uczelnie, państwowe instytucje kultury i inne instytucje wymienione w art. 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gdyż dla nich przeznaczone są inne programy.

- 4) Na co można składać wnioski – Wnioski można składać na:
 - prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
 - prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za pomnik historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).
 - prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
 - prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za pomnik historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

5) Inne wymagania dla wnioskodawców:

- jeden wnioskodawca ma prawo złożyć maksymalnie dwa wnioski w programie;
- obowiązkowe jest posiadanie przez wnioskodawcę konta w Elektronicznym Biurze Obsługi Interesanta (EBOI);
- jedynym wymaganym dokumentem papierowym dostarczanym do instytucji zarządzającej na etapie naboru jest potwierdzenie złożenia wniosku; warunkiem rozpatrzenia wniosku jest dostarczenie potwierdzenia w 1 egzemplarzu podpisanego przez osoby upoważnione; wnioskodawcy posiadający podpis elektroniczny nie są zobowiązani do dostarczenia powyższego potwierdzenia.

Należy również pamiętać o innych konkursach, związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego lub umożliwiających składanie wniosków wspomagających ochronę i popularyzację obiektów oraz wydarzeń historycznych. Należą do nich m.in.:

- WIELOLETNI PROGRAM RZĄDOWY „NIEPODLEGŁA”,
- KULTURA DOSTĘPNA.

Fundusz Kościelny

Instytucją Zarządzającą Funduszem Kościelnym jest Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Fundusz jest niezmiernie istotny dla działań inwestycyjnych w obiektach sakralnych, gdyż stanowi ważne uzupełnienie tak popularnych w ostatnich latach konkursów, ogłaszanych w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych (środki unijne) i programów MKiDN (środki budżetowe). Istotne znaczenie dla przyszłych beneficjentów ma fakt, że wnioski można składać zarówno dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jak i do gminnej ewidencji zabytków. Nie jest to więc nabór ograniczony wyłącznie do obiektów rejestrowych jak w przypadku naborów do programów MKiDN.

- 1) Na co można składać wnioski – Dotacje z Funduszu Kościelnego w 2017 r., przeznaczone na realizację następujących zadań:
 - a) konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo – Dotacje na w/w cel przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie,

freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

b) wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej, która obejmuje w szczególności

- prowadzenie zakładów dla sierot, starców, osób upośledzonych fizycznie lub umysłowo oraz innych kategorii osób potrzebujących opieki,
- prowadzenie szpitali i innych zakładów leczniczych oraz aptek,
- organizowanie pomocy w zakresie ochrony macierzyństwa,
- organizowanie pomocy sierotom, osobom dotkniętym klęskami żywiołowymi i epidemiami, ofiarom wojennym, znajdującym się w trudnym położeniu materialnym lub zdrowotnym rodzinom i osobom, w tym pozbawionym wolności,
- prowadzenie żłobków, ochronek, burs i schronisk,
- udzielanie pomocy w zapewnianiu wypoczynku dzieciom i młodzieży znajdującym się w potrzebie,
- krzewienie idei pomocy bliźnim i postaw społecznych temu sprzyjających,
- przekazywanie za granicę pomocy ofiarom klęsk żywiołowych i osobom znajdującym się w szczególnej potrzebie.

2) Kto może składać wnioski:

- osoby prawne Kościoła katolickiego;
- osoby prawne innych kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych;
- osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru kościołów i związków wyznaniowych.

Dotacje udzielone w 2017 roku wynosiły ponad 12,3 mln zł dla 140 obiektów sakralnych i 20 obiektów służących kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej. Wysokość jednostkowego dofinansowania na konserwację i remonty wynosi od 20 000 do 310 000 zł.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko

Projekty infrastrukturalne z zakresu kultury w latach 2014 – 2020 realizowane będą w ramach VIII osi priorytetowej Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury [Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020](#), dla której Instytucją Pośredniczącą jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W ramach VIII osi POIiŚ 2014-2020 będzie można realizować projekty przede wszystkim z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego: renowacji zabytków wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych, zabytkowych parków i ogrodów. Ponadto, dofinansowanie będą mogły uzyskać projekty

mające na celu przebudowę czy rozbudowę instytucji kultury oraz szkół i uczelni artystycznych z przeznaczeniem ich na cele kulturalne. Całkowita alokacja EFRR na projekty w ramach VIII osi priorytetowej POIiŚ 2014-2020 wynosi 467,3 mln euro.

1) Zasady finansowania programu – Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko finansowany jest z trzech źródeł: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Funduszu Spójności i środków krajowych. Dofinansowanie przewidziane na cele programowe podzielono między dwa regiony:

- region tzw. lepiej rozwinięty – województwo mazowieckie, gdzie przewidziano alokację w wysokości 50 759 833 euro, a minimalny wkład środków krajowych to 20%;
- region słabiej rozwinięty – pozostałe województwa, gdzie alokacja wynosi 416 540 167 euro, a minimalny wkład środków krajowych w piętnastu słabiej rozwiniętych województwach to 15%.

Ogółem alokacja na realizację projektów w ramach VIII Osi Priorytetowej wynosi 467 300 000 euro. Maksymalny procent dofinansowania:

- państwowe jednostki budżetowe – 100%,
- państwowe oraz współprowadzone przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego instytucje kultury, uczelnie artystyczne – 100%,
- pozostali beneficjenci – 85% dla regionów słabiej rozwiniętych lub 80% dla województwa mazowieckiego.

Maksymalna wielkość dofinansowania dla obu regionów – 5 mln euro (10 mln euro dla projektów znajdujących się na liście UNESCO).

Instytucja zarządzająca – Ministerstwo Rozwoju.

Instytucja pośrednicząca – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

2) Kto może składać wnioski:

- a) instytucje kultury (państwowe oraz współprowadzone przez ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego),
- b) Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych i archiwa państwowe,
- c) szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone oraz nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- d) szkoły artystyczne prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego i jednostki samorządu terytorialnego na rzecz szkół artystycznych,
- e) jednostki samorządu terytorialnego i samorządowe instytucje kultury,
- f) organizacje pozarządowe,
- g) kościoły i związki wyznaniowe (tylko w zakresie ruchomych i nieruchomych obiektów zabytkowych),

h) podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO inne niż wymienione w punktach a–g.

3) Działania, na które można składać wnioski:

- prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy obiektach i na obszarach zabytkowych i zespołach tych obiektów oraz w ich otoczeniu,
- rozbudowa, przebudowa i remont niezabytkowej infrastruktury na cele działalności kulturalnej, edukacji artystycznej, archiwów,
- zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej oraz realizacji prac konserwatorskich,
- tworzenie i modernizacja wystaw stałych,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji,
- zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem,
- rozbudowa, przebudowa i remont pomieszczeń lub obiektów z przeznaczeniem na magazyny studyjne.

W ramach naboru możliwe jest łączenie różnych typów działań. Pozwala to na interdyscyplinarne i całościowe potraktowanie projektu, tak aby remont, konserwacja wiązały się również

np. z digitalizacją zbiorów, zakupem odpowiedniego wyposażenia do ich eksponowania, zakupem sprzętu niezbędnego do realizacji lekcji muzealnych, warsztatów, koncertów, wystaw itp., wreszcie z przystosowaniem obiektu wraz z zabytkowym otoczeniem do udostępnienia go publiczności.

Osobno wyodrębniono katalog zadań, których realizacji nie można sfinansować ze środków POIiŚ:

- budowy od podstaw nowej infrastruktury kulturalnej,
- obiektów przeznaczonych na cele: mieszkaniowe, sportowe, administracji publicznej, związane z ochroną zdrowia, infrastrukturą opiekuńczo-wychowawczą oraz targową,
- zakupu wydawnictw do bibliotek oraz zakupu muzealiów,
- kompleksowej rewitalizacji przestrzeni miejskich,
- działalności stricte dydaktycznej.

4) Terminy naborów – Do tej pory odbyło się pięć naborów, w tym trzy dla regionów słabiej rozwiniętych (dwa w 2016 roku i jeden w 2017), a także dwa nabory dla regionu lepiej rozwiniętego – po jednym w 2016 i 2017 roku.

W latach 2007–2013 był największym program pomocowy, gdyż środki przeznaczone na jego realizację stanowiły 40% wszystkich dotacji, jakie Polska otrzymała z UE. W ramach tych środków

poddano konserwacji 9231 obiektów i zbiorów zabytkowych oraz przebudowano/wybudowano 47 obiektów instytucji kultury, a także 37 budynków szkół i uczelni artystycznych. Przeznaczono na ten cel 2320 mln zł. W ubiegłych latach zrealizowano m.in. następujące, wręcz sztandarowe projekty:

- Toruńska Starówka – ochrona i konserwacja dziedzictwa kulturowego UNESCO,
- Europejskie Centrum Solidarności,
- Muzeum Warszawskiej Pragi,
- Rewaloryzacja i przebudowa budynku „Pawilonu Czterech Kopuł” na cele wystawiennicze Muzeum Narodowego we Wrocławiu,
- Rewaloryzacja i poprawa dostępności bazyliki i klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku,
- Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalne byłej KWK Julia – Zadanie 1 projektu PW Stara Kopalnia,
- Renowacja elewacji wschodniej Zamku Królewskiego w Warszawie,
- Śląska internetowa biblioteka zbiorów zabytkowych.

W obecnej perspektywie budżetowej alokacja wynosi 467,3 mln euro, jest więc utrzymana na poziomie zbliżonym do poprzedniego.

Regionalne Programy Operacyjne²⁸

Jednym z najistotniejszych źródeł pozyskiwania środków finansowych na remont i/lub konserwację obiektów i zespołów zabytkowych jest szesnaście Regionalnych Programów Operacyjnych. Każde województwo ma swoje wymagania, aczkolwiek są one w wielu punktach zbieżne. Warto również pamiętać, że konkursy dla zabytków to jedno z takich źródeł dofinansowania, jednocześnie prowadzone są konkursy dla infrastruktury edukacji, służby zdrowia czy właśnie rewitalizacji. Bardzo często domy opieki społecznej, szpitale, przedszkola, szkoły mieszczą się w obiektach zabytkowych. W przypadku rewitalizacji warunkiem koniecznym dla możliwości starania się o środki na dany projekt jest zamieszczenie programu rewitalizacji dla gminy w wykazie pozytywnie zaopiniowanych programów danego województwa oraz umieszczenie projektu na liście przedsięwzięć planowanych do realizacji w danym programie rewitalizacji. Wprowadzono natomiast ograniczenie dotyczące wysokości możliwego wsparcia projektów – wartość dofinansowania nie będzie przekraczać 2 mln euro kosztów kwalifikowanych projektu, ponadto projekty muszą przyczyniać się do ożywienia społeczno-gospodarczego obszaru. Niemniej jednak konkursy w dziedzinie infrastruktury służby zdrowia, edukacji czy rewitalizacji mają tę zaletę, że obiekt nie musi być wpisany do rejestru zabytków nieruchomości jak w przypadku programów MKiDN lub POIiŚ. W przypadku konkursów

²⁸ Opracowano na podstawie artykułu *Regionalne programy operacyjne – w jaki sposób wspierają zabytki?* autorstwa Pauliny Sikorskiej zamieszczonym na portalu o zarządzaniu dziedzictwem prowadzonym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa http://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/regionalne-programy-operacyjne-w-jaki-sposob-wspieraja-zabytki/

ukierunkowanych na ochronę zabytków są one przeważnie powiązane z osiami priorytetowymi dotyczącymi ochrony zasobów środowiska.

Za każdym razem należy dokładnie przestudiować dokumentację konkursową pod kątem szczegółowych wymagań w danym województwie i przygotować wniosek zgodnie z ogłoszeniem o konkursie, regulaminem i załączonymi wytycznymi.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Dolnośląskiego 2014-2020 **(RPO WD 2014-2020)**

Wsparcie ochrony zabytków w RPO WD 2014-2020 jest możliwe w ramach Osi Priorytetowej IV. *Środowisko i zasoby*, Działanie 4.3 *Dziedzictwo kulturowe w poddziałaniach*:

- 4.3.1 *Dziedzictwo kulturowe – konkursy horyzontalne*,
- 4.3.2 *Dziedzictwo kulturowe – ZIT WROF*,
- 4.3.3 *Dziedzictwo kulturowe – ZIT AJ*,
- 4.3.4 *Dziedzictwo kulturowe – ZIT AW*.

Wsparciem mogą zostać objęte zabytki nieruchome, wpisane do rejestru zabytków nieruchomych prowadzonego przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu wraz z ich otoczeniem, w tym projekty polegające na:

- rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, restauracji, zachowania i adaptacji oraz robotach budowlanych obiektów zabytkowych oraz obszarów zabytkowych;
- przystosowaniu obiektów do pełnienia przez nie nowych funkcji (w szczególności do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej) wraz z zakupem niezbędnego sprzętu/wyposażenia.

Preferencyjnie traktowane będą projekty rewitalizacyjne ujęte w programie rewitalizacji danej gminy, które znajdują się na wykazie IZ RPO WD.

Podmiotami upoważnionymi do wsparcia są:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST,
- administracja rządowa,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- organizacje pozarządowe,
- LGD,
- spółki prawa handlowego, w których udział większościowy – ponad 50% akcji, udziałów itp. – mają jednostki sektora finansów publicznych,
- samorządowe instytucje kultury,
- szkoły, uczelnie – inne niż prowadzone i nadzorowane przez MKiDN.

Dotychczas przeprowadzono cztery nabory na kwotę ok 573,6 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020
(RPO WK-P 2014-2020)

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WK-P 2014-2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej. *Region przyjazny środowisku*, Działanie 4.4 *Ochrona i rozwój zasobów kultury* oraz dla ZIT Poddziałanie 4.6.2 *Wsparcie ochrony zasobów kultury*.

Wsparciem mogą być objęte:

- projekty prac restauratorskich, konserwatorskich i robót budowlanych w obiektach zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków), w otoczeniu zabytku (teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków) i na obszarach zabytkowych, obszarach przemysłowych o wartościach historycznych,
- projekty polegające na konserwacji zabytków ruchomych i materiałów archiwalnych stanowiących dziedzictwo dokumentacyjne.

Zależnie od naboru wnioski mogą być złożone wyłącznie przez Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego samodzielnie lub w partnerstwie, lub też przez:

- jednostkę samorządu terytorialnego,
- związek jednostek samorządu terytorialnego,
- stowarzyszenie jednostek samorządu terytorialnego,
- samorządową jednostkę organizacyjną,
- organizację pozarządową,
- kościół,
- związek wyznaniowy,
- osobę prawną kościoła,
- osobę prawną związku wyznaniowego,
- partnera prywatnego we współpracy z podmiotami publicznymi w przypadku projektów realizowanych w formule partnerstwa publiczno-prywatnego,
- inny podmiot posiadający osobowość prawną,
- państwową jednostkę organizacyjną,
- organ władzy, administracji rządowej,
- przedsiębiorstwo.

W ramach Działania 4.4 *Ochrona i rozwój zasobów kultury* odbyły się dotychczas trzy nabory na kwotę 12,5 mln zł. W ramach Poddziałania 4.6.2 *Wsparcie ochrony zasobów kultury* (dla ZIT) odbyły się dwa nabory na kwotę 14,3 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 **(RPO WL 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WL 2014-2020 można uzyskać w ramach VII Osi Priorytetowej *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, Działanie 7.1 *Dziedzictwo kulturowe i naturalne*.

Wsparciem mogą zostać objęte:

- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- roboty budowlane, modernizacja i wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, m.in. infrastruktura zlokalizowana wokół istniejących zbiorników wodnych (kąpieliska, plaże, pomosty, mola, przystanie wodne, bulwary, promenady), itp.

Podmiotami upoważnionymi do wsparcia są:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
- parki narodowe i krajobrazowe,
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne,
- organizacje pozarządowe,
- spółki prawa handlowego, w których większość udziałów lub akcji mają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki,
- podmioty działające w oparciu o partnerstwo publiczno-prywatne,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną działające w sferze ochrony środowiska, kultury, turystyki.

W ramach Działania 7.1. odbyły się dotychczas trzy nabory: na projekty lokalne z alokacją 60,9 mln zł, regionalne z alokacją 60,9 mln zł, oraz ogólny z alokacją 12,7 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny – Lubuskie 2020 (RPO – Lubuskie 2020)

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO – Lubuskie 2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej *Środowisko i kultura*, Działanie 4.4 *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego*. Przewidziano następujące typy interwencji:

- inwestycje w zakresie ochrony i zachowania zasobów kultury (w tym dziedzictwa kulturowego) na potrzeby rozwoju turystyki,
- inwestycje w zakresie przebudowy instytucji kultury oraz dostosowania obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej

w trzech poddziałaniach:

- 4.4.1 – *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – projekty realizowane poza formułą ZIT,*
- 4.4.2 – *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – ZIT Gorzów Wielkopolski,*
- 4.4.3 – *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – ZIT Zielona Góra.*

Poddziałanie 4.4.1 *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – projekty realizowane poza formułą ZIT* (I i II typ interwencji) – wartość środków przeznaczonych na dofinansowanie projektów w ramach tego naboru wynosiła 30 mln zł. Poddziałanie 4.4.2 *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – ZIT Gorzów Wielkopolski* (II typ interwencji) – przewidywany termin naboru zgodnie z harmonogramem to 2–10 listopada 2017 roku, kwota przeznaczona na nabór wynosi 200 000 zł. Poddziałanie 4.4.3 *Zasoby kultury i dziedzictwa kulturowego – ZIT Zielona Góra* (II typ interwencji) – w ramach poddziałania odbyły się dotychczas dwa nabory na kwotę 15,2 mln zł.

O dofinansowanie projektów mogły ubiegać się (z zastrzeżeniem obszarów ZIT):

- jednostki samorządu terytorialnego i ich związki, stowarzyszenia i porozumienia,
- samorządowe instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe, niedziałające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia i fundacje.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020 **(RPO WŁ 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WŁ 2014-2020 można uzyskać w ramach VI Osi Priorytetowej *Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu*, Działania VI.1 *Dziedzictwo kulturowe i infrastruktura kultury*, Poddziałania VI.1.2 *Dziedzictwo kulturowe i infrastruktura kultury*:

- Poddziałanie VI.1.1 *Dziedzictwo kulturowe i infrastruktura kultury – ZIT,*
- Poddziałanie VI.1.2 *Dziedzictwo kulturowe i infrastruktura kultury,*

Wsparciem mogą zostać objęte:

- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, niezbędne do zachowania pełnionych przez nie funkcji kulturalnych lub do nadania im takich funkcji; możliwa jest odbudowa części zabytku, która obejmuje maksymalnie 30% kubatury stanu docelowego odbudowywanego budynku;
- roboty budowlane w obiektach instytucji kultury (z wyłączeniem budowy nowego budynku w określonym miejscu i odbudowy), zakup wyposażenia dla instytucji kultury.

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego, związki i stowarzyszenia JST,
- jednostki organizacyjne JST, posiadające osobowość prawną,
- organy administracji rządowej oraz ich jednostki podległe,

- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- szkoły wyższe prowadzące działalność w zabytkowych obiektach,
- archiwa państwowe,
- PGL lasy państwowe i jego jednostki organizacyjne,
- LGD,
- przedsiębiorcy.

Przeprowadzono jeden nabór na wymienione poddziałanie z alokacją w wysokości 73,6 mln zł. Kolejny nabór był przewidziany na jesień 2017 roku. Wysokość środków do wsparcia wyniesie 9 mln zł. Ponadto w przyszłości przewiduje się wsparcie projektów w trybie pozakonkursowym dla ZIT.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Małopolskiego na lata 2014-2020 **(RPO WM 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WM 2014-2020 można uzyskać w ramach 6 Osi Priorytetowej *Dziedzictwo regionalne*, Działanie 6.1 *Rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego*:

- Poddziałanie 6.1.1 *Ochrona i opieka nad zabytkami – w podziale na projekty w mniejszej i w większej skali*,
- Poddziałanie 6.1.2 *Organizacja wydarzeń kulturalnych*,
- Poddziałanie 6.1.3 *Rozwój instytucji kultury oraz udostępnianie dziedzictwa kulturowego*.

W ramach Poddziałania 6.1.1 mogą być wspierane projekty dotyczące:

- realizacji prac konserwatorskich, restauratorskich, prac zabezpieczających przed zniszczeniem oraz robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego lub inwentarzy muzealnych;
- realizacji prac związanych z pielęgnacją, konserwacją oraz restauracją zabytkowych parków i ogrodów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego – prace te muszą stanowić minimum 60% całkowitych wydatków kwalifikowalnych projektu.

O dofinansowanie projektów mogą ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- partnerzy społeczni i gospodarczy (w tym organizacje pozarządowe),
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,

- osoby prawne i fizyczne będące organami prowadzącymi szkoły i placówki,
- uczelnie,
- jednostki naukowe,
- przedsiębiorcy,
- administracja rządowa,
- parki narodowe.

Nabory odbyły się w 2016 roku. Ogólna pula środków przeznaczona na dofinansowanie projektów wynosiła 46,2 mln zł dla projektów mniejszych i 113,3 mln zł dla projektów większych. Dofinansowanie w obu naborach zostało zmniejszone do 75%.

Oprócz konkursów obejmujących ochronę dziedzictwa kulturowego w RPO WM odbyły się nabory na infrastrukturę uzdrowiskową (Poddziałanie 6.3.2), w ramach której złożono projekty związane z zabytkową infrastrukturą, na rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej w Subregionach. Obecnie oceniane są wnioski składane do konkursów na realizację projektów rewitalizacyjnych, Oś Priorytetowa XXI *Rewitalizacja przestrzeni regionalnej*,

- Działanie 11.1 *Rewitalizacja miast*,
- Działanie 11.2 *Odnowa obszarów wiejskich*,
- Działanie 11.3 *Fundusz Rewitalizacji i Odnowy Małopolski*.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 **(RPO WM 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WM 2014-2020 można uzyskać w ramach V Osi Priorytetowej *Gospodarka przyjazna środowisku*, Działanie 5.3. *Dziedzictwo kulturowe*.

W ramach działania o dofinansowanie projektów mogą ubiegać się:

- JST, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- parki narodowe i krajobrazowe,
- podmioty działające w oparciu o przepisy ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Wsparciem mogą być projekty dotyczące:

- konserwacji, renowacji, rewaloryzacji, modernizacji, adaptacji historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, umożliwiające zachowanie dotychczasowych funkcji obiektów zabytkowych, a także służące nadaniu im nowych funkcji użytkowych

(szczególnie z przeznaczeniem na cele kulturalne i edukacyjne), w tym również w połączeniu z działalnością komercyjną,

- ochrony i zachowania zabytkowych ogrodów i parków,
- zabezpieczenia zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
- usuwania barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

Ogólna pula środków przeznaczona na dofinansowanie projektów to 42,3 mln zł.

Preferencje punktowe dla obiektów zabytkowych możliwe są również w naborach na Działanie 6.2 *Rewitalizacja obszarów zmarginalizowanych*, w ramach kryterium: *Wartość historyczna, artystyczna lub naukowa*. Kryterium to promuje projekty dotyczące obiektów o szczególnej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, tzn. objęte ochroną zabytków zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, co oznacza, że obiekty te powinny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków lub posiadać elementy zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Opolskiego na lata 2014-2020 **(RPO WO 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WO 2014-2020 można uzyskać w ramach V Osi Priorytetowej *Ochrona środowiska, dziedzictwa kulturowego i naturalnego*, Działanie 5.3 *Ochrona dziedzictwa kulturowego i kultury*:

- Poddziałanie 5.3.1 *Dziedzictwo kulturowe i kultura*,
- Poddziałanie 5.3.2 *Dziedzictwo kulturowe i kultura na obszarach przygranicznych*,
- Poddziałanie 5.3.3 *Dziedzictwo kulturowe i kultura w Aglomeracji Opolskiej*.

Dofinansowane w ramach poddziałań mogą otrzymać następujące projekty:

- przebudowa, remont, zakup wyposażenia dla obiektów kultury, służące podwyższeniu standardu technicznego, w tym dostosowaniu do wymogów bezpieczeństwa wynikających z aktualnych przepisów prawa, z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- odbudowa, przebudowa, konserwacja, remont lub wyposażenie obiektów dziedzictwa kulturowego oraz dziedzictwa naturalnego, z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami;
- budowa towarzyszącej infrastruktury technicznej, informacyjnej oraz zagospodarowania terenu wokół obiektów dziedzictwa kulturowego lub naturalnego, dostosowanie tych obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, jedynie jako element uzupełniający projektu;
- przebudowa lub remont budynków wraz z wyposażeniem pomieszczeń do właściwego przechowywania zbiorów oraz ich zabezpieczenia;
- konserwacja muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych;

- działania edukacyjne, informacyjne jako integralny element projektu;
- działania dotyczące wykorzystania, rozwoju aplikacji i usług teleinformatycznych związanych z kulturą i turystyką jako integralny element projektu.

Uprawnionymi do wsparcia są:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki, stowarzyszenia i porozumienia,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- instytucje kultury,
- jednostki sektora finansów publicznych,
- przedsiębiorstwa.

Dotychczas odbyły się trzy nabory na poddziałania na kwotę 66,7 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 **(RPO WP 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WP 2014-2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej *Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego*, Działanie 4.4 *Kultura* oraz Działanie 4.6 *Kultura – Zintegrowane Inwestycje Terytorialne*.

Dofinansowane w ramach przedmiotowego programu mogą zostać:

- prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane i/lub zakup wyposażenia służące zachowaniu zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem w celu udostępnienia ich jako atrakcje kulturalne region;
- prace konserwatorskie, prace restauratorskie i/lub zakup wyposażenia w zakresie zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych w celu ich udostępnienia jako atrakcje kulturalne regionu i zabezpieczenia przed zagrożeniami;
- budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury służącej udostępnianiu zabytków, znajdującej się wyłącznie w bezpośrednim ich otoczeniu (tylko jako element większego projektu);
- rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury instytucji kultury, w tym teatrów, bibliotek, ognisk artystycznych, muzeów, domów kultury, galerii sztuki, wraz z bezpośrednim otoczeniem powiązanych z funkcjonowaniem tych obiektów;
- budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w celu monitoringu i zabezpieczenia zabytków nieruchomych oraz instytucji kultury wraz z otoczeniem na wypadek zagrożeń (tylko jako element większego projektu);

- budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w celu udostępniania zabytków oraz instytucji kultury dla osób niepełnosprawnych (tylko jako element większego projektu).

Nabór wniosków do Działania 4.4 *Kultura* podzielony był na tzw. nabór ogólny (wysokość alokacji – 90 mln zł) i nabór dla Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (wysokość alokacji – 31 mln zł). Obydwa nabory przeprowadzono w tym samym czasie.

O dofinansowanie w konkursie ogólnym mogły ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki sektora finansów publicznych mające osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- porozumienia podmiotów wyżej wymienionych, reprezentowane przez lidera.

Konkurs dla Miejskich Obszarów Funkcjonalnych obejmował MOF-y: Krosno, Dębica-Ropczyce, Przemysł, Mielec, Tarnobrzeg, Jarosław-Przeworsk, Sanok-Lesko, Stalowa Wola.

O dofinansowanie w tym konkursie mogły wystąpić:

- jednostki sektora finansów publicznych mających osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych.

Na działanie 4.6 *Kultura – Zintegrowane Inwestycje Terytorialne* nabór przewidziany jest w trybie pozakonkursowym, dla projektów wynikających ze Strategii ZIT.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego na lata 2014-2020 **(RPOWP 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPOWP 2014-2020 można uzyskać w ramach VIII Osi Priorytetowej *Infrastruktura dla usług użyteczności publicznej*, Działanie 8.3 *Ochrona dziedzictwa kulturowego*, Działanie 8.6 *Inwestycje na rzecz rozwoju lokalnego*, typ projektu nr 7: *Projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego*.

Dofinansowane w ramach przedmiotowego Działania 8.3 *Ochrona dziedzictwa kulturowego* mogą zostać:

A. przedsięwzięcia w zakresie ochrony zabytków:

- prace konserwatorskie, restauratorskie, dotyczące odbudowy, przebudowy przy obiektach zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków) wraz z towarzyszącą infrastrukturą techniczną i informacyjną,
- kompleksowe zagospodarowanie terenu wokół obiektów dziedzictwa kulturowego,
- dostosowanie obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego do potrzeb osób niepełnosprawnych,
- inwestycje dotyczące zabezpieczeń obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń (np. monitoring, instalacje alarmowe, przeciwpożarowe itp.);

B. ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego:

- konserwacja muzealiów, starodruków, archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych wraz z dostosowaniem pomieszczeń do właściwego przechowywania zbiorów i ich zabezpieczenia,
- zakup trwałego wyposażenia wpływającego na unowocześnienie obiektów, w tym m.in. sprzętu wystawienniczego, magazynowego, technicznego i multimedialnego,
- wyposażenie obiektów w celu ułatwienia dostępu osobom niepełnosprawnym,
- dostosowanie obiektów zabytkowych do działalności kulturalnej, przy ewentualnym połączeniu jej z działalnością komercyjną.

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego oraz ich związki, porozumienia i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST mające osobowość prawną,
- organizacje pozarządowe niedziałające w celu osiągnięcia zysku, prowadzące działalność statutową w obszarze kultury,
- spółki prawa handlowego niedziałające w celu osiągnięcia zysku lub przeznaczające zyski na cele statutowe, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- instytucje kultury z sektora finansów publicznych, dla których organem założycielskim są jednostki administracji rządowej lub samorządowej,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną (państwowe osoby prawne).

Nabór wniosków odbył się w 2016 roku z alokacją w wysokości 400 mln zł.

Dofinansowane w ramach przedmiotowego Działania 8.6 *Inwestycje na rzecz rozwoju lokalnego* mogą zostać:

- prace konserwatorskie, restauratorskie, odbudowa, przebudowa obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru lub ewidencji zabytków);

- budowa towarzyszącej infrastruktury technicznej, informacyjnej oraz kompleksowe zagospodarowanie terenu wokół obiektów;
- dostosowanie obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych;
- zabezpieczenie obiektów na wypadek zagrożeń (np. monitoring, instalacje alarmowe, przeciwpożarowe itp.);
- dostosowanie obiektów zabytkowych do działalności kulturalnej;
- konserwacja muzealiów, starodruków, archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych wraz z dostosowaniem pomieszczeń do właściwego przechowywania zbiorów i ich zabezpieczenia; zakup trwałego wyposażenia wpływającego na unowocześnienie obiektów kultury, w tym m.in. sprzętu wystawienniczego, magazynowego, technicznego i multimedialnego.

Konkursy w Działaniu 8.6. ogłaszane są przez Lokalne Grupy Działania. Projekty wybierane do wsparcia muszą być zgodne z lokalną strategią rozwoju LGD. Dotychczas ogłoszono dziewięć naborów.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020 **(RPO WP 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WP 2014-2020 można uzyskać w ramach VIII Osi Priorytetowej *Konwersja*, głównie w ramach Działania 8.3 *Materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe*.

Dofinansowane w ramach Działania mogą zostać:

- prace restauratorskie, prace konserwatorskie oraz adaptacja budynków, budowli i innych obiektów o znaczeniu historycznym (w tym obiektów archeologicznych z wyjątkiem budynków administracji publicznej), nadanie im nowych ogólnodostępnych funkcji użytkowych kulturowych i turystycznych, w tym także zabezpieczenie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie, adaptacja zespołów fortyfikacyjnych i budowli obronnych oraz nadanie im nowych ogólnodostępnych funkcji użytkowych kulturowych i turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie i zagospodarowanie zabytkowych, ogólnodostępnych założeń parkowych oraz zabytków sztuki inżynierskiej, kompleksowych założeń przemysłowych i folwarcznych wraz z nadaniem im nowych ogólnodostępnych funkcji kulturowych i turystycznych;
- prace restauratorskie, prace konserwatorskie zabytkowych budynków sakralnych stanowiących atrakcję turystyczną;

- kompleksowe zagospodarowanie przestrzeni publicznych wraz z małą architekturą i infrastrukturą towarzyszącą w ramach układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków;
- udostępnianie zasobów kultury z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (w szczególności digitalizacja zasobów, tworzenie nowych treści cyfrowych).

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne,
- związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego,
- organizacje pozarządowe,
- instytucje kultury,
- instytucje edukacyjne,
- szkoły wyższe,
- przedsiębiorcy (w tym organizatorzy turystyczni),
- kościoły i związki wyznaniowe,
- ROT/LOT.

Nabór wniosków o dofinansowanie projektów dla Działania 8.3. w ramach RPO WP 2014–2020 odbył się w 2015 roku (alokacja wynosiła 87,3 mln zł).

Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014-2020 **(RPO WSL 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WSL 2014-2020 można uzyskać w ramach V Osi Priorytetowej *Ochrona środowiska i efektywne wykorzystanie zasobów*, Działanie 5.3 *Dziedzictwo kulturowe*, Poddziałania 5.3.1. *Dziedzictwo kulturowe* oraz 5.3.2. *Dziedzictwo kulturowe – OSI*.

Dofinansowane w ramach przedmiotowego programu mogą zostać:

- prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane dla obiektów przynależnych do Szlaku Zabytków Techniki.

Projekty muszą dotyczyć zabytków wpisanych do rejestru zabytków lub na listę Szlaku Zabytków Techniki.

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia,

- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- inne państwowe lub samorządowe osoby prawne utworzone na podstawie odrębnych ustaw w celu wykonywania zadań publicznych, których ustawowym lub statutowym celem jest działalność w zakresie kultury.

Na Poddziałanie 5.3.1. *Dziedzictwo kulturowe* odbył się jeden nabór z alokacją 197, 2 mln zł. Na Poddziałanie 5.3.2. *Dziedzictwo kulturowe – OSI* zaplanowano nabory wyłącznie w trybie pozakonkursowym. W tym przypadku preferowane będą wyłącznie projekty wynikające z *Gminnego Programu Rewitalizacji. Bytom 2020+*.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2014-2020 **(RPOWŚ 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPOWŚ 201-2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej *Dziedzictwo naturalne i kulturowe*, Działanie 4.4. *Zachowanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego*. Nabory w przedmiotowym działaniu podzielone są na ogólne oraz skierowane do obszarów strategicznej interwencji (OSI).

Dofinansowane w ramach przedmiotowego programu mogą zostać projekty dotyczące:

- zachowania i zabezpieczenia obiektów dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych (np. konserwacja, renowacja, rewaloryzacja i zabezpieczenie tych obiektów przed zagrożeniami oraz zagospodarowanie ich otoczenia) wraz z dostosowaniem do funkcji turystycznych lub prowadzenia działalności kulturalnej, w tym działalności gospodarczej; projekty związane z ochroną i zachowaniem dziedzictwa kulturowego mogą jedynie dotyczyć obiektów znajdujących się na terenie województwa świętokrzyskiego, wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- rozwoju zasobów kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i kulturowego, np. rozbudowa, przebudowa obiektów publicznej infrastruktury kulturalnej oraz zagospodarowanie ich otoczenia wraz z dostosowaniem tych obiektów do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym działalności gospodarczej;
- zakupu wyposażenia i konserwacji muzealiów, materiałów archiwalnych, starodruków itp.;
- promocji dziedzictwa kulturowego regionu wraz z tworzeniem i promocją produktów tradycyjnych i regionalnych oraz kompleksowych produktów turystycznych (w tym tworzenie szlaków kulturowych); działania informacyjno-promocyjne będą wspierane jedynie jako element szerszego działania w ramach projektu;
- organizacji wydarzeń kulturalnych.

Uprawnionymi do starania się o dofinansowanie są:

- jednostki samorządu terytorialnego,
- samorządowe wojewódzkie osoby prawne,
- instytucje kultury, instytucje ochrony dziedzictwa narodowego,
- kulturowego (w tym archiwum państwowe),
- ROT i lokalne organizacje turystyczne,
- organizacje pozarządowe mające osobowość prawną,
- związki i stowarzyszenia JST,
- kościelne osoby prawne,
- przedsiębiorcy,
- związki wyznaniowe,
- szkoły i uczelnie artystyczne.

Dotychczas w ramach działania 4.4. *Zachowanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego* ogłoszono 6 naborów na kwotę 124,4 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014-2020 **(RPO WiM 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WiM 2014-2020 można uzyskać w ramach VI Osi Priorytetowej *Kultura i dziedzictwo*, Działanie 6.1 *Infrastruktura kultury*, Poddziałanie 6.1.1 *Dziedzictwo kulturowe*.

Dofinansowane w ramach przedmiotowego programu mogą zostać:

- renowacja (według definicji konserwatorskiej: rewitalizacja, rewaloryzacja, restauracja, konserwacja, zachowanie) obiektów dziedzictwa kulturowego (w tym zabytków ruchomych) o potencjale turystycznym wraz z zagospodarowaniem terenów je otaczających oraz zakupem wyposażenia wpływającego na unowocześnienie obiektów (wyłącznie jako element projektu inwestycyjnego);
- adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego o potencjale turystycznym polegająca na unowocześnianiu form ich wykorzystania wraz z zagospodarowaniem terenów je otaczających oraz zakupem wyposażenia wpływającego na unowocześnienie obiektów (wyłącznie jako element projektu inwestycyjnego);
- projekty polegające na zabezpieczeniu przed zagrożeniami obiektów dziedzictwa kulturowego;
- projekty zachowujące walory architektoniczno-krajobrazowe i kulturowe miasteczek i wsi; (np. kapliczki przydrożne, zabytkowe nekropolie).

Preferowane do dofinansowania będą projekty stanowiące element zintegrowanego przedsięwzięcia rewitalizacyjnego wynikającego z lokalnych programów rewitalizacji miast znajdujących się w wykazie IZ RPO WiM.

Uprawnionymi do dofinansowania są:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego,
- instytucje kultury,
- jednostki administracji rządowej,
- państwowe jednostki budżetowe,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych.

Dotychczas ogłoszono trzy nabory w trybie konkursowym i pozakonkursowym na Działanie 6.1.1 na kwotę 103,8 mln zł. W jednym z naborów projekty musiały stanowić element zintegrowanego przedsięwzięcia rewitalizacyjnego wynikającego z lokalnych programów rewitalizacji miast.

Wielkopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2014-2020 **(WRPO 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w WRPO 2014-2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej *Środowisko*, Działanie 4.4. *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego*:

- Poddziałanie 4.4.1 *Inwestycje w obszarze dziedzictwa kulturowego regionu*,
- Poddziałanie 4.4.3 *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego w ramach ZIT dla MOF Poznania*,
- Poddziałanie 4.4.4 *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego w ramach ZIT dla rozwoju AKO*.

Wspieraniem w ramach poddziałania 4.4.1 oraz 4.4.4 mogą zostać objęte następujące zadania:

- rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, restauracja, zachowanie, a także adaptacja na cele kulturalne, obiektów oraz obszarów zabytkowych;
- rozbudowa, przebudowa instytucji kultury oraz wyposażenie instytucji kultury;
- rewitalizacja, rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, restauracja, zachowanie, a także adaptacja na cele kulturalne obiektów przemysłowych i powojennych o wartościach historycznych;
- ochrona, zachowanie i zabezpieczenie obiektów dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych;
- zakup trwałego wyposażenia oraz konserwacja i zabezpieczenie muzealiów, archiwaliów, starodruków i innych zabytków ruchomych jako integralne elementy szerszego projektu infrastrukturalnego;
- zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem jako część szerszego projektu infrastrukturalnego;

- zagospodarowanie otoczenia obiektów o charakterze kulturalnym (wyłącznie jako element szerszego projektu infrastrukturalnego);
- tworzenie i rozwój systemów oznakowania obszarów i obiektów atrakcyjnych kulturowo (wyłącznie jako element projektu infrastrukturalnego);
- działania związane z wykorzystaniem i rozwojem aplikacji i usług teleinformatycznych oraz rozwój kultury i turystyki związanej z treściami cyfrowymi (wyłącznie jako element projektu infrastrukturalnego).

Wsparcie w ramach Poddziałania 4.4.3 mogą zostać objęte inwestycje polegające na poprawie stanu materialnego dziedzictwa kulturowego regionu poprzez przebudowę, modernizację i adaptację obiektów użyteczności publicznej wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków. Uprawnionymi do składania wniosku w trybie konkursowym są JST, ich związki i jednostki organizacyjne oraz komunalne osoby prawne.

Nabór na poddziałanie 4.4.1 *Inwestycje w obszarze dziedzictwa kulturowego regionu* odbywał się w trybie pozakonkursowym. Nabór na poddziałanie 4.4.3. *Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego w ramach ZIT dla MOF Poznania* odbył się w 2016 roku z alokacją 33,6 mln zł.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2020 **(RPO WZ 2014-2020)**

Dofinansowanie na ochronę zabytków w RPO WZ 2014-2020 można uzyskać w ramach IV Osi Priorytetowej *Naturalne otoczenie człowieka*, w ramach Działania 4.1 *Dziedzictwo kulturowe*.

Wsparcie mogą uzyskać:

- prace konserwatorskie, restauratorskie przy zabytkach nieruchomych, historycznych zespołach budowlanych, prowadzące do dostosowania tych obiektów na cele użytkowe wraz z promocją tych obiektów;
- prace konserwatorskie, restauratorskie przy zabytkach nieruchomych, historycznych zespołach budowlanych wraz z ich otoczeniem;
- uzupełnienie realizowanego przedsięwzięcia służącego poprawie dostępu do zabytków nieruchomych i historycznych zespołów budowlanych.

Nabory w ramach działania 4.1 zostały podzielone na dwie grupy:

- A. I grupa – kościoły i inne związki wyznaniowe jako jedyne instytucje uprawnione do ubiegania się o dofinansowanie; alokacja na niego wynosiła 25 mln zł;
- B. grupa – konkurs ogólny z alokacją 15 mln zł, w którym uprawnionymi do ubiegania się o dofinansowanie są:
 - jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz podmioty podległe JST,

- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- przedsiębiorcy,
- jednostki sektora finansów publicznych.

III. Inspiracje

3.1. Formy ochrony zabytków a projekty rewitalizacyjne

Przykłady adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych

Dla wartości zabytku istotne znaczenie ma jego właściwe użytkowanie i nadanie mu odpowiedniej funkcji, która uwzględnia zdefiniowane wcześniej wartości historyczne, artystyczne i kulturowe. W przypadku historycznych struktur przestrzennych (układy ruralistyczne i urbanistyczne oraz zespoły budowlane) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miast i wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji (m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie i układy bloków zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, nowa architektura), nie mogą skutkować utratą wartości zabytkowych przestrzeni.

Różnorodność dawnych funkcji użytkowych, które pełniły dzisiejsze zabytki, nie pokrywa się z potrzebami obecnych właścicieli i użytkowników. Bardzo znaczna część zasobu reprezentuje funkcje, które współcześnie praktycznie nie mogą być kontynuowane (np. fortyfikacje, zamki, obiekty przemysłowe). Jednak również zabytki, których pierwotne funkcje mogą być współcześnie kontynuowane (obiekty sakralne, kamienice, wille), w praktyce też wymagają co najmniej gruntownej modernizacji, a często adaptowane są do innych funkcji użytkowych. Konieczność przekształcania zabytków wynika także ze względów ekonomicznych. Tylko obiekty o największej wartości mogą być utrzymywane w formie muzeów i tylko część obiektów może być dotowana z publicznych środków przy okazji prac remontowych i konserwatorskich. Bieżące utrzymanie ogromnej większości zabytków musi być pokrywane ze środków właścicieli i użytkowników. A to oznacza, że zabytki te muszą pełnić współczesne funkcje użytkowe. W praktyce znaczącą większość obiektów zabytkowych trzeba więc w różnym zakresie adaptować do nowych funkcji.

Adaptacji zabytków do współczesnych funkcji właściwie zawsze towarzyszy modernizacja, prace remontowe ze względów technicznych, a często również przebudowy i rozbudowy wynikające z przyjętego programu użytkowego. To oznacza istotne zmiany formy i substancji zabytku. Tym samym obniżana jest wartość i wiarygodność zabytku jako historycznego dokumentu, dzieła sztuki i kultury, jako nośnika znaczeń. Zatracany jest autentyzm – cecha i wartość najbardziej ceniona we współczesnej ochronie dziedzictwa. Dlatego tak cenny jest każdy przykład pokazujący możliwości pogodzenia wymogów i zasad konserwatorskich z ingerencjami koniecznymi z punktu widzenia nowych funkcji.

Wartym uwagi przykładem adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji jest [pałac w Mierzęcinie](#). Założenie pałacowe wraz z parkiem powstało na początku XVII wieku. Majątek wiele razy zmieniał właścicieli, rozwijało się gospodarczo otoczenie pałacu, powstawały liczne folwarki, a od czasu budowy linii kolejowej łączącej Poznań i Stargard także przemysł (huta szkła). Prawdziwy rozkwit majątku to początek XX wieku, gdy wybudowano nowoczesną gorzelnię i kompleks folwarków. Mimo niewielkich strat wojennych po II wojnie światowej pałac czekała powolna degradacja i wielokrotne zmiany funkcji (Dom Dziecka, przedszkole, biura, mieszkania dla pracowników pobliskiego PGR). Na początku okresu transformacji z dawnej świetności pałacu nic nie zostało. Pod koniec lat 90. XX wieku pałac wraz z założeniem parkowym i zabudowaniami folwarcznymi kupił prywatny inwestor, który planował przebudowę obiektu na luksusowy hotel i centrum konferencyjne. Od 2002 roku pałac pełni taką funkcję, nieustannie rozwijaną, ponieważ inwestor stopniowo adaptuje kolejne budynki gospodarcze do nowych funkcji (np. restauracja „Destylarnia” w budynku gorzelni, winnica, spa).

Zabudowania pałacu w Mierzęcinie. Fot. AIS.

Możliwości adaptacyjne są ogromne, ponieważ kompleks jest doskonale zachowanym przykładem rezydencji ziemiańskiej z pełnym zapleczem gospodarczym obejmującym oficyny mieszkalne, powozownię, stajnie, stodoły, obory, gorzelnię i trak. Każdy z budynków został odrestaurowany z najwyższą starannością i uzyskał nową funkcję lub – jak w przypadku poniższych oficyn – została mu przywrócona poprzednia (mieszkaniowa) uzupełniona o nową (biurową).

Zabudowania pałacu w Mierzęcinie. Fot. AJS.

Pałac w Mierzęcinie jest uznawany za jedną z najlepszych w Polsce adaptacji zabytków do funkcji hotelarskich. To także przykład dbania o pamięć o historii miejsca. W jednym z pomieszczeń wieży pałacowej znajduje się odrębna sala, w której zebrano archiwalia poświęcone pałacowi i dokumentację remontu. Dzięki tym materiałom można podziwiać detale architektoniczne, wystroje wnętrz i prześledzić prace konserwatorskie, które przyczyniły się do przywrócenia pałacowi jego świetności, zarówno jako obiektu reprezentacyjnego, jak i centrum życia gospodarczego dla okolicy.

Wprowadzanie nowych funkcji do zabytkowych założeń urbanistycznych często wiąże się z konfliktami z konserwatorem zabytków. Dlatego warto przytoczyć przykład z najwyższej półki, jeśli chodzi o rangę zabytku, i prześledzić, w jaki sposób na teren pomnika historii –rynek w Nikiszowcu w Katowicach wprowadzono kontrowersyjną funkcję – kawiarenkę z ogródkiem piwnym. [Osiedle Nikiszowiec](#) zostało ustanowione jako pomnik historii w 2011 roku w uznaniu autentyczności zachowanego zespołu, ponieważ zmiany wprowadzane od lat 20. XX wieku były niewielkie i nie zakłóciły pierwotnego układu osiedla.

Zabudowa na Nikiszowcu. Fot. AJS.

Obszar ma dobre tradycje, jeśli chodzi o wprowadzanie nowych funkcji. W przebudowanej sali dawnego domu noclegowego po II wojnie światowej zaaranżowano świetlicę, która pełniła ważną kulturotwórczą rolę dla społeczności lokalnej. Tu działała m.in. Grupa Janowska, znana na świecie grupa artystów, ale też funkcjonowały różnorodne sekcje (teatralna, turystyczno-krajoznawcza, szachowa, gimnastyczna, muzyczna). Świetlica stała się domem kultury o dużej sile oddziaływania i ważnym miejscem w życiu społeczności. Niestety po transformacji ustrojowej kopalnia zamknęła dom kultury z braku środków na jego prowadzenie. Miasto Katowice zaadaptowało przekazany pusty budynek na szkołę podstawową. Wielu mieszkańców Nikiszowca boleśnie odczuwało brak domu kultury. Powstałe na początku transformacji Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Giszowca, Nikiszowca i Janowa, które zrzeszało wielu z nich, uzyskało od kopalni inny obiekt – dawną pralnię i magiel, w której od dawna mieściła się izba pamięci. Społeczne centrum (Galeria Magiel) przetrwało w tym miejscu jedynie kilka lat z powodu trudności finansowych. Kopalnia oddała budynek w dzierżawę

miastu Katowicom i umieszczono w nim filię Muzeum Historii Katowic²⁹. Późniejsze projekty realizowane w Nikiszowcu (m.in. „Serce Nikiszowca”, PCAL Nikoszowiec i Centrum Zimbardo) pokazały, że działania ze społecznością przynoszą rewelacyjne efekty. Osiedle zaczęło tętnić życiem, stało się miejscem wycieczek i spacerów mieszkańców Katowic, a przede wszystkim turystów. Odpowiedzią na zwiększenie ruchu był pomysł, aby w rynku Nikoszowca ulokować kawiarnię z ogródkiem piwnym.

Kawiarenka, która jest teraz stałym elementem krajobrazu, początkowo została prawie spisana na straty przez pomysłodawczynię. Wbrew pozorom nie kontrowersyjny charakter pomysłu był przeszkodą, ale formalności i długi czas na rozpatrzenie wniosku u konserwatora zabytków.

Kawiarnia z ogródkiem na Nikiszowcu. Fot. AJS.

Skrócenie czasu rozpatrzenia i indywidualne podejście do oddolnych inicjatyw społecznych czy gospodarczych w obszarach rewitalizacji powinno być stałym elementem współpracy miasta z konserwatorem zabytków (wojewódzkim czy samorządowym).

²⁹ Więcej: Mliczyńska-Hajda D., 2012, *Programowanie rewitalizacji. Materiał dydaktyczny przedstawiający metodę i zakres i przykładowe ustalenia procesu programowania na podstawie Zintegrowanego Programu Rewitalizacji Nikiszowca [w Katowicach]*, Katowice, s. 30.

Współpraca z konserwatorem zabytków to też dojrzewanie do zmian w podejściu do rewitalizacji. Przykładem takiej ewolucji jest [proces odnowy chat rybackich w Ustce](#). Wraz z rozpoczęciem transformacji w latach 90. w Ustce problem katastrofalnych warunków mieszkaniowych w zabytkowych budynkach szachulcowych stał się coraz bardziej palący. Wydawało się, że jedyną drogą do jego rozwiązania jest przekwaterowanie lokatorów i rozebranie substandardowych budynków. Ważną decyzją było wzniesienie budynku z lokalami dla przekwaterowanych najemców lokali komunalnych w szachulcowych domach w bezpośrednim sąsiedztwie odnawianego obszaru. O ile więc przekwaterowania nie wzbudzały kontrowersji, o tyle na początku XXI wieku rozgorzała debata publiczna na temat wyburzeń i odtworzenia budynków nawiązujących stylem do szachulcowego, tradycyjnego budownictwa w Ustce. Budynki ze względu na stan zachowania nie nadawały się do restauracji. Przed rozbiórką zostały dokładnie zinwentaryzowane, dużą wagę przykładano bowiem do odtworzenia detali, np. struktury szachulcowej czy sposobu tynkowania.

Budynki szachulcowe w Ustce. Fot. AJS.

Powstało ponad czterdzieści nowych budynków w miejsce wyburzonych. W części z nich powstały lokale gastronomiczne (np. restauracja „Pod dębem” na zdjęciu powyżej po prawej stronie). Inwestycje były prowadzone przez usteckie TBS, co pozwalało na sprzedaż mieszkań w odtworzonych budynkach. Z uzyskanych dochodów można było podjąć remonty budynków, w których prace konserwatorskie i restauratorskie były uzasadnione i potrzebne. Znaczna część zaplanowanych remontów trwa nadal. W tym przypadku w stałej współpracy z konserwatorem zabytków przebiegała zarówno inwentaryzacja, jak i restauracja z zachowaniem tradycyjnych metod oraz pieczołowitą dbałością o detal architektoniczny.

Budynki szachulcowe w Ustce podczas budowy. Fot. AJS.

Ochrona konserwatorska to także szansa na niestandardową inwestycję, której wyjątkowość i klimat (decydujący o sukcesie biznesowym lub frekwencyjnym) wynika z walorów zabytkowych. Prawna ochrona umożliwia także sięgnięcie po źródła finansowania zarezerwowane dla zabytków. Przykładowo w projekcie „[Ruska 46 abc – przestrzeń dla kultury](#)” we Wrocławiu fakt, że obiekty są objęte ochroną konserwatorską, umożliwił rezygnację z ocieplania ścian zewnętrznych i zachowanie kilku ciekawych elementów detali postindustrialnych. Projekt jest częścią większego przedsięwzięcia [Ruska 46 abc](#) realizowanego przez Wrocławską Rewitalizację Sp. z o.o., dzięki któremu poszczególne budynki oraz jedno z podwórek między ulicami Ruską a św. Antoniego stanie się miejscem aktywności twórczych i platformą obcowania ze sztuką w szerokim tego słowa znaczeniu.

Przykładów takich jest więcej, m.in. Budynek Kina Opolanka w Opolu Lubelskim przekształcony [w Opolskie Centrum Kultury](#). [Budynek kina](#) to zabytkowy spichlerz zaadoptowany do funkcji kina i obiektu wielofunkcyjnego. Z uwagi na fakt, że teren inwestycji oraz sam obiekt wpisany jest do rejestru zabytków województwa lubelskiego, prace polegające na nadbudowie i rozbudowie obiektu przylegającego bezpośrednio do budynku dawnego spichlerza zostały zaprojektowane z zastosowaniem lekkiej formy, zgodnie z wytycznymi Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dzięki temu nie stanowi on konkurencji przestrzennej dla zabytkowego spichlerza i nie zakłóca jego charakteru. Zachowany historyczny wygląd spichlerza, wyróżnia się na tle współczesnej zabudowy.

W Koninie ratusz i budynek dawnych jatek zaadaptowano na potrzeby urzędu miasta. Sala ratuszowa pełni funkcję sali koncertowej, odbywają się w niej również wystawy i spotkania z mieszkańcami. Doświadczenia adaptacyjne planuje się wykorzystać dla dobra obszaru rewitalizacji. W ramach

Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Konina na lata 2016–2023³⁰ miasto planuje realizować projekt „Inkubator Aktywności (Przebudowa Domu Zemełki)”, który ma na celu pobudzenie integracji i aktywizacji mieszkańców na obszarze rewitalizacji. Chodzi o włączenie mieszkańców w działania społeczne poprzez przywrócenie Koninowi jego najstarszego budynku świeckiego, Domu Zemełki. Pierwotnie budynek był siedzibą konińskich szkół średnich. Po odbudowie ma służyć edukacji, pozwalając rozwijać i realizować pomysły na samodzielność zawodową i społeczną koninian, a jako Inkubator Aktywności umożliwi rozwój społeczności lokalnej i zapewni odpowiednią bazę do prac szkoleniowych, kulturalnych, integracyjnych dla gości i użytkowników obiektu.

Dodatkowych przykładów dostarcza ogólnopolski Konkurs „Zabytek Zadbane”, corocznie ogłaszany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 roku podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Ocenie jury konkursowego podlega jakość i zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych, a także wykonane adaptacje zabytków architektury. Konkurs promuje właściwe użytkowanie zabytkowych obiektów, ochronę „substancji zabytkowej” podczas wykonywanych remontów, utrzymanie estetycznego wyglądu budowli oraz ich otoczenia, które nierzadko również wpisane jest do rejestru zabytków.

Konkurs jest realizowany w sześciu kategoriach:

- utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- adaptacja obiektów zabytkowych,
- architektura i budownictwo drewniane,
- architektura przemysłowa i budownictwo inżynieryjne,
- kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

Obecnie trwa kolejna edycja Konkursu „Zabytek Zadbane” – edycja 2018. Zgłoszenia można przesyłać do 31.01.2018 r.

Laureatami konkursu w 2017 r. zostali m.in. Kościół Najświętszej Marii Panny w zespole zamkowym w Malborku, Zespół pałacowo-parkowy w Dobrzycy, Skrzydło zamku książęcego, obecnie Centrum

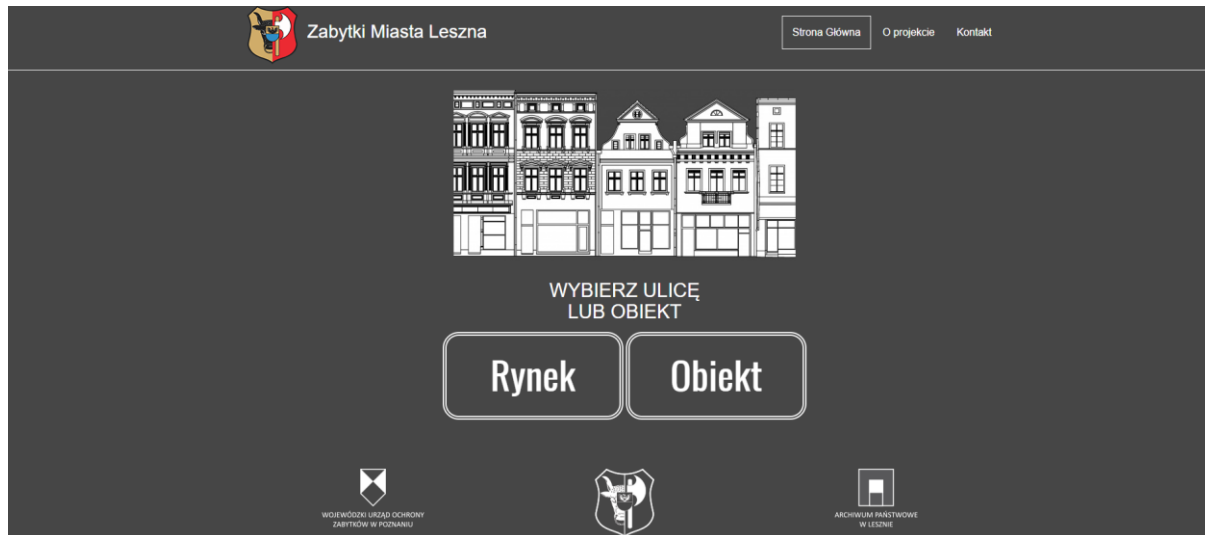
³⁰ Załącznik nr 1 do Uchwały nr 86 Rady Miasta Konina z dnia 29 listopada 2017 r. w sprawie przyjęcia Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Konina na lata 2016-2023 wraz z Prognoza Oddziaływania na Środowisko.

Konferencyjne ZAMEK w Szczecinku, Czworak – nazywany wytwórnią fajek – w Zborowskim, Dworzec kolejowy Wieliczka Park oraz Kaplica Trójcy Świętej na zamku w Lublinie.

Warto także sięgnąć po przykłady i inspiracje z zagranicy. Przykładem wartościowej praktyki konserwatorskiej, porównywalnej z funkcją społecznego opiekuna zabytków, jest powszechna w Belgii tzw. straż zabytkowa (hol. *Monumentenwacht*). *Monumentenwacht* został założony w Regionie Flamandzkim w 1992 roku pod nazwą *Monumentenwacht Vlaanderen*. Była to inicjatywa Fundacji Króla Baudouina (przy wsparciu *National Lottery*) i Stowarzyszenia Prowincji Flamandzkich (VVP). Od 1993 roku w pięciu prowincjach flamandzkich powstawały oddziały terenowe. Straż ma formę organizacji pozarządowej, która swoim członkom oferuje systematyczną kontrolę stanu zachowania cennych walorów budynków, wnętrza i jego wystroju, dzieł sztuki, dziedzictwa morskiego czy archeologicznego. Każda kontrola kończy się opracowaniem raportu, zawierającego zalecenia konserwatorskie i sugestie napraw wraz ze wskazówkami określającymi, jak bardzo są one pilne, oraz szacowanymi kosztami. Decyzję dotyczącą zakresu prac i ich terminu podejmuje właściciel.

W jaki sposób można promować zabytki?

Niezbędnym elementem wyeksponowania potencjału zabytków jest ich promocja. Dotyczy to zarówno dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego. W przypadku dziedzictwa materialnego jednym z najciekawszych serwisów poświęconych zabytkom w mieście jest serwis zabytki.leszno.pl:

Strona główna serwisu zabytki.leszno.pl. Fot. AJS.

Jest to strona internetowa dostępna w wersjach na wszystkie urządzenia mobilne. Znajdują się na nich informacje, niedostępne w przestrzeni miejskiej, stanowiące rozszerzenia krótkich tablic informacyjnych, którymi zostały opatrzone kamienice na leszczyńskim Rynku. Projekt ma dwie części – poświęconą Rynkowi i innym obszarom. Został zrealizowany przez lokalnych społeczników i pracowników Urzędu Miasta Leszna i jest na bieżąco rozszerzany o kolejne zabytki. Uzupełniana jest również kwerenda informacyjna i ikonografia.

W jaki sposób można wykorzystać walory dziedzictwa niematerialnego w rewitalizacji?

Bogactwo dziedzictwa niematerialnego jest cennym potencjałem obszaru rewitalizacji, chociaż często niezauważalnym. Zgodnie z klasyfikacją Narodowego Instytutu Dziedzictwa niematerialnymi walorami obszaru mogą być tradycja i przekazy ustne, sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne, praktyki kulturowe (np. sztuka weselna, pogrzebowa, obrzędowość odpustów, świąt regionalnych i lokalnych, tradycja gier i zabaw ludowych), wiedza ludowa (np. znachorstwo), praktyki rzemieślnicze i rękodzielnicze.

Szansą na lepsze poznanie dziedzictwa niematerialnego obszaru rewitalizacji mogą być spacerzy badawcze na etapie opracowania programu rewitalizacji (np. w Warszawie, Wałbrzychu) lub prowadzone już po jego uchwaleniu (np. spacerzy historyczne w Wałbrzychu).

Przykład – Spacerzy historyczne na obszarze rewitalizacji w Wałbrzychu

Zarówno w czasie opracowania GPR, jak i w czasie jego wdrażania mieszkańcy Wałbrzycha mają możliwość poznać zabytki i dziedzictwo niematerialne miasta, uczestnicząc w spacerach historycznych. W 2016 i 2017 roku w ramach projektu pilotażowego „Finansowe i planistyczne narzędzia w programowaniu i wdrażaniu Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Wałbrzycha” zrealizowano cykl wydarzeń, w czasie których można było nie tylko zwiedzić mniej znane obiekty zabytkowe, ale przede wszystkim lepiej poznać historię i zwyczaje dawnych mieszkańców. Była to okazja, żeby dowiedzieć się m.in. o pochodzeniu zwyczajowych nazw osiedli – np. wałbrzyski Paryż zawdzięcza swoją nazwę przybyszom z Francji, którzy osiedlili się w tej części miasta, oraz reprezentacyjnemu charakterowi tej dzielnicy. Dla młodszych uczestników spacer był szansą na poznanie tradycyjnych zabawek i gier.

Tradycje rękodzielnicze czy rzemieślnicze to doskonały punkt wyjścia do projektów społeczno-gospodarczych w rewitalizacji. W Lublinie na kanwie tej części niematerialnego dziedzictwa zbudowano cykl projektów ujętych w [*Programie Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017-2023*](#):

- Lubelscy Kupcy,
- Lubelska Dzielnicza Kreatywna – rewitalizacja historycznego centrum Lublina poprzez rozwój przemysłów artystycznych i kreatywnych,
- Kreatywne Przemiany,
- Wspieranie inicjatywy lokalnych przedsiębiorców, w tym przedsiębiorców z branży kreatywnej oraz tradycyjnych rzemiosł w ramach Programu Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi.

Wymienione projekty mają na celu odtworzenie handlowo-kupieckiej świetności Śródmieścia Lublina, dla którego charakterystyczne były małe zakłady i sklepiki. W ramach projektu powstaną: strona internetowa zawierająca katalog firm działających na obszarze rewitalizacji, szyldy i tablice w lokalach przedsiębiorców oraz kampania w mediach lokalnych. Wiedza o tradycji gospodarczej obszaru będzie także rozpowszechniana przez działania edukacyjne, promocyjne i animacyjne skierowane do różnych

grup wiekowych, w tym dzieci. W przystępny sposób będzie można dowiedzieć się o zwyczajach kupieckich i historii rzemiosła lubelskiego. To także szansa na promocję przemysłu kreatywnego, a wraz z nim ginących zawodów.

Także Warszawa realizuje projekt mający na celu znalezienie kontynuatorów dla niszowych zawodów rzemieślniczych wykonywanych na terenie Warszawskiej Pragi tj. dmuchacz szkła (technika palnikowa), modystka, gorseciarka lub krawiec miarowy damski i męski ciężki, cholewkarz/modelarz, stolarz artystyczny, cukiernik z tradycjami. W ramach projektu mistrzowie-rzemieślnicy prowadzą kursy zawodowe w pracowniach rzemieślników, nastawione na praktyczne poznanie zawodu oraz zdobycie konkretnych umiejętności. Za koncepcję i przeprowadzenie szkoleń z mistrzami odpowiada Muzeum Warszawskiej Pragi, które programowo podejmuje temat rzemiosła jako lokalnego dziedzictwa prawobrzeżnej Warszawy, przy wsparciu Biura Kultury Urzędu m.st. Warszawy.

Pomysłów na wykorzystanie dziedzictwa niematerialnego w projektach rewitalizacyjnych jest więcej. Przykładem może być projekt „Dziedzictwo Mazur” odwołujący się do potencjału zabytków nieruchomych, ruchomych i dziedzictwa niematerialnego, planowany do realizacji w ramach realizacji Programu Rewitalizacji Ełku na lata 2016-2023³¹.

Przykład – Ełcki projekt „Dziedzictwo Mazur w Ełku”

Gmina Ełk wraz z Muzeum Historycznym w Ełku planuje realizację projektu integrującego dziedzictwo materialne (zabytkowy układ Ełckiej Kolei Wąskotorowej oraz zgromadzony tam tabor, kolekcja eksponatów) i niematerialne o charakterze tożsamościowym. W projekcie zaplanowano trzy działania:

- konserwację i renowację muzealiów (zabytków techniki i innych obiektów – ikonografia, archiwalia, zabytkowe przedmioty użytkowe, zabytki rzemiosła artystycznego, numizmaty);
- odtworzenie i zachowanie zabytkowego układu kolejki wąskotorowej;
- powstanie nowoczesnej, stałej ekspozycji o charakterze tożsamościowym (sprzyjającej poczuciu zakorzenienia mieszkańców, podkreśleniu bogactwa tradycji dla współczesnych mieszkańców, stwarzanie atrakcyjnych pod względem kultury warunków do życia).

Rezultatem projektu ma być nie tylko podniesienie walorów turystycznych obszaru rewitalizacji, ale także świadomości mieszkańców o tym, jak wielkie znaczenie dla miasta miała kolej.

³¹ Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXII.236.16 Rady Miasta Ełku z dnia 13 września 2016 r. w sprawie zmiany uchwały nr XVIII.184.16 z dnia 26 kwietnia 2016 r. nr w sprawie przyjęcia „Programu Rewitalizacji Ełku na lata 2016-2023” wraz z Prognoza oddziaływania na środowisko

Dziedzictwo niematerialne należy do najrzadziej wykorzystywanych zasobów obszarów rewitalizacji. Dlatego kluczem do jego wydobywania jest najczęściej edukacja.

Przykład – program edukacyjny „Nasza Łódź”

W ramach I edycji projektu pilotażowego w Łodzi dotyczącego przygotowania do procesu rewitalizacji miasta, miasto opracowało m.in. wieloletni program edukacyjny pt. „Nasza Łódź” wspierający rewitalizację centrum Łodzi. Celem programu jest budowanie lokalnej tożsamości wśród młodego pokolenia Łodzian. W ramach programu stworzono podręcznik dla nauczycieli, scenariusze zajęć oraz pomoce naukowe skierowane do szkół (m.in. łódzkie klocki, gry o tematyce lokalnej, makiety kamienic do składania). Każdemu poziomowi nauczania (szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły ponadgimnazjalne) dedykowana jest inna ścieżka, odpowiadająca zainteresowaniom oraz możliwościom dzieci i młodzieży. Program przewidziany jest jako wieloletni, a do końca roku szkolnego 2014/2015 prowadzone były warsztaty przygotowawcze dla kadry nauczycielskiej i lekcje pilotażowe w łódzkich placówkach oświatowych.

Wypracowane produkty i opis programu edukacyjnego dostępne są do wykorzystania na stronie [łódzkiego centrum wiedzy o rewitalizacji](http://centrumwiedzy.org).

Gra planszowa opracowana w ramach programu edukacyjnego „Nasza Łódź”. Źródło: <http://centrumwiedzy.org/programy-spoeczne/edukacyjny/>

Przykład – Edukacja o dziedzictwie niematerialnym w Rybniku

Miasto zaangażowało się w upowszechnianie edukacji regionalnej w szkołach podstawowych wprowadzając w roku szkolnym 2016/2017 dla czwartoklasistów przedmiot edukacji regionalnej w wymiarze jednej godziny lekcyjnej tygodniowo. Zajęcia realizowane były na bazie innowacji pedagogicznej autorstwa lokalnej autorki, pani Marii Stachowicz-Polak – „Rybnik na Górnym Śląsku”. Inicjatorem zajęć edukacyjnych była organizacja pozarządowa – członkowie stowarzyszenia DURŚ – Demokratycznej Unii Regionalistów Śląskich, a w przedsięwzięcie zaangażował się także Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, kształcąc nauczycieli. Miasto planuje kontynuację zajęć w związku z czym zleciło stworzenie programu edukacji regionalnej opartego o dziedzictwo kulturowe w zakresie popularyzowania rewitalizacji w 34 szkołach podstawowych na terenie Rybnika. W ramach programu oprócz podręcznika obejmującego scenariusze zajęć lekcyjnych zostaną opracowane scenariusze wizyt studyjnych oraz przygotowanie zestawy ćwiczeń, gier i zabaw na tablice interaktywne, umożliwiające przeprowadzanie zajęć i poznawanie dzielnic miasta w nowatorski sposób.

Wykorzystanie dziedzictwa niematerialnego przejawia się również we wzmacnianiu lub tworzeniu tzw. *genius loci* dzięki popularyzowaniu postaci ważnej dla danego miejsca. W Rybniku sprawdza się to w przypadku Zespołu Poszpitalnego nr 1 w Rybniku im. Juliusza Rogera. Postać Juliusza Rogera, lekarza i przyrodnika, została przywrócona rybniczantom zarówno poprzez organizowane spacery historyczne, jak i wydarzenia kulturalne – np. „Animalium” nawiązujące do jego zamiłowań przyrodniczych. Roger jako inicjator budowy nowoczesnego jak na ówczesne czasy szpitala stał się postacią rozpoznawalną i cenioną w Rybniku.

Okazją do promocji dziedzictwa przemysłowego Rybnika jest także [Industriada](#) czyli coroczne święto i główne wydarzenie promujące [Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego](#). W Rybniku wydarzenie odbywa się w Zabytkowej Kopalni Ignacy i na terenie osiedla patronackiego Huty Silesia (znajdujących się na obszarze rewitalizacji). W ramach Festiwalu miasto współpracuje z lokalnymi organizacjami pozarządowymi zajmującymi się upowszechnianiem dziedzictwa kulturowego kopalni i huty poprzez dofinansowanie działań, udostępnienie infrastruktury, wsparcie merytoryczne.

Na terenie kopalni zorganizowano Festiwal sztuk industrialnych HOYM Industry FEST, podczas którego odbyły się debaty na temat dziedzictwa górniczego, koncerty i wystawy fotografii industrialnej. HOYM Industry FEST to oddolna inicjatywa mieszkańców Rybnika zrzeszonych wokół społeczności „T:RAF do Niedobczyc i Niewiadomia” przy wsparciu Urzędu Miasta Rybnik. Celem organizatorów jest integracja międzypokoleniowa poprzez dziedzictwo industrialne.

Przykład – Zabytkowa Kopalnia Ignacy. Integracja walorów dziedzictwa materialnego i niematerialnego w Rybniku

Na terenie kopalni utworzono [Industrialne Centrum Kultury](#), które umiejętnie łączy funkcje muzealne i kulturotwórcze. Dzięki opiece miasta i środkom europejskim pochodzącym z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego Ignacy ponownie budzi się do życia. Gruntowny remont przeszła stolarnia, zaadaptowana na cele muzealne, i maszynownia szybu „Głowacki”, gdzie zwiedzający mogą podziwiać unikatową parową maszynę wyciągową z 1900 roku.

Zabytkowa kopalnia nie jest tylko obiektem muzealnym i skansenem górniczym. Obiekt ten jest częścią Szlaku Zabytków Techniki. Miejsce zostało przeznaczone na szeroko pojętą działalność muzealno-kulturalną. Odremontowana infrastruktura i przestrzeń obiektu pozwala na organizację przeróżnych imprez kulturalnych: koncertów, pokazów filmowych, przedstawień teatralnych, performance'ów. Na terenie kopalni znajduje się 46 metrowa wieża ciśnień, obecnie wykorzystywana jako punkt widokowy.

W przypadku adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych i w ramach prowadzonych prac konserwatorskich lub robót budowlanych wskazane byłoby równoczesne prowadzenie działań na rzecz zachowania dziedzictwa architektonicznego w aspekcie społecznym. Szczególnie ważne jest to na obszarach, które po 1945 roku znalazły się granicach Polski. Przerwano wówczas naturalny proces przekazu międzypokoleniowego regionalnej wiedzy budowlanej. Dlatego trudno obecnie mówić o współczesnych przykładach ewolucji tradycyjnych form zabudowy i detalu architektonicznego. Jednocześnie brakuje powszechnego zrozumienia dla konieczności zachowania i zadbania o autentyczność starych budynków.

Na szczęście można wciąż znaleźć przykłady, które potwierdzają wartość niematerialnego dziedzictwa, np.:

- 1) Projekt „Kraina w kratę”, który objął wsie Pomorza Zachodniego w rejonie Słupska i Sławna. „Kraina w Kratę” jest produktem turystycznym obejmującym obszar występowania tradycyjnej zabudowy o konstrukcji ryglowej, ze smołowanymi na czarno belkami i bielonymi polami wypełnień, nadającym budynkom charakterystyczny, kraciasty wygląd – efekt białoczarnej kratownicy. Za stolicę Krainy w kratę uchodzi [Swołowo](#), wieś w pobliżu Słupska, z około siedemdziesięcioma obiektami wzniesionymi tradycyjną techniką. Dzięki działaniom [Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku](#) w tej wsi utworzono [Muzeum Kultury Ludowej Pomorza](#).
- 2) Projekt odnowy wsi Łącko pt. „Zobaczyć Łącko” realizowany od 2002 roku, którego celem jest włączenie społeczności lokalnej w odtwarzanie umiejętności tradycyjnego budowania w konstrukcji szachulcowej z wykorzystaniem gliny suszonej. Łącko także leży na obszarze „Krainy w Kratę”.

W ramach powyższych zadań przeprowadzono m.in. warsztaty wśród różnych grup wiekowych mieszkańców, które dotyczyły edukacji regionalnej w celu zapoznania dzieci i młodzieży z tradycyjnymi na ich terenie formami budownictwa, praktycznej nauki umiejętności tradycyjnego rzemiosła budowlanego oraz zaangażowano mieszkańców w promocję lokalnego rękodzieła i sztuki (wystawy, plenery, wydawnictwa). Dzięki nabytej wiedzy praktycznej i świadomości wartości kulturowej lokalnego budownictwa, zatrzymano procesy degradacji części zabytków poprzez adaptacje ich do potrzeb agroturystyki.

Więcej o niematerialnym dziedzictwie można znaleźć na [portalu "Niematerialne"](#), administrowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Na portalu znaleźć można wszelkie informacje dotyczące zagadnień związanych z dziedzictwem niematerialnym i jego ochroną w Polsce, w tym na temat

odbywających się wydarzeń, inicjatyw i projektów związanych z żywym dziedzictwem niematerialnym, a także artykuły i ciekawostki na jego temat oraz materiały i przykłady dotyczącymi jego ochrony. Istotnym aspektem portalu jest [Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego](#), czyli inwentarz niematerialnego dziedzictwa. Lista ma charakter informacyjny i popularyzacyjny.

Jakie są złe przykłady adaptacji obiektu zabytkowego do nowych funkcji społeczno-gospodarczych? Jakie popełniono błędy?

Z konserwatorskiego punktu widzenia jedną z nadrzędnych wartości elementów architektury jest ich autentyczność, w tym oryginalne rozwiązania materiałowe zastosowane do wykończenia powierzchni elewacji, charakterystyczne dla budynków z danego okresu rozwoju architektury. Działania zmierzające do polepszenia warunków użytkowania historycznych budynków są jak najbardziej wskazane, ale dokonywane zmiany nie powinny wpływać na uszczuplenie wartości zabytkowych obiektów. Prowadzenie robót budowlanych nie może skutkować zmianą stylu i charakterystycznych cech budynku (m.in. elewacje, forma dachu i pokrycie dachowe, stolarki okienne i drzwiowe), stanowiącego wartościowy element krajobrazu kulturowego. Planowane zamierzenia adaptacyjne powinny dążyć do jak najmniejszej ingerencji w zabytkową substancję obiektu.

Na przykład zewnętrzna termomodernizacja, polegająca na obłożeniu budynku płytami styropianu, jest inwestycją, która nie powinna stanowić alternatywy dla remontu kamienicy, przeprowadzonego z poszanowaniem jej wartości zabytkowych. Dlatego docieplenie elewacji budynku zabytkowego styropianem negatywnie wpływa na jego wygląd z powodu zmiany ogólnych proporcji formy architektonicznej obiektu. Działania zmierzające do polepszenia warunków użytkowania budynku są możliwe, o ile dokonywane zmiany nie wpływają na zmniejszenie jego wartości. Straty ciepłe budynku przez ściany zewnętrzne szacowane są na ok. 20–30% ogólnych strat energetycznych. Dużo więcej energii ulatuje np. przez dachy i stropy. Popularne technologie termomodernizacji to:

- docieplenie dachu i stropu nad ostatnią kondygnacją,
- izolacja piwnic,
- wentylacja mechaniczna z rekuperacją,
- docieplenie budynku od wewnątrz.

Wykonanie na elewacjach budynku zewnętrznej warstwy ocieplenia z płyt styropianowych, następnie otynkowanie i malowanie w nowoprojektowanej kolorystyce skutkuje zakryciem, a najczęściej skuciem oryginalnego detalu architektonicznego i zniszczeniem pierwotnego wykończenia elewacji. Ze stanowiska konserwatorskiego jest to niedopuszczalne, gdyż stoi w sprzeczności z podstawową zasadą ochrony zabytków – zachowania i wyeksponowania podczas prac remontowych lub modernizacyjnych oryginalnej substancji zabytkowej obiektu, decydującej o jego wartości. Warstwa ocieplenia spowoduje ponadto znaczne zmiany w plastyce elewacji oraz zniekształcenie ich

oryginalnego wyrazu architektonicznego poprzez zwiększenie głębokości ościeży otworów okiennych i drzwiowych. Zakrycie oryginalnego detalu architektonicznego warstwą zewnętrznego ocieplenia nie uwzględnia ponadto dyspozycji art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w którym ustawodawca zobowiązał właściciela lub posiadacza zabytku m.in. do korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

Błędem jest dopuszczenie do wyboru oferty architektonicznej rozbudowy historycznego budynku w oparciu o kryterium przetargowe najniższej ceny pomimo niespełnienia wytycznych konserwatorskich. Najczęściej kolizja z zabytkiem i jego walorami wynika z niedostosowania obiektu do nowej funkcji. Dotyczy to np. obiektów mieszkalnych przekształcanych w lokale usługowe (konieczność wykonania wejść, schodów, witryn, urządzeń klimatyzacji). Często dochodzi do przesłonięcia oryginalnego wystroju na potrzeby nowej stylistyki wnętrz, np. sklep mięsny z oryginalnymi kaflami i ładami na oddział banku czy salon fryzjerski.

3.2. Doświadczenia francuskie

W początkach transformacji pojawiało się w Polsce, głównie w środowisku architektów i urbanistów, ambitne hasło: „Uczmy się na błędach – ale cudzych!”. Brzmiało to zachęcająco. Polska uczyła się samorządności i gospodarki rynkowej. Cóż więc bardziej oczywistego niż wykorzystać doświadczenia krajów, które rozwijały swe miasta, opiekowały się zespołami historycznymi i zabytkowymi oraz przekształcały obszary kryzysowe – w warunkach gospodarki rynkowej, przy znacznym interwencjonizmie administracji państwowej w nieprzerwanym ciągu gospodarczym.

Rzeczywistość okazała się bardziej skomplikowana. Można zaryzykować stwierdzenie, że poza nielicznymi wyjątkami Polska weszła na żmudną drogę powielania tych samych „efektów niechcianych”, napotykając na podobne bariery, które kilkadziesiąt lat wcześniej były udziałem krajów Europy Zachodniej. Okazało się, że nie wystarczają zauważone na Zachodzie pomysły, by twórczo transferować je do Polski.

Potrzebna jest umiejętność tworzenia i zarządzania szerszym kontekstem – instytucjonalnym, organizacyjnym, biurokratycznym. Czy jednak „jesteśmy gotowi”? Środowiska profesjonalne są teraz bogatsze o prawie trzydziestoletnie doświadczenia. Polskie miasta startują do przekształceń i rewitalizacji miejskich obszarów kryzysowych według zasad określonych w ustawie o rewitalizacji – Gminne Programy Rewitalizacji (GPR) lub według *Wytycznych MR w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020* – Lokalne Programy Rewitalizacji (LPR).

Prezentacja doświadczeń innych miast i państw ma zainspirować polskie samorządy do przemyślenia doświadczeń innych po to, by tworzyć rozwiązania dostosowane do polskich uwarunkowań.

Francja ma około 40.000 zabytków wpisanych do rejestru zabytków i 8.000 muzeów. Wpis do rejestru (*Inventaire général du patrimoine culturel*) dla zabytków o znaczeniu krajowym wiąże się z legalnym, tj. zapisanym ustawowo obowiązkiem bardzo znacznego dofinansowania robót konserwatorskich z budżetów publicznych. Dlatego zresztą wpisywane są często tylko fragmenty zabudowy, np. portale, a nie całe zespoły. W Inwentarzu Dodatkowym dla zabytków o zasięgu regionalnym (*Inventaire supplémentaire des monuments historiques*) finansowanie przedstawia się inaczej. Krajowa Kasa Zabytków (*Caisse de monuments historiques*) jest zasilana częściowo z opłat za bilety od zwiedzających zabytki – zamki czy pałace, również prywatne, otwarte dla publiczności.

Istnieją dwie grupy profesjonalne odpowiedzialne za dziedzictwo zabytkowe – grupa architektów z tytułem Główny Architekt Zabytków Narodowych (*architecte en chef des monuments historiques nationaux*) – pracująca w ramach wolnego zawodu, oraz administracja zabytków o statusie służby publicznej – Architekci Budowli Francuskich (*Architecte de bâtiments de France, ABF*). Ich biura są zlokalizowane w każdym departamencie. W regionach istnieją również jednostki administracji zajmujące się szeroko pojętą polityką kulturalną.

Nie łudźmy się jednak, że w kraju o wysokim dochodzie na głowę mieszkańca uzyskanie zgody stron i sfinansowanie prac są łatwiejsze niż w Polsce. Budżet pęka w szwach, a zadłużenie przekracza lub

oscyluje na granicy ustalonego przez UE 3% francuskiego PIB (Produkt Wewnętrzny Brutto). Równocześnie istnieje pełna świadomość, że dziedzictwo urbanistyczne i architektoniczne oraz dziedzictwo niematerialne generują ogromne dochody z turystyki kulturowej, turystyki miejskiej. Francja jest bowiem ważnym krajem pod względem turystyki w Europie³². I to również powoduje duże zainteresowanie administracji centralnej stanem dziedzictwa i jego przystosowaniem dla turystyki w relacji z rozwojem gospodarczym.

We Francji zainteresowanie dziedzictwem kulturowym nastąpiło po Wielkiej Rewolucji. Rewolucja francuska przyniosła zniszczenie lub uszkodzenie zasobów zabytkowych, ale równocześnie dała w latach 30. XIX wieku impuls do zajęcia się przez państwo tą problematyką. Postacie takie jak Merimée i Victor Hugo byli prekursorami działań konserwatorskich w miastach historycznych i obiektach sakralnych, szczególnie katedrach gotyckich, których rzeźby i portale bardzo ucierpiały w okresie rewolucji. Powstała wówczas krajowa Komisja ds. zabytków, która nieprzerwanie działa do czasów obecnych.

Francja ma również ogromny zasób starych lokali mieszkaniowych w dawnych dzielnicach miejskich, często w historycznych śródmieściach, które są oceniane jako znaczna wartość ekonomiczna, społeczna i kulturowa. W połowie lat 70. z ponad dwudziestu milionów mieszkań około ¼ oceniono jako niekomfortowy³³ i przeznaczono do remontu, modernizacji w ramach programów rewitalizacji starych dzielnic miejskich. Ugruntowało się wówczas pojęcie poprawy starych zasobów jako przedmiot polityki rządowej i samorządowej. Sektor prywatnych właścicieli nieruchomości stał się ważnym partnerem polityki państwa.

Tak więc od kilkadziesiąt lat we Francji są rozwijane programy rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich. Inne programy dedykowano przekształceniom zdegradowanych terenów przemysłowych.

Dzięki rozwojowi instytucji i programów oraz ewaluacji rezultatów Francja uzyskała w tej dziedzinie ogromne doświadczenie i nadal odnosi niewątpliwe sukcesy. Jednak już w latach 70. zauważono niepokojące zjawiska towarzyszące rewitalizacji: nadmierną gentryfikację odnawianych dzielnic mieszkalnych (dzielnica Le Marais w Paryżu), niekiedy wprowadzanie nowej zabudowy niezgodnej z charakterem, atmosferą i duchem miejsca, przekształcenia przestrzeni w poszukiwaniu maksymalizacji zysku na krótką metę. Niestety, z wielu przyczyn podobne niekorzystne zjawiska mogą

³² W 2015 roku Francja była najchętniej odwiedzanym państwem na świecie; kraj ten odwiedziło 84,452 mln turystów (0,9% więcej niż w roku poprzednim). Pod względem przychodów z turystyki zajęła czwarte miejsce na świecie z wynikiem 45,920 mld dolarów. Osoby pozostające poniżej 24 godzin na terytorium kraju (np. mieszkańcy Europy północnej podróżujący na urlopy do Włoch czy Hiszpanii) nie są uwzględnione w tej statystyce. Na terytorium Francji znajduje się wiele miast o wysokiej wartości kulturalnej, na czele z Paryżem, a także licznych plaż, kurortów nadmorskich, ośrodków sportów zimowych i regionów wiejskich o wysokich walorach krajobrazowych. Poza tradycyjną turystyką Francja przyciąga również pielgrzymów do Lourdes, sanktuarium odwiedzanego rocznie przez kilka milionów osób. Kraj ten ma 44 obiekty wpisane na [Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO](#).

³³ Zakwalifikowano do tego zbioru mieszkania niespełniające jednego z trzech kryteriów komfortu: centralnego ogrzewania, łazienki z prysznicem lub wanną i WC zlokalizowanego w mieszkaniu.

również nastąpić w Polsce. Wiadomo, że uczestnicy „gry o przestrzeń” mają w programach przekształceń urbanistycznych różne interesy. Różną się też siłą decyzyjną i lobują na swą korzyść w zależności od polityki – bardziej lub mniej „rynkowej”, bardziej lub mniej doceniającej interwencjonizm państwowy. Ze względu na konieczność powojennej odbudowy, ale też ze względu na przekonania i ideologie dominujące w kolejnych okresach we Francji zmieniały się priorytety polityki miejskiej. Nierzadko cierpiały na tym stare zasoby budowlane, świadectwa przeszłości. W latach 70. ubiegłego wieku w tej grze interesów wygrywali nierzadko inwestorzy proponujący wyburzenia starej tkanki miejskiej, znaczną rozbudowę i zagęszczenie ludności w wysokich budynkach. Między różnorodnymi inwestorami a konserwatorami zabytków i mieszkańcami z rzadka osiągnano kompromis zadowalający wszystkie strony. Stara tkanka miejska po latach niełaski okazała się pod wieloma względami dobrem bardziej cenniejszym, niż to się wydawało – dobrem ważnym dla integracji społecznej, ale również generującym dochody z rozwijającej się żywiotowo turystyki miejskiej i aktualnej „mody na przeszłość”.

Podobne zjawiska obecnie obserwujemy w dawnych dzielnicach miejskich w krajach Europy Centralnej. Powoli dochodzi do głosu przekonanie społeczeństwa i władz różnych szczebli, że w zmieniającym się kontekście społeczno-ekonomicznym dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne, czyli szeroko rozumiana „przeszłość” jest nie tylko przejawem ciągłości kulturowej i tożsamości lokalnej, ale również źródłem rozwoju gospodarczego; że miasto zwarte i jego rozwój „do wewnątrz” poprzez rewitalizację i wykorzystanie odłogów miejskich są prawdopodobnie jednym ze sposobów na zmniejszenie kosztów rozwoju miasta, a już na pewno, sposobem na ochronę terenów rolnych i leśnych. Te ostatnie są – tak jak węgiel i ropa naftowa – dobrem ograniczonym i nieodnawialnym.

We Francji zainteresowanie społeczne i programy publiczne na rzecz dziedzictwa sukcesywnie zwiększały swój zasięg w ramach tworzonej i elastycznie rozwijanej polityki miejskiej. Zarysujmy tutaj jej kierunki oraz kilka istotnych punktów tej szerokiej problematyki. Znalazły już one swe odbicie w wielu publikacjach, również w publikacjach polskich³⁴.

W latach 60. XX wieku stworzono program działań w tzw. sektorach chronionych, tj. w najcenniejszych zespołach urbanistycznych w miastach historycznych. Dzięki niemu miasta uzyskiwały fachowe wsparcie i wiele przywilejów finansowych. Liczba sektorów chronionych, zdefiniowanych i opracowywanych a następnie konsekwentnie realizowanych przez elitarną grupę Głównych Architektów Zabytków Narodowych liczy około sto miast historycznych (powierzchnie objęte robotami to kilka do kilkudziesięciu hektarów).

³⁴ Patrz: seria wydawnictw Instytutu Rozwoju Miast w Krakowie, 2009-2010; Rewitalizacja Miast Polskich, tom drugi: K. Skalski, *Rewitalizacja we Francji – zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*; <http://obserwatorium.miasta.pl/wp-content/uploads/2016/10/02.-TOM-2-Rewitalizacja-we-Francji.pdf>. K. Skalski, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic mieszkaniowych*, Krakowski Instytut Nieruchomości, Kraków, 1996.

Sektor chroniony w Vannes. Odstąpienie dawnych murów miejskich zajęło kilkanaście lat, gdyż konieczny był wykup budynków, które je zasłaniały. Wysitek okazał się opłacalny. Fot. K. Skalski

Na tym jednak nie poprzestano. Stare niekomfortowe zasoby mieszkaniowe i przestrzenie publiczne stały się przedmiotem programów rewitalizacji od połowy lat 70. XX wieku. Pozwoliło to na remont około 1,5 miliona mieszkań w ciągu 20 lat. Programy te są i obecnie (2017 r.) realizowane, lecz z mniejszym nasileniem, gdyż lwią część robót została wykonana. Pozostały obszary socjalnie najtrudniejsze.

Polityka miejska po roku 2003 zwróciła się w kierunku renowacji wielkich zespołów mieszkaniowych, „blokowisk”. Renowacja miast prowadzona jest przez utworzoną wtedy Narodową Agencję Renowacji Urbanistycznej (ANRU) w ramach programu Narodowego PNRU.

Po 1991 roku w ramach ustawy o kierunkach rozwoju miast powstały tzw. Wielkie Programy Miejskie (*Grand projet urbain, GPU*), oparte na negocjacjach między rządem a samorządami dużych miast. Następnie dla zachowania dynamiki rewitalizacji tych miast powstał program zatytułowany Wielkie Projekty Miasta (*Grand projet de ville, GPV*)³⁵.

Problemy, jakie wiążą się z mieszkalnictwem, szczególnie w starych zasobach dziedzictwa urbanistycznego i w sektorze uspołecznionym, nie zostały jednak do końca rozwiązane. Stanowią one nadal wyzwanie dla ekip ministerialnych i kolejnych rządów. Powodują też wiele kontrowersji w opinii publicznej.

³⁵ Patrz: Rewitalizacja miasta Roubaix w metropolii Lille, [w] *Rewitalizacja we Francji – zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*, K. Skalski – seria wydawnictw Instytutu Rozwoju Miast w Krakowie, 2009-2010; *Rewitalizacja Miast Polskich*, tom drugi s. 152–181.

Wróćmy do zabytków, szerzej do dziedzictwa zabytkowego (sklasyfikowanego w Inwentarzu Ogólnym i w Inwentarzu Dodatkowym) oraz do dzielnic staromiejskich uznanych za cenne. Innym obszarem działań rządowych i samorządowych są tereny poprzemysłowe i ich potencjał wykorzystywany najczęściej – choć niejedynie – w wymiarze kulturowym.

Na prezentacji przygotowanej przez Jacky'ego Cruchon, eksperta w *Stowarzyszeniu Sites et Cités*³⁶ *Remarquables*, zatytułowanej: „Główne francuskie narzędzia prawne w zakresie ochrony dziedzictwa architektury miejskiej”³⁷ zaprezentowano strukturę instytucjonalną oraz przepływy decyzyjne i finansowe, które stworzono we Francji w obliczu wyzwań, jakie wynikają z uznania wysokich wartości dziedzictwa urbanistycznego i architektonicznego. Odsyłam czytelnika również do polskich publikacji na ten temat, przekazanych w przypisach. Naszkicujemy tu jedynie najbardziej frapujące, a zarazem inspirujące kierunki rozwiązań francuskich:

Prawo Malraux z 1962 roku

Ustawa z 4 sierpnia 1962 roku o utworzeniu obszarów chronionych i odrestaurowaniu w tych zespołach miejskich budynków o dużej wartości architektonicznej (zwana Prawem Malraux), daje właścicielom budynków mieszkalnych zlokalizowanych na obszarze sektora chronionego (dotąd w Francji powołano około 100 sektorów) prawo do znacznego odpisu dochodów zgłaszanych w indywidualnej deklaracji podatkowej (francuski PIT). Prawo do odpisu od podstawy opodatkowania jest związane z wykazaniem przez właściciela lub kupującego sum przeznaczonych na zakup i remont budynku przeznaczonego następnie na wynajem przez 9 lat.

Mechanizm ten obniża podatek indywidualny właściciela, a równocześnie pozwala mu na zwiększenie prywatnego majątku, który może być następnie przekazany w postaci spadku. Inna rzecz, że podatki spadkowe we Francji pozwalają na powrót do budżetu państwa znacznych sum obliczanych od wartości tych nieruchomości. Jest to jednak znaczna zachęta do podejmowania przez sektor prywatny robót rewaloryzacyjnych. Przy założeniu, że tak czy inaczej budżet państwa musiałby subwencjonować roboty budowlane w tych obiektach, André Malraux usprawnił i skrócił tę ścieżkę. Prace są oczywiście uzgadniane z architektem i administracją odpowiedzialną za realizację tzw. Stałego Planu Sektora Chronionego. Chociaż ustawa została przyjęta przed blisko 55 lat, nadal obowiązuje, a kolejne przepisy uzupełniające uaktualniają ją do zmieniających się warunków rynkowych.

³⁶ Stowarzyszenie ponad 100 francuskich miast historycznych Sites et Cités Remarquables jest głównym francuskim partnerem Stowarzyszenia Forum Rewitalizacji.

³⁷ <http://www.forumrewitalizacji.pl/artykuly/247/29/Warsztaty-Rola-dziedzictwa-kulturowego-w-rewitalizacji-lodz-5-7-lipca-2017> . Należy otworzyć odnośnik do Sesji nr 5.

Remont i modernizacja starych zasobów mieszkaniowych jako domena programów rewitalizacji rządowych i samorządowych

Istotne są wprowadzone w tej dziedzinie zachęty finansowe dla właścicieli starych, prywatnych nieruchomości mieszkaniowych na obszarach tzw. Programowanych Operacji Poprawy Mieszkalnictwa (OPAH). Funkcjonują one od połowy lat 70. XX wieku bez zapisów ustawowych, na podstawie przepisów niższego rzędu. Tutaj wsparcie finansowe właścicieli wynajmujących mieszkania po remoncie i modernizacji obejmuje obszary starych dzielnic miejskich o mniejszej randze artystycznej niż sektory chronione, lecz o niewątpliwej wartości ekonomicznej i kulturowej. Programy i projekty są proponowane przez operatora programu rewitalizacji w uzgodnieniu z właścicielami i innymi partnerami programu. Lokatorzy są przenoszeni do mieszkań zastępczych z prawem powrotu – na ogół po kilku miesiącach.

Podwyżka czynszu jest uzasadniona koniecznością zwrotu zaciągniętej pożyczki na remont i modernizację. Jest jednak rekompensowana lokatorom poprzez Indywidualny Dodatek Mieszkaniowy (APL), dostępny dla osób, których dochody mieszczą się w określonych ramach. Po osiągnięciu zakładanego tempa tych działań we Francji – około 150 operacji rocznie w latach 1975 – 1990 XX wieku – obliczono, że remonty generalne, sięgające nierzadko aż do konstrukcji nośnej budynku, kosztują mniej niż wyburzenia i budowa nowych obiektów mieszkalnych. Subwencja w granicach 30–40 % (niekiedy w uzasadnionych przypadkach nawet do 70%) jest przyznawana przez Narodową Agencję Mieszkaniową (*Agence nationale de l'habitat, ANAH*). Ta krajowa instytucja czerpie z kolei dochody z podatku od wynajmu mieszkań, płaconego przez właścicieli. Agencja działa od lat powojennych, kształtując w sposób elastyczny przeznaczenie i zakres subwencji. Jej autonomiczny budżet celowy został przed kilkunastu laty włączony do budżetu państwa. Ten ostatni jest wspierany dochodami z VAT, CIT i PIT, pochodzącymi z sektora budownictwa.

Remonty generalne i modernizacja starych zasobów to front robót dla rzemiosła budowlanego. Fot. PACT ARIM

Nadwyżki estetyczne” – jedna z form wsparcia robót z budżetu Konserwatora

Roboty w ramach Operacji Programowanych – czyli w programach zbliżonych do polskich programów rewitalizacji – są konsultowane m.in. z Serwisem Konserwatorów Departamentalnych, tj. wspomnianymi wcześniej Architektami Budowli Francuskich (*Architecte de bâtiments de France, ABF*). W przypadku, gdy architekt ABF stawia wymagania i formułuje wytyczne dla prywatnych inwestorów, które podrażają koszt robót budowlanych przewidziany w biznesplanie, może uruchomić mechanizm, który w tłumaczeniu polskim określimy jako „nadwyżki estetyczne”. Pokrywają one zasadniczo wspomnianą różnicę kosztów. Przykładem może być np. zastąpienie projektowanych okien dachowych typu Velux (czy Fakro) konstrukcją klasycznych lukarn dachowych ze względu na jednolitość bryły, gabarytów czy otoczenia budynku. Ten cenny sposób na dochodzenie do kompromisu między inwestorem prywatnym a konserwatorem jest oczywiście ograniczony posiadanymi przez ABF funduszami. Za czasów, gdy autor tego tekstu przygotowywał programy i projekty rewitalizacji w starych dzielnicach miast bretońskich, wielokrotnie skorzystano z tych funduszy, unikając konfliktów, które mogły zablokować roboty budowlane.

Istnieje zatem cała gama instrumentów wsparcia dla właścicieli, wspólnot i lokatorów, jeśli działają za zgodą właściciela. Przedmiotem wsparcia mogą być prace termoizolacyjne, w tym właśnie wymiana okien, przekształcenia budynków inwentarskich w gospodarstwach rolnych na mieszkania socjalne, lub – w innym programie – na kwatery turystyczne (*les gites ruraux*).

Wsparcie dla samorządów za pomocą programów tematycznych

Dla zachęcenia samorządów do przystępowania do programów rewitalizacji lub do realizacji projektów zgodnie z priorytetami polityki miejskiej państwa system francuski poprzez zespoły międzyresortowe stworzył i rozwinął wiele programów. Ewoluuje one, stanowiąc odpowiedzi rządu na wyzwania wynikające ze zmieniających się potrzeb, zainteresowań inwestorów, zmieniającej się opinii publicznej. Są to m.in.:

- 1) Program dla miast średniej wielkości (*Programme villes moyennes*, lata 70. XX wieku) – wsparcie konkretnych projektów w przestrzeniach publicznych,
- 2) Program Rozwój Społeczny Dzielnic (DSQ),
- 3) program poprawy jakości estetycznej wjazdów do miast,
- 4) wsparcie z budżetu państwa prac przygotowawczych dla programów rewitalizacji (OPAH), realizowanych przez operatora zewnętrznego; od połowy lat 70. były to najczęściej biura Ruchu PACT ARIM o statucie stowarzyszeń, oferującego ponad 2000 miejsc pracy, przekształcone w 2016 roku w Solidarność Mieszkaniową (*SOLIDHAB*),
- 5) wsparcie samorządów w realizacji opracowań dotyczących przekształceń stref o dużym potencjale dziedzictwa jak ZPPAU, ZPPAUP, stref ochrony miejskiego dziedzictwa architektonicznego, urbanistycznego i krajobrazowego, a następnie AVAP, tj. przestrzeni waloryzacji architektury i dziedzictwa; opracowania wykonują tylko uprawnieni architekci,

- 6) miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem dziedzictwa, tzw. PLU „DZIEDZICTWO”;
- 7) konkursy ogłaszane dla gmin zrzeszonych w sieciach miast i zainteresowanych wykorzystaniem swych potencjałów wynikających z dziedzictwa na rzecz rozwoju gospodarczego czy turystyki jak np. „najpiękniejsza gmina francuska” i inne;
- 8) lokalne konkursy na ukwiecenie przestrzeni publicznych w miasteczkach historycznych;
- 9) wsparcie sieci małych miast i miasteczek, jak np. powstała w latach 80. ubiegłego wieku sieć Małych miasteczek z charakterem (*Petites cités de caractère*) w kilku regionach; warto nadmienić, że w ramach tej sieci, której rozwój obserwowałem od początku, w 2017 roku został zorganizowany kolejny, już ósmy plener artystów zagranicznych – w ramach darmowego pobytu przez kilka tygodni tworzą oni rysunki, obrazy i plakaty; dzieła te zasilają stałe i objazdowe wystawy malarstwa oraz mogą służyć jako materiały promocyjne; te inicjatywy to promocja sieci tych małych miast historycznych, które utraciły swą dawną rolę, ale zachowały dziedzictwo przeszłości. W 2017 roku sieć bretońska przyjęła kilkunastu artystów polskich, grafików, studentów Akademii Sztuk Pięknych i Wydziału Architektury.

Rochefort en Terre, „Małe miasteczko z charakterem” w Bretanii, laureat konkursu na „Ulubione miasteczko francuskie”, 2017. Fot. K. Skalski

Na zakończenie nie można nie wspomnieć o rozwijających się, szczególnie w krajach skandynawskich, ale i we Francji, tzw. behawioralnych interwencjach publicznych (BIP). Ich celem jest tworzenie korzystnego kontekstu dla zachowań prospołecznych w użytkowaniu przestrzeni publicznych³⁸. Mogą być one wykorzystane w programach rewitalizacji dla wyzwiania mechanizmów psychologicznych u obywateli – dla większego poszanowania zabytkowych przestrzeni publicznych. Mogą też zachęcać właścicieli mających do podjęcia ważne i trudne decyzje o partycypacji finansowej w realizacji proponowanych projektów.

Podsumowując, doświadczenia krajów Europy Zachodniej dowodzą, że powodzenie procesów rewitalizacyjnych zależy od zaangażowania rządu, jak i samorządów wszystkich szczebli. Dowodzą, że rząd nie może ograniczyć się do sporządzenia aktów o charakterze regulacyjnym. Dialog rządu i samorządów ma charakter negocjacyjny, a dyskusja często dotyczy kwestii finansowych, a nie wyłącznie administracyjnych, informacyjnych czy szkoleniowych.

³⁸ Patrz: Haber A., Olejniczak K., 2014, *(R)ewaluacja 2. Wiedza w działaniu*, rozdział 1: *Analizy behawioralne w interwencjach publicznych* oraz komentarze ekspertów do rozdziału: *Nadchodzi rewolucja?*, PARP.